

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Notícias falsas: professionele waarden, rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers

Heymans, Romy

Citation

Heymans, R. (2021). *Notícias falsas: professionele waarden, rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3214983>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

JOURNALISTIEK EN NIEUWE MEDIA
UNIVERSITEIT LEIDEN

Universiteit
Leiden

EERSTE CORRECTOR
DR. J.P. BURGER

TWEEDE CORRECTOR
PROF. DR. J.C. DE JONG

MASTERTHESIS

NOTÍCIAS FALSAS

PROFESSIONELE WAARDEN,
ROLOPVATTINGEN
& WERKWIJZEN VAN
BRAZILIAANSE FACTCHECKERS

R.C. HEYMANS, BA

S2181967 JULI 2021

ABSTRACT

Dit onderzoek naar de professionele waarden, rolopvattingen en opvattingen over werkwijzen van Braziliaanse factcheckers heeft als doel inzicht te verschaffen in de positionering van Braziliaanse factcheckers in hun dagelijkse professionele praktijk, het (nationale en mondiale) journalistieke veld en de Braziliaanse maatschappij. Deze informatie kan dienen als verdieping van de kennis over het relatief nieuwe concept van factchecken als onafhankelijke discipline, waar buiten de Verenigde Staten slechts beperkt onderzoek naar is gedaan. De onderzoeksvraag die wordt beantwoord, luidt: 'Wat zijn de professionele waarden, rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers?'

Het onderzoek is kwalitatief van aard. Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag zijn elf semi-gestructureerde interviews over het onderzoeksonderwerp afgenomen bij Braziliaanse factcheckers. Deze zijn geanalyseerd en in verband gebracht met voorafgaand onderzoek. Op deze manier is in het kader van *boundary work* verkend hoe de respondenten hun eigen beroep definiëren en inkaderen.

Transparantie en objectiviteit zijn de waarden die het merendeel van de respondenten het meest van belang achten. Zij zien het als hun voornaamste doel om publieke voorlichting te verschaffen, al dan niet in actieve vorm via burgereducatie. De helft van de respondenten ziet het ook als taak van factcheckers om politieke actoren aan te zetten tot beter gedrag. Het verbeteren van de journalistiek beschouwen slechts vier van de respondenten als doel. Driekwart trekt geen harde grens tussen journalistiek en factchecken, maar ziet factchecken als onderdeel van journalistiek of als sterk verwante discipline. De overige drie respondenten schetsen wel een scherp contrast tussen reguliere journalistiek en factchecken, voornamelijk op basis van gebruikte methodologie en selectie van onderwerpen. Impact wordt vaak gezien als meest relevante factor bij de claimselectie. De meeste respondenten plegen geen wederhoor omwille van de eigen veiligheid of omdat de bron onvindbaar is. Alle respondenten staan kritisch tegenover het gebruik van expertbronnen. De grootste uitdagingen van Braziliaanse factcheckers zijn het waarborgen van de veiligheid en het vinden van voldoende financiering.

Op basis van de resultaten wordt vervolgonderzoek voorgesteld naar verdere verkenning van de werkwijzen van Braziliaanse factcheckers via etnografische observatie. Dit zou een passende aanvulling op dit onderzoek zijn, dat enkel inzicht geeft in de visie van de respondenten op geschikte werkwijzen voor factcheckers. Een andere suggestie voor vervolgonderzoek is om meer vergelijkend onderzoek te verrichten naar de verschillen in rolopvattingen en werkwijzen tussen factcheckorganisaties in verschillende landen. Omdat de rolopvattingen en werkwijzen van factcheckers dikwijls locatie- en cultuurgebonden blijken, biedt dit mogelijk nieuwe inzichten.

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	1
1.1 Braziliaanse verkiezingen 2018	1
1.2 Rolopvattingen en werkwijzen factcheckers in Brazilië	2
1.3 Onderzoeksopzet	2
1.4 Leeswijzer	3
2. THEORETISCH KADER	4
2.1 Factchecken	4
2.1.1 <i>Factchecken als journalistiek domein</i>	4
2.1.2 <i>De opkomst van factcheckorganisaties</i>	5
2.1.3 <i>Verificatie</i>	6
2.1.4 <i>Debunken</i>	7
2.2 Nepnieuws en misleiding	7
2.2.1 <i>Mis-, des- en malinformatie</i>	8
2.2.2 <i>Nepnieuws</i>	9
2.3 Factcheckers en journalistieke grenzen	11
2.3.1 <i>Boundary work en journalistiek</i>	11
2.3.2 <i>Grenzen tussen journalistiek en factchecken</i>	15
2.4 Factcheckers en journalistieke waarden	16
2.4.1 <i>Objectiviteit</i>	16
2.4.2 <i>Geloofwaardigheid, betrouwbaarheid & onpartijdigheid</i>	17
2.4.3 <i>International Fact-Checking Network & transparantie</i>	18
2.5 Rolopvattingen	19
2.5.1 <i>Participant—observational</i>	20
2.5.2 <i>Advocacy—neutral</i>	23
2.5.3 <i>Commercial—educational</i>	25
2.6 Werkwijzen	26
2.6.1 <i>Vijf stappen</i>	26
2.6.2 <i>Selectie checkbare claims</i>	27
2.7 Uitdagingen	28
2.7.1 <i>Veiligheid</i>	28
2.7.2 <i>Financiering</i>	29
2.7.3 <i>Zichtbaarheid & filterbubbel</i>	29

2.8 Factcheckers in Brazilië	30
2.8.1 Braziliaanse factcheckorganisaties	30
2.8.2 Rolopvattingen en werkwijzen in Brazilië	34
3. METHODOLOGIE	37
3.1 Verantwoording onderzoeksmethode	37
3.2 Respondenten	38
3.3 Operationalisering en onderzoeksverloop	41
3.4 Data-analyse	42
3.5 Betrouwbaarheid en validiteit	43
4. RESULTATEN	45
4.1 Professionele waarden	45
4.1.1 Transparantie & accuraatheid	45
4.1.2 Objectiviteit, bias, partijdigheid & evenwicht	48
4.2 Rolopvattingen	53
4.2.1 Professionele identificatie	54
4.2.2 Doel en doelgroep	56
4.2.3 Boundary work: factchecken versus journalistiek	61
4.3 Werkwijzen	63
4.3.1 Factcheckproces	64
4.3.2 Samenwerking	69
4.4 Uitdagingen	70
4.4.1 Veiligheid	70
4.4.2 Financiering	71
5. CONCLUSIE	73
6. DISCUSSIE	76
BIBLIOGRAFIE	81
BIJLAGEN	90
I. Topiclijst	90
II. Respondenten	91
IV. Transcripten interviews	92

1

INLEIDING

1.1 Braziliaanse verkiezingen 2018

Op 28 oktober 2018 won de extreemrechtse politicus Jair Bolsonaro de presidentiële verkiezingen van Brazilië (Volkskrant, 2018). Gedurende de verkiezingsperiode deden zowel Braziliaanse als internationale media veelvuldig verslag van de verspreiding van desinformatie tijdens de campagnes van de verkiesbare kandidaten, in het bijzonder die van Bolsonaro (Jurna, 2018; Tardáguila, Benevenuto & Ortellado, 2018). Ook na zijn aantreden op 1 januari 2019 kwamen meerdere gevallen van mis-, des- en malinformatie (zie subparagraaf 2.2.1 voor toelichting van deze termen) in de verkiezingsperiode aan het licht; de Britse nieuwssite *The Guardian* analyseerde bijvoorbeeld WhatsApp-berichten met mis- en desinformatie¹ die Braziliaanse burgers in verkiezingstijd ontvingen.²

Ook buiten de verkiezingen om is desinformatie het afgelopen decennium centraal komen te staan in de Braziliaanse media. Bolsonaro zelf beticht zijn tegenstanders en critici met regelmaat van het verspreiden van desinformatie³ (Kirby, 2019). Andersom ontvangen de president en zijn regering frequente kritiek op de onechtheid van hun claims (Phillips, 2019; Menezes, 2020).

Hoewel (online) beweringen ook voorafgaand aan Bolsonaro's presidentschap veelvuldig werden gefactcheckt⁴ (Steiker-Ginzberg, 2017), is de activiteit van Braziliaanse factcheckers in reactie op de desinformatiegolf sinds de verkiezingen in 2018 aangescherpt (Van de Water, 2018) en is een groot aantal nieuwe factcheckredacties en -initiatieven opgericht (Wardle & Rinehard, 2018). Het soort medium dat deze nieuwe lichte factcheckers gebruikt, loopt uiteen. Sommigen werken bij een nationale kwaliteitskrant, bijvoorbeeld *GloboNews* (Van de Water, 2018); anderen voor een gespecialiseerd factcheckplatform, zoals *Aos Fatos* en *Agencia Lupa* (Sultan, 2018) of een collectief van factcheckredacties, bijvoorbeeld *Comprova* (Wardle & Rinehard, 2018). Veel van deze organisaties en individuen zijn aangesloten bij het International Fact-Checking Network (IFCN) van het Poynter Institute⁵, een journalistieke non-profit in de Verenigde Staten (Poynter, z.d./a).⁶

---

¹ Beide termen worden toegelicht in paragraaf 2.1.

² *The Guardian* publiceerde hierover in oktober 2019 een rapport. Van de berichten uit extreemrechtse hoek betrof 42 procent mis- en desinformatie; voor links was dit minder dan 3 procent. (Avelar, 2019)

³ In het Portugees: *notícias falsas*.

⁴ Bijvoorbeeld rond *Operação Lava Jato*, een in 2014 onthuld witwas- en corruptieschandaal waarbij ambtenaren en politici uit alle lagen van de overheid betrokken waren (Gallas, 2019).

⁵ De werkzaamheden en principes van het IFCN worden verder toegelicht in subparagraaf 2.4.3.

⁶ Subparagraaf 2.8.1 weidt verder uit over de voor dit onderzoek relevante Braziliaanse factcheckorganisaties.

1.2 Waarden, rolopvattingen en werkwijzen Braziliaanse factcheckers

Ondanks de aanzienlijke hoeveelheid Braziliaanse factcheckorganisaties (zie paragraaf 2.7.1) zijn de waarden, rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers niet eerder uitvoerig onderzocht vanuit het perspectief van de factcheckers zelf. Enkele rapporten halen korte citaten van Braziliaanse factcheckers aan over hun dagelijkse processen en praktijk (Schmitz Weiss, 2015; Nobre dos Santos, 2019; Seibt, 2019), maar behandelen deze niet als centraal onderdeel van het onderzoek. Deze onderzoeken worden uitgebreider besproken in subparagraaf 2.8.1. Binnen het domein van Journalism Studies ligt de afgelopen vijf jaar wel een steeds sterkere focus op factchecken als op zichzelf staand onderdeel van de journalistiek en de rollen en methoden die factcheckers zichzelf toebedelen. Het grootste gedeelte van deze onderzoeken is echter gericht op factcheckers in de Verenigde Staten (Nieminen & Rapeli, 2018).

Dit onderzoek naar de waarden, rolopvattingen en werkwijzen onder factcheckers in Brazilië dient als toevoeging op en uitbreiding van deze reeds bestaande literatuur en heeft als doel inzicht te verschaffen in de positionering van Braziliaanse factcheckers in hun dagelijkse professionele praktijk, het (nationale en mondiale) journalistieke veld en de Braziliaanse maatschappij. Deze informatie kan dienen als verdieping van de kennis over het relatief nieuwe concept van factchecken als onafhankelijke discipline. Ook kan de aanleg van een informatiecorpus over waarden, rolopvattingen en werkwijzen van factcheckers in landen over de hele wereld uiteindelijk leiden tot het delen en overnemen van factcheckconventies en journalistieke standaarden, wat de kwaliteit van het werk van factcheckers ten goede kan komen. De onderzoeksvraag luidt:

- **RQ** *Wat zijn de professionele waarden, rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers?*

De hoofdvraag is opgedeeld in drie deelvragen:

- **D1** *Wat zijn de professionele waarden van Braziliaanse factcheckers?*
- **D2** *Wat zijn de rolopvattingen van Braziliaanse factcheckers?*
- **D3** *Wat zijn de opvattingen van Braziliaanse factcheckers over geschikte werkwijzen?*⁷

---

⁷ Dit onderzoek behandelt niet de objectief gemeten werkwijzen van Braziliaanse factcheckers, bijvoorbeeld via analyse van gepubliceerde factchecks en gedragscodes van factcheckorganisaties. Het bevraagt Braziliaanse factcheckers over hun opvattingen over geschikte en ongeschikte factcheckwerkwijzen en -methoden.

1.3 Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek zijn semi-gestructureerde interviews afgenomen bij elf Braziliaanse factcheckers. Deze interviews gaan over de twee concepten die in de onderzoeksvraag centraal staan: hun professionele waarden, rolopvattingen en hun visie op factcheckwerkwijzen (hierna: 'waarden, rolopvattingen en werkwijzen'). De interviews vonden digitaal plaats tussen maart 2020 en juni 2021.

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 zet het theoretisch kader uiteen. Dit hoofdstuk definieert relevante terminologie uit de discipline Journalism Studies, zoals 'desinformatie', 'factchecken' en *boundary work*, en licht voorafgaand onderzoek naar journalistieke waarden, rolopvattingen en werkwijzen van journalisten en factcheckers uit. Hoofdstuk 3 bevat de onderzoeksmethodologie. Het verklaart de keuze voor de gebruikte onderzoeksmethoden en de manier waarop deze zijn toegepast. Dit hoofdstuk gaat ook in op de betrouwbaarheid en validiteit van die methoden. Hoofdstuk 4 presenteert de hypothesen en resultaten. Op basis van deze resultaten is in Hoofdstuk 5 een conclusie getrokken, die de centrale onderzoeksvraag en bijbehorende deelvragen beantwoordt. Hoofdstuk 6, de discussie, bevat een grondiger interpretatie van de resultaten en een reflectie op en evaluatie van het onderzoek en zijn beperkingen. Ten slotte biedt het hoofdstuk enkele suggesties voor vervolgonderzoek.

2

THEORETISCH KADER

Om dit onderzoek inzichtelijk te maken voor de lezer en een duidelijk afgebakend kader te schetsen, is het van belang gebruikte termen en concepten toe te lichten. Het theoretisch kader biedt daarnaast een overzicht van relevante, eerder gepubliceerde wetenschappelijke literatuur. Ook verbindt het algemene thema's rond factchecken, mis- en desinformatie en journalistieke waarden, roloppvattingen en werkwijzen van journalisten en factcheckers aan het specifieke thema van dit onderzoek: de waarden, roloppvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers.

2.1 Factchecken

Deze paragraaf biedt definities, context en een uiteenzetting van voorafgaand onderzoek op het gebied van factchecken, debunten en verificatie. Ook de verschillen en overeenkomsten tussen deze drie begrippen komen aan bod.

2.1.1 Factchecken als journalistiek domein

Volgens Graves & Amazeen (2019) is factchecken traditioneel gezien een integraal proces van feitenverificatie voorafgaand aan de publicatie van journalistiek werk. Het in acht nemen van verificatieroutines en waarborgen van de feitelijkheid van claims is een centraal onderdeel van het klassieke journalistieke proces; Graves en Amazeen noemen dit 'intern factchecken'. De opkomst van 'extern factchecken' wordt gezien als een hervorming van de professionele journalistiek (Amazeen, 2019) en verruimt de definitie met een tweede betekenis: het evalueren van de waarheidsgetrouwheid van beweringen van publieke figuren, zoals politici of andere journalisten. Het onderscheidende kenmerk is dat externe factcheckers de evaluatie als losstaand en vaak omvangrijk artikel publiceren. (Graves & Amazeen, 2019)

Het proces van factchecken vindt plaats op basis van (gebrek aan) bewijs voor en analyse van de gemaakte claim. Factchecken toont overeenkomsten met traditionele verslaggeving, maar ook verschillen. Hoewel zowel traditionele journalisten als factcheckers waarachtigheid nastreven, richten journalisten zich er voornamelijk op correct weer te geven wat in een bepaalde situatie is gezegd of gedaan, terwijl factcheckers vooral controleren in hoeverre het gezegde overheen komt met de waarheid. (Singer, 2020) Het voornaamste onderscheid is de focus. Factcheckers leggen die vooral op het bepalen van de accuraatheid van beweringen van bijvoorbeeld politici of andere publieke figuren; traditionele verslaggevers richten zich doorgaans meer op de vraag of een citaat wel juist is overgenomen. Wanneer factcheckers een dergelijke bewering vinden, is hun doel de

claim en een correctie daarvan te publiceren, terwijl een onjuist citaat volgens de traditionele verslaggeving geschrapt of discreet gecorrigeerd zou worden (Amazeen, 2013; 2019; Graves, 2016). Op de verschillen en overeenkomsten tussen traditionele verslaggeving en factchecken gaat paragraaf 2.4 verder in.

Elizabeth (2014) definieert 'factchecken' niet, zoals Graves & Amazeen (2019), op basis van het *proces* van factchecken (constructivistisch), maar met het oog op het *doel* van factcheckers (normatief):

Fact checkers and fact-checking organizations aim to increase knowledge by re-reporting and researching the purported facts in published/recorded statements made by politicians and anyone whose words impact others' lives and livelihoods. Fact checkers investigate verifiable facts, and their work is free of partisanship, advocacy and rhetoric. The goal of fact-checking should be to provide clear and rigorously vetted information to consumers so that they may use the facts to make fully cognizant choices in voting and other essential decisions.

Deze omschrijving van het American Press Institute stelt scherpere voorwaarden aan wat kwalificeert als factcheck: deze moet onpartijdig zijn en geen belangen nastreven of retorische elementen bevatten. Ook het vermeende doel van de factcheck wordt genoemd – consumenten voorzien van heldere en streng gecontroleerde informatie, die hen kan helpen cruciale beslissingen te maken. De definitie is enger dan die van Graves en Amazeen (2019) en veronderstelt een zekere rolopvatting van factcheckers. Met deze omschrijving van het streven van factcheckers zijn niet alle wetenschappers het eens. Amazeen (2019) definieert hun doel bijvoorbeeld als drieledig: publieke voorlichting, beter politiek gedrag en verbeterde journalistiek. Subparagraaf 2.5.1 weidt verder uit over deze verschillende visies op de doelen en rolopvattingen van professionele factcheckers.

Amazeen beargumenteert in verschillende publicaties dat factchecken een essentieel onderdeel van zowel de journalistiek als de maatschappij is, vooral in landen waar de democratie in verval is geraakt of dreigt te geraken. Factchecken is voor haar een (gedeeltelijk) antwoord op de complexiteit van het blootleggen van feiten (2015) en een tool die kan helpen bij de wederopbouw van de democratie (2020).

2.1.2 De opkomst van factcheckorganisaties

Factchecken als op zichzelf staand journalistiek domein maakte zijn intrede in de vroege jaren 2000. *FactCheck.org*, gevestigd in de Verenigde Staten, was in 2003 de eerste onafhankelijke politieke factcheckorganisatie (Amazeen, 2019) en werd snel opgevolgd door *Fact Check* van *The Washington Post* en *PolitiFact* (Amazeen, 2015). In de jaren daarna verrezen ook in andere landen steeds meer factcheckorganisaties (Graves, 2018, p. 616). De verschillen en overeenkomsten in

roloppvattingen en werkwijzen tussen de factcheckers uit verschillende landen komen in subparagrafen 2.3.3 en 2.5.2 aan bod.

Tussen 2014 en 2018 verdrievoudigde de hoeveelheid factcheckorganisaties op mondiaal niveau (Stencel & Griffin, 2018). Sindsdien is dat aantal nog verder gegroeid: waar het Duke Reporters' Lab in februari 2018 nog 149 actieve organisaties meldde (Stencel & Griffin, 2018), bedroeg dit getal in oktober 2019 reeds 210, verspreid over 68 landen (Tardáguila, Stencel & Luther (2019). De laatste telling van Duke Reporters' Lab, gemeten in juni 2021, telt 341 actieve factcheckprojecten in 102 landen (Stencel & Luther, 2021).

Wetenschappers dragen verschillende redenen aan voor de snelle opkomst van factchecken als apart domein. Amazeen (2019) noemt hierbij McChesney's theorie (2007) van *critical junctures*; kritieke punten in de ontwikkeling van een maatschappij. De voorwaarden die McChesney schetst voor het optreden van een *critical juncture* zijn drieledig: bestaande communicatiesystemen worden getransformeerd, de journalistiek boet in aan legitimiteit en politieke kaders falen door crises van politieke of sociale aard (McChesney, 2007; Graves, 2016; Amazeen, 2019; 2020). Amazeen (2019) beschouwt de aanwas van het aantal factcheckorganisaties als een hervormingsbeweging in reactie op deze drie voorwaarden. Dergelijke bewegingen worden gekenmerkt door crisis, mogelijkheden en periodes van snelle verandering (Pickard, 2015).

Amazeen (2019; 2020) betoogt dat deze drie ontwikkelingen zich de afgelopen decennia inderdaad hebben afgespeeld. Partijdige media deden bijvoorbeeld hun herintrede in de journalistiek en nieuws werd een massaproduct door de commercialisering van de media. De opkomst van internet heeft de manier waarop media geconsumeerd worden grondig veranderd; gebruikers kunnen door zijn democratische karakter zonder tussenkomst van een 'poortwachter' ongecontroleerd en ongecensureerd content verspreiden. Tijdens Amazeens kwalitatieve onderzoek (2019) onder factcheckers uit verschillende landen kwam ook McChesney's derde punt, politieke en sociale crisis, naar voren. De Italiaanse factchecker Alexios Mantzarlis merkte bijvoorbeeld op dat er in Italië 'ontevredenheid en boosheid op de politiek' heerst wegens het falen van de media (p.548) en een Nepalese respondent meldde 'groeierende onverantwoordelijkheid in de politiek' (p.548). Amazeen beschrijft in dit onderzoek hoe zijzelf (p.551) en veel van haar respondenten (p.555) factchecken beschouwen als een reactie op deze problematiek.

2.1.3 Verificatie

Verificatie is het waarmerken van (online) content en neemt een prominente plek in gedurende het journalistieke proces van nieuwsgaring en feitencontrole. Shapiro et al. (2013) beschouwen het als de controle van de juistheid en nauwkeurigheid van een bewering. Deze brede definitie is

in dit onderzoek aangehouden. Verificatie richt zich daarbij op twee onderdelen: het verifiëren van zowel de berichtgeving zelf (in het geval van een factcheck de gemaakte claim) als de bron waar deze informatie vandaan komt (Brandtzaeg et al., 2016). Moderne verificatie vindt volgens klassieke journalistieke methoden plaats, maar grotendeels ook via online tools die algoritmes gebruiken om het verificatieproces te versnellen en preciezer te maken. Een voorbeeld van een dergelijke tool is TinEye (Brandtzaeg et al., 2018). In dit onderzoek is de brede definitie van Shapiro et al. (2013) aangehouden, omdat deze alle vormen van verificatie omvat.

Factchecken en verificatie zijn inherent met elkaar verbonden: factcheckers moeten verifiëren, maar niet iedereen die verifieert is een factchecker (Silverman, 2014). Beide processen doorlopen dezelfde handelingen en hebben als doel de waarachtigheid van een claim te bepalen. Silverman (2014) beschouwt factchecken dan ook als de praktische toepassing van verificatie binnen het domein van de journalistiek.

2.1.4 Debunken

Chan et al. (2017) definiëren 'debunking' als 'presenting a corrective message that establishes that the prior message was misinformation' (p.1532). Debunken vormt volgens deze definitie het laatste onderdeel van het factcheckproces: het naar buiten brengen van de gefactcheckte, gecorrigeerde claim. Mantzarlis (2018) noemt debunken een 'subgroep van factchecken' (p.82). Volgens hem zijn voor debunken vaardigheden nodig die lijken op de vereiste skills bij verificatie, zoals gebruik van verificatietools, maar dan vooral gericht op bewijs verzamelen tegen hoaxes⁸. Deze laatste definitie is in dit onderzoek gehanteerd, omdat deze aansluit op een specifiek type desinformatie dat veel factcheckers tegenkomen.

2.2 Nepnieuws en misleiding

De term 'nepnieuws' (in het Engels: *fake news*) komt steeds vaker terug in de wetenschappelijke literatuur (onder andere Pathak & Srihari, 2019; Tandoc, Lim & Ling, 2017). Het begrip is echter geen vakterm; de academische benamingen voor het fenomeen zijn 'misinformatie' of 'desinformatie'. Paragraaf 2.2.1 licht deze termen, hun overeenkomsten en hun verschillen toe. Mis- en desinformatie beslaat een aanzienlijk onderdeel van het werkgebied van factcheckers. Daarom is deze definiëring relevant voor dit onderzoek.

---

⁸ Een hoax is een onwaar, sensatiegericht verhaal dat (doorgaans via het internet) wordt verspreid onder een grote groep mensen. Voorbeelden van hoaxes zijn complottheorieën, horrorverhalen en oproepen voor donaties aan ernstig zieke mensen. (G DATA, 2021)

2.2.1 Mis-, des- en malinformatie

Twee termen komen telkens terug in onderzoek naar en berichtgeving over nepnieuws: misinformatie en desinformatie. De betekenissen van deze concepten vertonen onderling overlap, maar zijn ruwweg van elkaar te onderscheiden op basis van de intentie van de verspreider. Subparagraaf 2.2.2 gaat dieper in op deze intentie en de verschillende opvattingen over de reikwijdte van 'nepnieuws', de term waar mis- en desinformatie in het publieke discours onder geschaard worden.

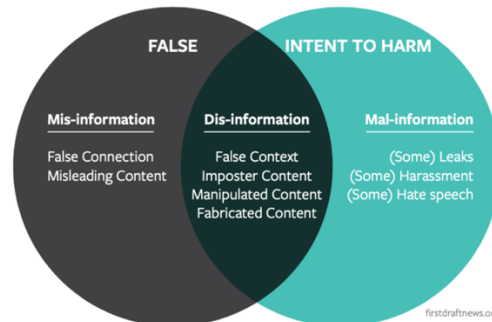
Misinformatie is informatie die onwaar is. Degene die deze informatie deelt is zich hiervan echter niet bewust en wil in veel gevallen juist behulpzaam zijn. Op sociale media deden bijvoorbeeld talloze onware geruchten en onterechte waarschuwingen de ronde na een terroristische aanval op de Parijse Champs Élysées in 2017, onder andere over de dood van een politieagent. (Ireton & Posetti, 2018) Ook na de uitbraak van de SARS-CoV-2-pandemie begin 2020 volgde een wereldwijde golf aan misinformatie, onder andere over middelen om besmetting te voorkomen of patiënten te genezen. Een voorbeeld hiervan is de wijdverbreide maar onjuiste bewering dat het malariamedicijn chloroquine coronabesmetting tegen zou gaan. Onder anderen de Braziliaanse president Bolsonaro onderschreef en verspreidde deze onjuistheid. (Luengo & García-Marín, 2020)

Het verspreiden van misinformatie door socialmediagebruikers en andere personen zonder journalistieke achtergrond heeft volgens Balod (2019) twee negatieve consequenties voor de legitimiteit van de journalistiek: onwaarheden worden vermengd met feitelijkheden uit journalistieke berichtgeving en journalisten zelf worden beschuldigd van het verspreiden van desinformatie, wat hun legitimiteit in het geding brengt.

Desinformatie is het opzettelijk verspreiden van onwaarheden, volgens sommige definities met het doel de ontvanger ervan te overtuigen dat de beweringen waar zijn (Pathak & Srihari, 2019). Een voorbeeld van desinformatie deed zich voor in de aanloop naar de Franse nationale verkiezingen in 2017: een vervalste versie van het Belgische dagblad *Le Soir* beschuldigde toenmalig kandidaat Emmanuel Macron er onterecht van zijn campagne te laten financieren door Saoedi-Arabië (Ireton & Posetti, 2018). In het kader van de coronapandemie deelde een Nederlands Twitter-account bijvoorbeeld desinformatie over de verspreiding en ernst van het coronavirus. Het account bleek er baat bij te hebben angst te zaaien onder lezers, omdat het dure mondkapjes verkocht. (Heymans, 2020) Deze onwaarheden werden dus opzettelijk verspreid met eigen gewin als doel en gelden daarom als desinformatie.

Een derde categorie is malinformatie. Dit betreft zonder toestemming gepubliceerd materiaal dat gedeeld wordt om het subject in diskrediet te brengen, bijvoorbeeld gedurende een

verkiezingscampagne. Een ander voorbeeld is het outen⁹ van een persoon met een bepaalde seksuele oriëntatie. (Ireton & Posetti, 2018) De categorie ‘malinformatie’ getuigt van onethisch journalistiek gedrag, maar is voor dit onderzoek niet relevant en wordt dus verder buiten beschouwing gelaten.

Figuur 1. De overlap tussen mis-, des- en malinformatie (Ireton & Posetti, 2018)

2.2.2 Nepnieuws

Definities van nepnieuws (of *fake news* in Engelstalige bronnen) in relevante literatuur bevatten onderlinge verschillen. Onderzoekers beschrijven de term op uiteenlopende wijzen, wat consequenties heeft voor de resultaten van hun onderzoeken. Daarom is het van belang ook voor dit onderzoek een specifieke definitie vast te stellen, zodat duidelijk is binnen welke kaders het begrip geïnterpreteerd dient te worden. Dit gebeurt op basis van een raamwerk van verschillende, reeds bestaande definities. Aan het eind van deze subparagraaf wordt de definitiekeuze voor dit onderzoek toegelicht.

Pathak & Srihari (2019) hanteren de definitie van *fake news* die de Europese Commissie in 2018 publiceerde (p.357):

[Fake news is] verifiably false or misleading information that is created, presented and disseminated for economic gain or to intentionally deceive the public, and in any event to cause public harm.

Deze definitie wijkt af van de typen definities van *fake news* die Tandoc, Lim & Ling (2017) formuleren (p.147):

A review of previous studies that have used the term fake news reveals six types of definition: (1) news satire, (2) news parody, (3) fabrication, (4) manipulation, (5) advertising, and (6) propaganda. [...] Fake news hides under a veneer of legitimacy as it takes on some form of credibility by trying to appear like real news. [...] through the use of news bots, fake news imitates news' omnipresence by building a network of fake sites. This is a clear recognition of news' place in society, but by misappropriating news' credibility, fake news might also undermine journalism's legitimacy.

⁹ 'Outen' is anderen uit de kast laten komen voor hun seksuele geaardheid of genderidentiteit, doorgaans zonder toestemming van de persoon in kwestie.

Een verschil tussen deze twee inkaderingen van *fake news* is de reikwijdte: Tandoc, Lim & Ling (2017) noemen zes verschillende categorieën *fake news*, terwijl Pathak & Srihari (2019) enkel de verspreiding van desinformatie meetellen die er bewust op gericht is publieke schade toe te richten. Satire en parodie vallen hier niet onder (p.358). Tandoc, Lim & Ling (2017) plaatsen wel een kanttekening bij hun inclusie van satire (p.142):

While previous studies have referred to political news satires as fake news, their being fake only refers to their format. [...] However, the core content of political satires are based on actual events.

Allcott & Gentzkows (2017) definitie van *fake news* sluit aan op slechts een van de categorieën van Tandoc, Lim & Ling (2017): 'News articles that are intentionally and verifiably false, and could mislead readers' (p.213). Zij richtten zich tijdens hun onderzoek vooral op nepnieuws met politieke implicaties, met name rond de verkiezingen in de Verenigde Staten in 2016. Ook Allcott & Gentzkow (2017) wijden enkele woorden aan het inbegrip van satirische nieuwsberichten in hun dataset. Zij namen deze berichten daarin op, omdat die weliswaar van origine waren gepubliceerd op satirische nieuwswebsites, maar buiten hun oorspronkelijke context via bijvoorbeeld socialmediakanalen ten onrechte als waar geïnterpreteerd konden worden door de lezer. (p.213)

De onderscheidende factor is dus de intentie van de verspreider. Rubin (2017) legt dit verschil in intentie uit met behulp van de term *deception*, die zij definieert als bewuste misleiding met het doel de ontvanger te laten geloven in een valse veronderstelling of conclusie (p.5). De verspreiders weten dus zelf dat de informatie in hun berichtgeving onwaar is. Ook Rubin, Chen & Conroy (2015) gebruiken de term *deceptive news* als synoniem voor *fake news*. Dit concept verdelen zij onder in drie hoofdcategorieën: *serious fabrications* (zoals onwaarheden in tabloids en op clickbaitsites), *large-scale hoaxes* (relatief complexe verzinsels die op grote schaal worden verspreid) en *humorous fakes* (waaronder satire en parodie).

Het element 'imiteren van echt nieuws' komt in vrijwel alle definities van *fake news* voor; zo ook in die van Brandtzaeg, Følstad & Chaparro Domínguez (2018). Zij beschrijven het concept als 'fabricated or unverified content intentionally presented as verified news to mislead readers, often with an ideological, political, or economic motive'. (p.1109) Deze definitie is enger dan die van Pathak & Srihari (2019), omdat zij een extra dimensie aanbrengt in de intentie van de verspreider. Die propageert volgens deze definitie niet alleen bewust onwaarheden, maar heeft daarbij een specifiekere motivatie dan 'to cause public harm' in het algemeen (Pathak & Srihari, 2019, p. 357): zijn drijfveer is ideologisch, politiek of economisch van aard. Ook Tandoc, Lim & Ling (2017) perken de definitie in door een motivatie toe te voegen: zij beschouwen financiële winst voor de verspreider als grootste trigger.

In dit onderzoek is ervoor gekozen de definitie van Tandoc, Lim & Ling (2017) aan te houden, omdat deze de meeste categorieën includeert. Dit onderzoek onderschrijft de notie dat misleiding een inherent onderdeel is van nepnieuws volgens de drie categorieën van Rubin, Chen & Conroy (2015): *serious fabrications*, *large-scale hoaxes* en *humourous fakes*. Omdat ervoor is gekozen satire en parodie mee te nemen in de definitie van 'nepnieuws', is de definitie volgens Rubin (2017) te eng. Deze omvat namelijk niet de categorieën 'nieuwssatire' en 'nieuwsparodie' van Tandoc, Lim & Ling (2017) en de categorie *humourous fakes* van Rubin (2017), omdat het doel van deze categorieën niet is de ontvanger te laten geloven in een valse veronderstelling of conclusie.

Deze interpretatie van nepnieuws stelt de term gelijk aan een combinatie van mis- en desinformatie (zie 2.1.1). Die notie onderschrijven ook Ireton & Posetti (2018). Om die reden is ervoor gekozen de begrippen 'nepnieuws' (of een vertaling daarvan) en 'mis- en desinformatie' als synoniemen van elkaar te gebruiken tijdens dit onderzoek. De in dit onderzoek gehanteerde definitie van 'nepnieuws' luidt ten slotte, vertaald en geparafraseerd:

'Nepnieuws' is berichtgeving uit een van de categorieën 'nieuwssatire', 'nieuwsparodie', 'verzinsels', 'manipulatie', 'reclame' en 'propaganda'. Nepnieuws doet zich voor als echt nieuws en pretendeert zo legitiem te zijn. Het maakt echt nieuws minder geloofwaardig en ondermijnt daardoor mogelijk de legitimiteit van de journalistiek.

2.3 Factcheckers en journalistieke grenzen

Om de waarden, roloppvattingen en werkwijzen van factcheckers te kunnen formuleren en met elkaar te kunnen vergelijken, is het nodig de manier waarop deze tot stand komen, in beeld te brengen. Carlsons theoretische model rond *boundary work* (2015; 2016) is hiervoor geschikt, omdat het de overwegingen van journalistieke organisaties bij het bepalen van een eigen koers duidelijk categoriseert. Deze paragraaf behandelt zijn theorie. Vervolgens wordt ingegaan op onderzoek naar de grenzen tussen traditionele journalistiek en factchecken, tussen factcheckers onderling en tussen factcheckers in Brazilië. Daarbij komen ook andere journalistieke waarden aan bod, zoals objectiviteit, onpartijdigheid en transparantie. Deze zijn in verband gebracht met de factcheckdiscipline.

2.3.1 *Boundary work* en journalistiek

Carlson (2016) stelt dat de journalistiek constant verandert en dus geen universele, statische vorm heeft. Dit verklaart hij door te beargumenteren hoe het metajournalistieke discours¹⁰ drie centrale factoren met elkaar verbindt: 1) concurrerende actoren (journalisten), 2) via welk

---

¹⁰ Dit houdt in hoe journalisten zichzelf en hoe het publiek de journalistiek beschouwen en plaatsen binnen de journalistieke en maatschappelijke praktijk. (Carlson, 2016)

platform zij hun geluid laten horen en aan wie en 3) de onderwerpen die zij bespreken. Hierbij onderscheidt hij drie interpretatieve processen die zich afspelen in het metajournalistieke discours en met elkaar overlappen:

1. *Definition making*: het opstellen van definities. Binnen elke discipline wordt een specifiek discours gebruikt door degenen die zich binnen die discipline bevinden. Dit is ook het geval in de journalistiek. Het gebruik van een dergelijk discours erkent automatisch het bestaan van de concepten die in dit discours voorkomen. Het discours ligt echter niet vast, maar is variabel: de concepten en gebruikte termen veranderen mee met de omstandigheden. De taal die journalisten gebruiken, bepaalt zo de definitie van 'journalistiek'. Bovendien creëert een dergelijke 'gedeelde taal' inherent een onderscheid tussen wie deze taal wel beheerst en wie niet, oftewel: wie wel onder de noemer 'journalist' valt en wie niet.

Net als het discours zelf is dit proces van in- en exclusie niet statisch, maar variabel: het verandert mettertijd of verschilt per perspectief. Dit heeft als gevolg dat de vraag 'wie is een journalist?' (p.359) telkens gesteld blijft worden, zowel door journalistieke actoren zelf als van buitenaf, door bijvoorbeeld critici, politici of het publiek. Kortom: de definitie van 'journalist' is variabel en afhankelijk van de omstandigheden die het geldende discours vormen, de beheersing van dit discours en het perspectief van de actor in kwestie.

2. *Boundary setting*: het stellen van grenzen. Journalistieke actoren markeren de grenzen van hun praktijk door middel van *boundary work*. Carlson beschrijft grenzen als 'krachtige sociale constructies' (p.360), die de manier beïnvloeden waarop middelen binnen een organisatie worden verdeeld. Een voorbeeld binnen het kader van dit onderzoek is een factcheckorganisatie die haar beschikbare budget en werkuren moet verdelen over personen, bezigheden en onderwerpen.

Ook bepalen de grenzen aan wie en wat 'epistemische autoriteit'¹¹ (p.360) wordt verleend. Journalistieke actoren leggen de grenzen in het metajournalistieke discours ofwel door expliciete categorisering, bijvoorbeeld de Code of Principles van het International Fact-Checking Network (IFCN; zie subparagraaf 2.4.1), ofwel via impliciete aannames in de manier waarop zij over de journalistiek praten.

De grenzen leiden tot een basaal onderscheid tussen verschillende actoren en praktijken en dus ook een gemeenschappelijke set aan waarden en principes: de

---

¹¹ Epistemologie is de leer die kennis op zichzelf beschouwt als wetenschappelijk en filosofisch domein. (Tilburg University, 2021) Epistemische autoriteit beantwoordt dus de vraag wie of wat de autoriteit heeft om kennis over te brengen op wie of wat.

professionele standaard. Dit beïnvloedt uiteindelijk de manier waarop een journalistieke organisatie nieuws produceert en consumeert.

3. *Legitimization*: legitimering. De grenzen die via het *boundary work* gesteld zijn binnen een bepaalde journalistieke organisatie, legitimeren automatisch bepaalde actoren, vormen en normen: het selectieproces dat heeft plaatsgevonden, biedt validatie en legitimiteit van de eigen organisatie en werkwijzen. Dit komt niet alleen in de inhoud van de gekozen onderwerpen en items naar voren, maar ook in de selectie van het nieuws in het algemeen, bijvoorbeeld door herhaling van bepaalde onderwerpen.

Het toepassen van deze drie interpretatieve processen, met als voornaamste *boundary setting*, zorgt ervoor dat een discipline of organisatie haar grenzen eigen grenzen (bewust of onbewust) afbakent en de eigen kwaliteit waarborgt. *Boundary work* in de journalistiek is relatief complex, omdat – vooral na de democratisering van de media die de opkomst van het internet met zich meebracht – vrijwel iedereen zichzelf ‘journalist’ mag noemen (Örnebring, 2016). In Nederland is het geen beschermd beroep en zijn journalisten niet verplicht om een (universitaire) journalistieke opleiding te hebben afgerond (Blanken, 2012), in tegenstelling tot bijvoorbeeld advocaten of artsen, die verplicht zijn respectievelijk een rechten- en medicijnengraad te hebben behaald om hun beroep uit te mogen oefenen. In enkele andere landen is het wel noodzakelijk om een journalistieke opleiding te hebben gevolgd om aangenomen te worden bij een journalistieke redactie. Echter, iedereen kan (online) artikelen schrijven en publiceren, bijvoorbeeld op persoonlijke blogs of via partijdige mediakanalen. In Brazilië was het tot september 2020 verplicht om een journalistiek diploma te hebben om het beroep uit te mogen oefenen. Deze verplichting is echter onlangs opgeheven door het Braziliaanse Hoogerechtshof. (Temer & Tuzzo, 2020) Omdat het speelveld van de journalistiek juridisch gezien zo onbegrensd is, heeft het des te meer belang voor journalistieke organisaties om *boundary work* toe te passen en hun eigen grenzen te bepalen.

Carlson (2015) kadert het speelveld van *boundary work* in de journalistiek in met behulp van een matrix met twee assen. Op de ene as staan drie verschillende typen grenzen: uitbreiding, uitsluiting en bescherming van de autonomie. Op de andere de gebieden waar deze typen grenzen betrekking op hebben: participanten, praktijken en professionalisme (zie figuur 2).

	<i>Participants</i>	<i>Practices</i>	<i>Professionalism</i>
Expansion	Incorporating non-traditional journalists <i>Example:</i> Citizen journalists	Taking over new media practices as acceptable <i>Example:</i> Tweeting as journalistic form	Absorbing new media as acceptable journalism <i>Example:</i> Television and blogging gain entry into professional journalism
Expulsion	Expelling deviant actors <i>Example:</i> Jayson Blair being fired from the <i>New York Times</i>	Expelling deviant practices <i>Example:</i> Dismissing paparazzi photographers	Expelling deviant forms and values <i>Example:</i> Defining partisan news or tabloid news as not journalism
Protection of autonomy	Keeping out non-journalistic informational actors <i>Example:</i> Public relations agents, advertising departments, citizens	Defense of ability to define correct practices <i>Example:</i> The Leveson Inquiry, the legality of classified leaks	Defense from non-professional outsiders <i>Example:</i> Keeping management away from editorial control

Figuur 2. Matrix voor journalistiek *boundary work* (Carlson, 2015)

Het gebied participanten betreft het stellen van grenzen aan wie wel en wie niet wordt beschouwd als journalist. Hier geeft de persoon of organisatie in kwestie (im- of expliciet) antwoord op de vraag *wie* geschikt is om journalist te zijn. Een voorbeeld is het uitsluiten van bloggers als valide journalisten. De tweede categorie, praktijken, betreft de methoden die de journalist of organisatie wel of niet legitiem acht bij de beoefening van journalistiek. Bij het stellen van deze grens staat de vraag *wat* geschikt is voor het doen van journalistiek werk centraal. Een voorbeeld is uitingen op sociale media niet beschouwen als journalistiek. Als derde onderscheidt Carlson (2015) de categorie professionalisme. Deze factor vertoont overlap met de eerste twee, maar betreft specifiek de gespecialiseerde kennis en waarden van journalisten als autonome, professionele groep, en welke kennis en waarden niet bij hun professionele praktijk passen. Een voorbeeld is het uitsluiten van partijdige media als vorm van journalistiek, omdat de waarden ‘objectiviteit’ en ‘neutraliteit’ centraal worden gezet. (Carlson, 2015, p.10)

Deze drie gebieden brengt Carlson (2015) in verband met drie typen grenzen. ‘Uitbreiding’ betreft het uitbreiden van de journalistiek geachte participanten, praktijken en professionalisme naar een niet eerder journalistiek geacht domein. Een voorbeeld in het kader van ‘praktijken’ is het accepteren van Facebookberichten als vorm van journalistiek. Uitsluiting betreft het stellen en bewaken van grenzen, zodat een bepaalde sociale controle of het eigen domein wordt bewaard.

Dit type is vooral gericht op exclusie van actoren die niet als journalistiek worden beschouwd. Het eerder genoemde voorbeeld van het uitsluiten van bloggers van de journalistieke praktijk gaat ook hier op. Het derde type is 'bescherming van de autonomie', waarbij invloed van actoren die zich buiten het journalistieke domein bevinden wordt geweerd. Een voorbeeld is het uitsluiten van samenwerking met een adverteerder wiens product de geloofwaardigheid van de journalistieke productie ondermijnt. (Carlson, 2015, p.10-11) De zes termen uit de matrix van Carlson (2015) zijn in dit onderzoek in verband gebracht met de rolopvattingen van de respondenten.

2.3.2 Grenzen tussen journalistiek en factchecken

In het kader van dit onderzoek is het relevant te kijken naar het onderzoek dat reeds is verricht naar *boundary work* onder factcheckers. Graves (2016) beschrijft professioneel factchecken als 'a certain set of reporting practices and to the stories these yield' (p.24). Uit deze bewering blijkt dat in Graves' observatie professionele factcheckers beschikken over een bepaalde set aan verslagleggingspraktijken, die afwijken van de reguliere journalistieke werkwijzen. Deze praktijken zijn in het kader van *boundary work* een voorbeeld van de categorie 'praktijken' van Carlson (2015). Mena (2019) onderzocht met behulp van een survey op welke gebieden professionele factcheckers en journalisten met interesse in factchecken zich afscheiden van anderen in het veld. De factcheckers bleken zich allemaal te distantiëren van partijdigheid; factchecken is volgens hen een 'onpartijdige bezigheid'. Ook wees het overgrote deel van de respondenten de stelling af dat factcheckers hun politieke voorkeuren sterk uit mogen spreken. Tevens waren zij het erover eens dat er een duidelijke grens moet bestaan tussen factchecken en activisme. (p.668-669)

Omdat elk land zijn eigen maatschappelijke, politieke en journalistieke realiteit heeft en factcheckers uit verschillende disciplines hun waarden, rolopvattingen en werkwijzen hierop afstemmen, kan de factcheckpraktijk er per land anders uitzien. Deze notie onderschrijft ook het belang van dit onderzoek, omdat het kijkt naar de waarden, rolopvattingen en werkwijzen van factcheckers in één specifiek land. Volgens Graves (2018) is het onderzoeken van een gedeeld discours en overlappende werkwijzen binnen de factcheckdiscipline waardevol door haar transnationale aard (p.614):

It constitutes a rare example of a genuinely transnational movement in journalism, one that brings together practitioners from many different media systems and journalistic cultures, as well as from academia and the civil/political sphere. As such, it invites us to compare how a shared discourse and overlapping practices take root and have meaning in very different national contexts.

Singer (2020) bekijkt in haar onderzoek in het kader van *boundary work* de rolopvattingen van factcheckers van vier verschillende continenten – in tegenstelling tot veel voormalig onderzoek

dus niet enkel uit de Verenigde Staten – middels twaalf kwalitatieve interviews en een online enquête. Haar respondenten beschrijven de relatie tussen factchecken en journalistiek als ‘correctief’ (p.9): zij beschouwen factchecken als nodige aanvulling op mainstream media waar deze tekortschieten. 70 procent van de respondenten acht factcheckwerk betrouwbaarder dan publicaties van andere media. Bovendien bieden factcheckers volgens 80 procent van de respondenten een unieke service, die een verbetering is ten opzichte van bestaande mediaservices. Een van de respondenten merkt op dat elke journalist de waarden en werkwijzen van factcheckers zou moeten hanteren, maar dit in realiteit niet het geval is (p.9).

Ook factcheckorganisaties onderling hebben uiteenlopende opvattingen over beoogde actoren, doelen, werkwijzen en waarden. De drie grootste en meest vooraanstaande factcheckers van de Verenigde Staten, die zowel Amazeen (2015) als Graves (2016) uitvoerig bespreken, zijn de onafhankelijke organisaties FactCheck.org en PolitiFact en de factcheckredactie van *The Washington Post*, Fact Checker. Amazeen schrijft in 2015 dat het factchecklandschap van de Verenigde Staten op dat moment overspoeld werd met dergelijke initiatieven die politieke claims verifiëren. Naast de drie hierboven genoemde hebben bijvoorbeeld ook traditionele journalistieke platforms (online en print) de taak van factchecken op zich genomen. Tevens is volgens haar een veelheid aan partijdige mediacritici en politieke campagnes toegetroten tot de factcheckdiscipline. Graves (2016) beschrijft verder bloggers, cabaretiers, politici, overheidsinstellingen, bedrijven en andere publieke personen (p.24). Ook buiten de Verenigde Staten zijn factcheckers in veel gevallen geen professionele journalisten (Graves, 2018; Amazeen, 2017; 2019).

2.4 Factcheckers en journalistieke waarden

Deze paragraaf behandelt journalistieke waarden en de manier waarop factcheckers deze op hebben genomen in hun werk. Aan bod komen objectiviteit, geloofwaardigheid, betrouwbaarheid en onpartijdigheid.

2.4.1 Objectiviteit

Skovsgaard et al. (2013) onderzochten de manier waarop de rolopvattingen van journalisten impact hebben op hun implementatie van de traditionele objectiviteitsnorm. Hierbij onderscheiden zij (voortbordurend op Donsbach, 1993) vier dimensies van objectiviteit binnen de journalistiek:

1. *Geen subjectiviteit.* Verslaggevers dienen hun mening volledig los te laten bij de observatie van en rapportage over hun onderzoeksobject.

2. *Evenwicht*. Journalisten mogen niet oordelen over de verschillende weergaven van de realiteit die zij tegenkomen; zij dienen dus geen scheidsrechter te spelen. Dit kunnen zij voorkomen door tegenstrijdige ideeën evenveel ruimte te geven in hun verslaggeving en het oordeel aan de lezer over te laten.
3. *Harde feiten*. Het idee dat een objectieve waarheid bestaat, komt hier naar voren. De verschillende weergaven van de werkelijkheid moet de journalist proberen te overbruggen door de feiten nauwkeurig te noteren.
4. *Waardeoordelen*. Het ontwijken van waardeoordelen is vrijwel onmogelijk in de klassieke journalistieke rol van waakhond; het vormen van een oordeel op basis van een politieke, sociale of morele standaard zijn hierbij onvermijdelijk. Deze vorm van subjectiviteit wordt dus tot op zekere hoogte geaccepteerd.

Factchecken benadrukt de spanning die bestaat tussen deze elementen van journalistieke objectiviteit. Graves (2016) beschrijft dit als een paradox in de kern van objectieve verslaggeving: ‘separating fact from value is both necessary and impossible’ (p.168). Anders gezegd: om de waarachtigheid van feiten te achterhalen, moeten deze geïsoleerd worden van hun context, maar om dat feit te selecteren uit alle beschikbare beweringen en een eindoordeel binnen het kader van waarheid en *fairness*¹² te formuleren, is een waardeoordeel nodig. Volgens Graves verdedigen factcheckers dus de toelagging op objectiviteit van professionele journalisten, maar kunnen zij feiten en waarden onmogelijk volledig van elkaar loshalen. (p.77) Factcheckers ontvangen om deze reden regelmatig de kritiek dat zij afdwalen van de harde feiten en een vooringenomen positie hebben. ‘[Fact-checking] criticizes in a way that seems to take sides’ (p.215). Ook Amazeen (2015) erkent dit verschijnsel (p.4):

Thus, the viability of fact-checking depends upon it being generally accepted as unbiased. The challenge of this enterprise, however, is its very hallmark: rendering judgment as to whether a claim is factually true. To do so without drawing criticisms of bias is difficult (Amazeen 2013).

Desalniettemin noemen de respondenten van Singer (2020) objectiviteit als een van de centrale waarden van factcheckers (p.8). Volgens Graves (2016) wijzen professionele factcheckers de veelgehoorde beschuldiging dat zij zouden vallen onder *opinion journalism*¹³ af en identificeren zij zich juist sterk met verslaggeving en de objectiviteitsnorm (p.27).

---

¹² Er is voor gekozen om de term *fairness* in het Engels te laten staan, omdat hiervoor in het Nederlands geen geschikte vertaling bestaat. Het betekent zoveel als een evenwichtige afweging van alle factoren, met nadruk op onpartijdigheid en een weergave van beide politieke zijden.

¹³ In *opinion journalism* geven journalisten duidelijk hun mening in hun publicaties. Voorbeelden zijn columns en redactionele commentaren. (Miller, 2020)

2.4.2 Geloofwaardigheid, betrouwbaarheid & onpartijdigheid

Amazeen (2019) interviewde factcheckers uit verschillende landen over hun rolopvattingen en journalistieke waarden. Een van de onderwerpen die haar respondenten het essentieelst vonden voor geslaagd factchecken is geloofwaardigheid. '[...] credibility, trust, that's one thing that we cherish the most, and it has to start from the very beginning', zei een van de geïnterviewden (p.553). Deze geloofwaardigheid hangt volgens de respondenten niet alleen samen met betrouwbaarheid, maar ook met onpartijdigheid: het niet bekennen van een politieke kleur als factchecker, maar het zo veel mogelijk waarborgen van neutraliteit. De respondenten van Singer (2020) achtten enkel accuraatheid van groter belang dan onpartijdigheid.

De factcheckers uit de interviews van Amazeen (2019) geven aan dat ze hun geloofwaardigheid proberen te beschermen door een zeer strakke structuur aan te houden bij de uitvoering van factchecks en zo transparant mogelijk de gebruikte methodologie naar buiten te brengen. Dit komt ook tot uiting in het specificeren van een correctiebeleid. (p.554) Een van de respondenten, Alexios Mantzarlis – de oud-directeur van het IFCN – beschrijft daarnaast het belang van het kiezen en trainen van de juiste mensen. Een team moet volgens hem divers zijn, met teamleden met tegengestelde meningen en perspectieven. (p.555)

2.4.3 International Fact-Checking Network & transparantie

De werkzaamheden en richtlijnen van het IFCN zijn van belang om hier te bespreken, omdat deze aangehangen worden door een aanzienlijk aandeel van alle factcheckorganisaties wereldwijd en hiermee de basis vormen voor hun voorgenomen waarden, rolopvattingen en werkwijzen. Zich binden aan gestandaardiseerde principes en vastgestelde richtlijnen of methodologieën kan factcheckers helpen hun *confirmation bias*¹⁴ op de achtergrond te plaatsen (Mena, 2019).

Het IFCN werd in 2015 opgericht door de Amerikaanse journalistieke hub Poynter Institute. Het verbindt factcheckorganisaties met elkaar en tracht middels een keurmerk de kwaliteit van deze organisaties te garanderen. Het keurmerk wordt toegekend als een organisatie voldoet aan de IFCN Code of Principles, die bestaat uit vijf voorwaarden voor ethisch gedrag bij het factchecken (Poynter, z.d./b):

1. *Non-partisanship and Fairness*

Ondertekenaars van de gedragscode gebruiken dezelfde standaard voor elke factcheck; zij richten hun factchecks niet op één politieke zijde; zij volgen hetzelfde werkproces bij de uitvoering van factchecks; zij gebruiken enkel het bewijs om een conclusie te formuleren en uiten geen voorkeurspositie ten opzichte van de kwesties die ze factchecken.

---

¹⁴ *Confirmation bias* is de notie dat mensen op cognitief niveau geneigd zijn informatie die bevestigt wat zij al (denken te) weten, sneller in zich op te nemen dan informatie die hun vooringenomen positie tegensprekt of ontkracht. (Mena, 2019) Anders gezegd: *confirmation bias* zorgt ervoor dat vooroordelen bevestigd lijken te worden, ook als dit in werkelijkheid niet het geval is.

2. *Standards and Transparency of Sources*

Ondertekenaars willen dat hun lezers de bevindingen zelf kunnen verifiëren; zij voorzien in uitgebreide bronvermelding zodat hun research replicerbaar is door de lezers en verschaffen zo veel mogelijk details.

3. *Transparency of Funding and Organization*

Ondertekenaars zijn transparant over hun financiële bronnen; geldschieters hebben geen invloed op de conclusies van hun factchecks; de professionele achtergrond van alle teamleden wordt publiekelijk vermeld; de organisatiestructuur en rechtspersoon worden publiekelijk vermeld; het is duidelijk hoe lezers contact met de organisatie op kunnen nemen.

4. *Standards and Transparency of Methodology*

Ondertekenaars lichten de gebruikte methodologie toe bij het selecteren, schrijven, bewerken, publiceren en corrigeren van hun factchecks; zij moedigen lezers aan om correcties op de factchecks toe te sturen en zijn transparant over waarom en hoe zij factchecken.

5. *Open and Honest Corrections Policy*

Ondertekenaars publiceren hun correctiebeleid en volgen het nauwgezet; zij corrigeren duidelijk en in overeenstemming met het correctiebeleid en doen alles binnen hun macht om ervoor te zorgen dat de correctie lezers bereikt.

Singer (2020) onderzocht het belang van transparantie als professionele waarde van factcheckers middels een enquête. Waar bij het IFCN transparantie van bronnen, organisatie, financiering, methodologie en correcties de kern vormen van de waarden van factcheckers, achten de respondenten van Singer transparantie van minder groot belang dan de waarden 'accuraatheid', 'onpartijdigheid', 'verantwoording', 'objectiviteit' en 'onafhankelijkheid'. Als mogelijke verklaring hiervoor noemt Singer dat veel van de respondenten actief zijn in landen met een brede opvatting van mediastandaarden, waardoor accurate van groter belang is dan transparantie over hoe die accurate is bereikt. In de aanvullende kwalitatieve interviews wordt dit beperkte belang van transparantie enigszins genuanceerd, bijvoorbeeld met de uitspraak 'transparency enables accountability' (p.9).

2.5 Rolopvattingen

Omdat dit onderzoek zich richt op de rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers, is het van belang de reeds bestaande literatuur over rolopvattingen van factcheckers en journalisten in kaart te brengen. Op basis hiervan zijn hypothesen geformuleerd over de rolopvattingen van factcheckers in Brazilië. Het concept 'rolopvatting' omschrijft Donsbach (2012) als volgt (p.1):

The term "role" originates from theater, and sociology adopted the term to designate the whole set of expectations that other people have of the holder of a certain social position. Those expectations then create the perceptions that the holders of the roles have in their social environment and accept as legitimate, and consequently their perceptions guide their attitudes and behaviors.

Ook journalisten bepalen hun toegewezen rol volgens Donsbach (2012) op basis van de algemene, normatieve verwachtingen die van een journalist bestaan in de maatschappij (p.1). Onderzoek naar de rolopvattingen van journalisten is veelvuldig gedaan, onder andere door Janowitz (1975), Donsbach (2012) en Skovsgaard et al. (2013). Over de rolopvattingen van factcheckers is minder literatuur beschikbaar; de voornaamste werken zijn die van Amazeen (2015; 2019), Graves & Cherubini (2016) en Singer (2020). Deze onderzoeken worden in de subparagrafen hieronder besproken en met elkaar in verband gebracht.

Donsbach (2012) hanteert in zijn theorie over rolopvattingen van journalisten een dimensionale driedeling (figuur 3), die hij formuleert in tegenstellingen.

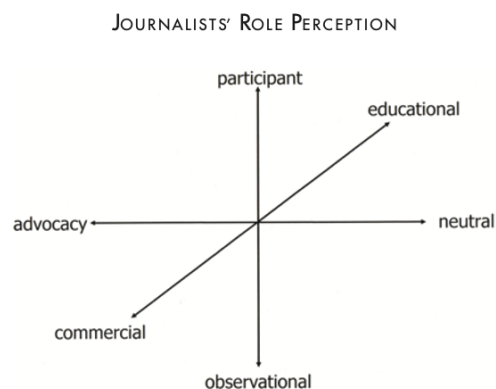

Figure 1 Dimensions in Journalists' Role Perceptions

Figuur 3. De rolopvattingen van journalisten (Donsbach, 2012)

De driedeling van Donsbach (2012) wordt per subparagraaf hieronder toegelicht en is gebruikt als raamwerk om de bestaande literatuur over rolopvattingen van journalisten en factcheckers volgens te structureren.

2.5.1 Participant—observational

Journalistiek

De eerste journalistieke dimensie die Donsbach (2012) beschrijft is *participant—observational*. De participerende journalist streeft volgens hem actief politieke verandering na; de observerende journalist fungeert slechts als neutraal kanaal voor politieke verslaggeving.

Volgens Skovsgaard et al. (2013) is de rolopvatting van journalisten afhankelijk van hun interpretatie van de democratie. Deze kan twee vormen aannemen: representatief, waarbij het de taak van de journalist is om de burger objectief geïnformeerd te houden, en participatief, waarbij de burger in staat gesteld dient te worden mee te doen in de maatschappij en de journalist deze dus moet betrekken bij en mondig moet maken in het publieke debat. In beide vormen kan de journalist twee posities innemen: passief en actief. In de passieve rol dient de journalist enkel als medium voor informatie. In de actieve rol bemoeit de journalist zich met de onderwerpen waar deze over publiceert en probeert hij daarin verandering aan te brengen. Voortvloeiend uit deze vier factoren formuleren Skovsgaard et al. (2013) vier verschillende categorieën rolopvattingen onder journalisten: de *passive mirror*, de *watchdog*, het *public forum* en de *public mobilizer*. Zij noemen deze categorieën ‘ideaaltypen’. Dit betekent dat de praktijk genuanceerder is en de verschillende typen in werkelijkheid (kunnen) overlappen.

Journalistic approach	Democracy conception	
	Representation/information	Participation/conversation
Passive	‘passive mirror’	‘public forum’
Active	‘watchdog’	‘public mobilizer’

Figuur 4. De vier rolopvattingen van journalisten van Skovsgaard et al. (2013)

De rolopvatting van de *watchdog* past in Donsbachs (2012) dimensie *participant—observational*. Het voornaamste doel van de *watchdog* is om mensen en instituties zorgvuldig te onderzoeken en bekritisieren. Hierbij speelt objectiviteit volgens Skovsgaard et al. (2013) een centrale rol. De *watchdog*-journalist dient zich te allen tijde zo objectief mogelijk op te stellen en zich te beroepen op harde feiten. Zo beschermt de journalist zich tegen mogelijke terugslag van de bekritiseerde partij. De *watchdog*-rol is actief en probeert de aangesproken personen of instituties dus aan te zetten tot verandering. Hiermee kan deze rol geplaatst worden bij *participant* aan de linkerkant

van het spectrum *participant—observational*. De categorie *passive mirror* komt vrijwel geheel overeen met Donsbachs (2012) *observational*-rol. In deze rol dient de journalist enkel als verspreider van informatie. Het doel van de journalist is volgens Skovsgaard et al. (2013) om een spiegel te vormen van de gebeurtenissen en de werkelijkheid te reflecteren naar het publiek, zonder toevoeging van eigen visies, meningen en vooronderstellingen. Deze rolopvatting gaat ervan uit dat het mogelijk is de eigen persoon geheel weg te nemen en geheel objectief te zijn. Door deze focus op het wegnemen van alle subjectiviteit sluit de *passive mirror*-categorie ook aan op Donsbachs (2012) *neutral*-rol (zie subparagraaf 2.5.2).

Ook Weaver & Wilhoit definieerden in 1996 vier verschillende rollen voor journalisten: de *interpreter/investigator*, de *adversary*, de *disseminator* en de *populist mobilizer*. Op het spectrum *participant—observational* is hiervan vooral de *adversary* in te delen: de journalist als tegenstander van de politiek, die een *watchdog*-rol op zich neemt en politici en publieke personen verantwoordelijk houdt voor hun beweringen en daden. Aan de andere kant van de schaal bevindt zich de *interpreter/investigator*: dergelijke journalisten observeren en interpreteren gebeurtenissen en trachten hier zo objectief mogelijk verslag van uit te brengen.

Factchecken

Volgens Amazeen (2015) heeft factchecken vooral invloed op drie verschillende maatschappelijke domeinen: het publiek, de politiek en de journalistiek. In een vervolpublicatie noemt Amazeen (2019) positieve beïnvloeding van deze domeinen zelfs het 'hoofddoel' van politiek factchecken (p.543):

For political fact-checkers, their primary goals are threefold: public education, improved political behavior, and better journalism.

Hier definieert zij drie verschillende rolopvattingen van de factchecker: die van publieke voorlichting, het verbeteren van politiek gedrag en het verbeteren van de journalistiek. Amazeen (2015) formuleert daarbij een aantal positieve implicaties en gevolgen van deze rollen. Ten eerste maakt factchecken het moeilijker voor politici om claims te verzinnen (Amazeen, 2015; 2019). Volgens onderzoek van Nyhan & Reifler (2015) in de Verenigde Staten is het bijvoorbeeld minder waarschijnlijk dat politici incorrecte beweringen zullen uiten, als zij weten deze worden gefactcheckt. Daarnaast zou het risico op reputatieschade hen tegen kunnen houden. Amazeen (2015) trekt de conclusie dat factchecken politiek gedrag kan verbeteren, en daarmee de democratie. Met deze conclusie valt haar rolopvatting van factcheckers gericht op het verbeteren van de politiek aan de *participant*-zijde van Donsbachs (2012) dimensie *participant—observational*.

Ook Graves & Cherubini (2016) delen in hun onderzoek onder Europese factcheckers de rolopvattingen van factcheckers op in drie categorieën: *reporters*, *reformers* en *experts*. De tweede categorie, *reformers*, sluit het best aan bij Donsbachs (2012) rol van de participerende journalist. *Reformers* hebben als voornaamste doel om politieke en maatschappelijke hervorming teweeg te brengen. Politici verantwoordelijk houden ziet vrijwel een derde van de respondenten uit het onderzoek als centrale taak. Een aanzienlijk gedeelte – 40 procent van de respondenten – identificeert zich als activist. Deze groep vertoont hiermee overlap met Donsbachs journalistieke categorie *advocacy* (zie subparagraaf 2.5.2).

2.5.2 *Advocacy—neutral*

Journalistiek

De tweede dimensie van Donsbach (2012) is *advocacy—neutral*. De journalist die zich opstelt als pleitbezorger, uit subjectieve meningen en waarden, terwijl de neutrale journalist alles in het werk zal stellen om neutraliteit en evenwichtig te waarborgen. Deze dimensie richt zich vooral op een degelijke manier van berichtgeven en dus op journalistiek van zo hoog mogelijke kwaliteit, met als doel het publieke debat aan te zwengelen en te verbeteren door het publiek te informeren.

De eerste wetenschapper die rolopvattingen voor journalisten opdeelde in categorieën was Janowitz (1975). Hij formuleerde de twee subgroepen *gatekeepers* ('poortwachters') en *advocates* ('pleitbezorgers'). Beide rollen zijn in te delen op het spectrum *advocacy—neutral*, zij het aan de tegengestelde uitersten. De *gatekeeper*-rol speelt zich af aan de rechterkant van het *advocacy—neutral*-spectrum, omdat zij zich vooral richt op de capaciteit van de journalist om de nieuwsselectie naar eigen inzicht te prioriteren. De journalist bepaalt hier in hoge mate wat er in het nieuws komt op basis van bijvoorbeeld nieuwswaarde; de behoefte van het publiek is minder relevant. De *gatekeeper* draagt hiermee de verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat de verhalen die het medium in kwestie publiceert van voldoende waarde en kwaliteit zijn. Janowitz' (1975) tweede categorie, *advocacy journalism*, kan zowel worden geschaard aan de *advocacy*-kant als aan de *educational*-kant van de dimensie *commerical—educational* (zie paragraaf 2.5.3). Journalisten in deze rol gaan ervan uit dat het publiek niet zelf in staat is zijn belangen na te streven. Zij dienen als actor voor het publiek en bepleiten diens belangen. Dit valt onder *advocacy*. Wanneer deze belangen worden bepleit door een educatieve rol in te nemen en het publiek te onderwijzen, kan Janowitz' (1975) *advocacy journalism* ook geschaard worden onder *educational*.

De categorieën van Skovsgaard et al. (2013) *public mobilizer* en *public forum* zijn in te delen aan de linkerkant van het spectrum *advocacy—neutral*. De *public mobilizer* is er voornamelijk op gericht het publiek actief te leiden naar oplossingen voor maatschappelijke problemen. De *public forum*-journalist is iets passiever en stelt het publiek vooral in staat goed geïnformeerd zijn

meningen te uiten in het publieke debat. Desalniettemin nemen beide types een moreel standpunt in, wat hen plaatst in het domein van de *advocacy*. Net als Janowitz' (1975) *advocacy journalism* kan ook de categorie *public forum* mede worden geschaard onder *educational*. De overlap tussen deze dimensies van Donsbach (2012) wordt verder toegelicht in subparagraaf 2.5.3.

De *public mobilizer*-rol van Weaver & Wilhoit (1996) is in te delen aan de linkerkant van het *advocacy—neutral*-spectrum. In deze rol neemt de journalist een actieve morele positie in en probeert burgers aan te zetten tot verandering. Ook hier is weer overlap met Donsbachs (2012) *educational* rol te zien. Ook de *disseminator*-rol valt op deze schaal, zij het de andere kant: *disseminator*-journalisten hebben als doel informatie zo ver mogelijk te verspreiden, maar objectief te blijven in hun berichtgeving.

Factchecken

Ook Amazeens (2015) roloppvatting voor factcheckers gericht op het verbeteren van de journalistiek valt op het spectrum *advocacy—neutral*. Volgens haar gebruiken journalisten factchecks van gevestigde diensten¹⁵ steeds vaker als bron. Dit beschouwt zij als positief, omdat nieuwsredacties door bezuinigingen kleiner worden en beperktere middelen tot hun beschikking hebben. Hebben journalisten geen tijd of budget om zelf te factchecken, dan kunnen zij zich op deze diensten beroepen.

De categorie *experts* van Graves en Cherubini (2016) is in te delen aan de linkerkant van de *advocacy—neutral*-schaal, al richten *experts* zich volgens hen niet uitsluitend op het verbeteren van de journalistiek, maar vooral op het verbeteren van het domein waarop zij als factcheckers experts zijn. Factcheckorganisaties uit deze categorie hebben veelal de vorm van een denktank. De factcheckers fungeren als beleidsexperts. Hun factchecks zijn vaak academisch van toon, grondig geresearcht en gepeerreviewd, en dienen als basis voor beleidsmakers of NGO's. Een van de respondenten uit deze groep beschreef de missie als volgt: 'Our mission is to raise the quality of public debate and to put high-quality information into the public domain.' (p.17)

Ook Singer (2020) herkent drie verschillende roloppvattingen onder factcheckers: burgers voorzien in juiste informatie, een zo groot mogelijk publiek bereiken om het publieke debat te sterken en de methoden van gevestigde journalisten verbeteren. Alle drie deze categorieën zijn te plaatsen op het spectrum *advocacy—neutral*. De eerste twee hebben als gemeenschappelijk doel dat zij gericht zijn op het weerbaar maken van het publiek tegen mis- en desinformatie. Beide vallen hiermee aan de linkerkant van de *advocacy—neutral*-schaal: de factchecker stelt zich op als pleitbezorger van het publiek. Ook hier bestaat overlap met de categorie *educational* van Donsbach (zie 2.5.3 voor verdere toelichting). De derde categorie van Singer (2020), het

---

¹⁵ In de Verenigde Staten waren dit ten tijde van Amazeens publicatie (2015) *Fact Checker* van *The Washington Post*, *PolitiFact* en *FactCheck.org*.

verbeteren van de methoden van gevestigde journalisten, kan ook geplaatst worden op deze schaal, maar neigt meer naar de *neutral*-zijde. Deze rolopvatting richt zich op het verbeteren van de journalistieke praktijk, waardoor journalisten handvatten hebben om hun werk zo accuraat en degelijk mogelijk uit te voeren. Het verantwoordelijk houden van politici noemt Singer wel als onderdeel van de factcheckpraktijk, maar factcheckers zien het veranderen van politiek gedrag volgens haar bevindingen doorgaans niet als centraal doel van hun werk; zij richten zich meer op het versterken van het vertrouwen van burgers in informatie (p.7).

2.5.3 Commercial—educational

Journalistiek

Ten slotte is er Donsbachs (2012) dimensie *commercial—educational*. In commerciële journalistiek richt de journalist zich volledig op de wensen van het publiek, met als doel een zo groot mogelijke groep personen te bereiken en hieruit commercieel gewin te halen. De educatieve journalist maakt beslissingen die bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van het publieke debat en de democratie. Daarmee vertoont de categorie *educational* overlap met de categorie *advocacy*: beide zijn erop gericht het publiek te informeren en weerbaarder te maken in het publieke debat. De onderwijzende rolopvatting kan echter neutraler in uiting zijn dan de pleitbezorgende; bij pleitbezorgers staat altijd een expliciet moreel standpunt centraal, op basis waarvan de journalistiek het publiek moet mobiliseren. Journalisten met een *educational* rolopvatting kunnen ook werk publiceren zonder sterk moreel standpunt of oproep tot mobilisatie, bijvoorbeeld toegankelijke, verklarende artikelen over complexe concepten.

Zoals eerder toegelicht behoren onder *educational* ook Graves & Cherubini's (2016) categorie *reporters*, Janowitz' (1975) categorie *advocates* en de categorie *public forum* van Skovsgaard et al. (2013).

Factchecken

Volgens Amazeen (2015) kunnen factchecks misinformatie in bepaalde gevallen corrigeren. Burgers die factchecks lezen, zijn beter geïnformeerd dan degenen die dat niet doen en het grote publiek beschouwt nieuwsredacties die factchecken als betrouwbaarder dan redacties die *he-said-she-said*-journalistiek¹⁶ bedrijven. Ook lijkt factchecken inhoudelijk politiek discours onder lezers aan te moedigen, bijvoorbeeld door hen te betrekken bij het factcheckproces door om tips of opmerkingen te vragen. Amazeen (2015) voert anekdotisch bewijs op van een toename in het aantal lezers dat contact zocht met een bepaalde nieuwsredactie, nadat deze gestart was met

---

¹⁶ *He-said-she-said*-journalistiek is berichtgeving waarbij twee tegengestelde standpunten tegenover elkaar worden gezet alsof ze evenveel gewicht hebben in het verhaal. Dit is echter meestal niet representatief voor de werkelijkheid. Om die reden wordt dit verschijnsel ook wel *false balance* genoemd. (Rosen, 2011)

factchecken. Zij concludeert: '[f]act-checking encourages contributing constructively to the conversation' (p.16). Deze rolopvatting van factcheckers correspondeert met Donsbachs (2012) *educational* rol, omdat zij gericht is op het onderwijzen en weerbaarder maken van het publiek.

Ook Graves en Cherubini's (2016) categorie *reporters* valt binnen de dimensie *commercial—educational*. Factcheckers uit deze groep identificeren zich doorgaans als 'journalist' en beschouwen factchecken als middel om het publiek te informeren. Een derde van hun respondenten noemde 'het informeren van burgers' dan ook als voornaamste taak van een factchecker. *Reporters* typeren hun werk als 'verklarend' van aard. Dit komt ook naar voren in een citaat van een van de respondenten: 'The fact-checking is ... often a pretext to allow people to go into complicated information, to go and read it and to interest them in it.' (p.13)

Zoals kort genoemd in subparagraaf 2.5.2 vallen de eerste twee categorieën van Singer (2020), burgers voorzien in waarachtige informatie en een zo groot mogelijk publiek bereiken, mede aan de *educational*-kant van deze dimensie van Donsbach (2012). Het doel van deze beide categorieën is namelijk om het publiek debat te versterken, door burgers te informeren en weerbaarder te maken tegen desinformatie. Een van de respondenten uit het onderzoek formuleerde als specifiek doel van factcheckers om 'het publiek *verificationistas* te maken' (p.12). Dit toont een duidelijke educatieve rolopvatting.

2.6 Werkwijzen

Om Braziliaanse factcheckers' opvattingen over hun gebruikte werkwijzen in kaart te kunnen brengen, moet een kader worden geschetst over voorafgaand onderzoek naar de werkwijzen van factcheckers. Dit gebeurt in deze paragraaf, aan de hand van Graves (2016; 2017) en Amazeen (2015; 2019).

2.6.1 Vijf stappen

Graves (2017) bespreekt de vijf stappen die hij observeert bij zijn respondenten, factcheckers van Amerikaanse factcheckorganisaties. Deze stappen doorlopen zij gedurende de uitvoering van een factcheck. Deze stappen zijn als volgt:

1. *Beweringen kiezen om te factchecken*

Het selecteren van een checkbare bewering is een tijdrovend en complex proces, beschrijft Graves. Hierbij wordt gekeken naar nieuwswaarde, *fairness* en 'checkbaarheid'. Statements of meningen worden op de redacties uit zijn onderzoek per definitie beschouwd als niet checkbaar. *PolitiFact*, dat zich voornamelijk richt op politieke factchecks, haalt zijn beweringen uit nieuwsdatabases op abonnement, professionele nieuwsorganisaties, campagne- en politieke websites en van tv-nieuwszenders. *PolitiFact* controleert claims van zowel experts als politici.

2. *De spreker contacteren*

Graves omschrijft hoe *PolitiFact*, *FactCheck.org* en *Fact Checker* van *The Washington Post* alle drie de originele bron van een bewering proberen te contacteren voor de factcheck wordt uitgevoerd

in het kader van wederhoor. Als onderzoekstechniek kan dit ook tijd besparen in het factcheckproces: politici en persvoorlichters anticiperen doorgaans op kritiek en hebben daarom een toelichting klaarliggen.

3. *De onware beweringen traceren*

Op de redactie van *PolitiFact* observeert Graves dat de factcheckers structureel op zoek gaan naar de bron van de te checken beweringen. Hij noemt dit reconstructieproces 'de sleutel tot hun analyse': 'how a claim moves through the media-political landscape provides important contextual cues in assessing its truth value' (p.525).

4. *Werken met experts*

Graves beschouwt factcheckers' afhankelijkheid van experts als een constant probleem. Organisaties hebben in veel gevallen een lijst van betrouwbare primaire bronnen beschikbaar. Ook wordt factcheckers aangeleerd om zich vooral te beroepen op officiële gegevens van overheidsorganen. Desalniettemin komt het ook voor dat factcheckers geen andere keus hebben dan uit te wijken naar een academische experts of mensen die werken bij denktanks. Volgens een redacteur van *PolitiFact* is het moeilijk om onafhankelijke, onvooringenomen bronnen te vinden. Om het expertbewijs beter te valideren, wordt daarom vaak gekozen voor triangulatie van bronnen. Hierbij worden drie experts bevroegd over hetzelfde onderwerp.

5. *Het werk tonen*

Om volledige transparantie te bieden en eventuele kritiek op de onvolledigheid van een factcheckproces op te vangen, is het een standaardprocedure onder factcheckers om hun gebruikte methode en het proces volledig inzichtelijk te maken in het uiteindelijke artikel. Hierbij worden ook alle gebruikte bronnen getoond. Graves verbindt 'transparantie' en 'objectiviteit' hier direct aan elkaar in de factcheckpraktijk: 'The practice of "showing your work" is basic to fact checking's claim to objectivity.' (p.528)

De resultaten over werkwijzen van dit onderzoek zijn gestructureerd op basis van de stappen die Graves (2017) beschrijft.

2.6.2 *Selectie checkbare claims*

De onderwerpen van de beweringen die volgens Graves (2016) het meest worden gefactcheckt zijn beleid, politieke opposanten en controversiële berichten die veel in de media zijn geweest. Wel kan de objectiviteit van het factcheckproces volgens hem in het geding komen wanneer factcheckers zich tijdens de selectie vooral richten op beweringen waarvan zij verwachten dat die onwaar zijn: 'The focus on falsehood colors the selection process from the beginning' (p.93).

De selectie van checkbare beweringen bespreken ook Graves & Cherubini (2016) in hun onderzoek naar Europese factcheckers. Volgens hen varieert de gebruikte methode om te checken claims te selecteren per organisatie. 90 procent van de Europese factcheckorganisaties richt zich voornamelijk op politici; andere media, experts en journalisten worden grotendeels buiten beschouwing gelaten bij de selectie. Slechts minder dan een kwart van de onderzochte factcheckorganisaties factcheckt met regelmaat nieuwsmedia. (p.19) Hiervoor noemen Graves & Cherubini (2016) verschillende redenen, bijvoorbeeld onvoldoende personeel op de redactie en

een prioriteit bij politieke factchecks. Een andere reden is het ongemak dat veel factcheckers voelen bij het factchecken van hun gelijken. Ook het in stand houden van de legitimiteit van de media – en daarmee hun eigen legitimiteit – in mediakritische samenlevingen speelt een rol.

In hun ambitie naar onpartijdigheid tijdens de selectie van checkbare beweringen stuiten Europese factcheckers ook op een aantal problemen (Graves & Cherubini, 2016). Gedurende verkiezingsperioden worden politici er bijvoorbeeld steeds beter in om hun woorden niet als feiten neer te zetten, maar als ‘vage beloftes en lege platitudes’ (p.21). Hiermee voorkomen zij dat de uitingen checkbaar zijn. Factcheckers streven verder op verschillende manieren balans na in de herkomst van de te checken claims, al blijft dit een complexe kwestie. De Turkse factcheckorganisatie *Doğruluk Payı* zet bijvoorbeeld expliciet de hoeveelheid uitgevoerde factchecks over één specifieke partij tegenover het aantal zetels dat die partij heeft in het parlement. Het Slowaakse en Tsjechische *Demagog* controleert om de balans te bewaren tijdens televisiedebatten elke genoemde feitelijke bewering. (p.21)

2.7 Uitdagingen factcheckers

Deze paragraaf bespreekt de uitdagingen voor factcheckers die in de literatuur worden genoemd. Centrale werken zijn Amazeen (2019) en Singer (2018; 2020). Het belang van dit onderdeel voor het onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de hindernissen die factcheckers in hun werk tegenkomen en hoe dit hun professionele praktijk beïnvloedt. Tijdens de interviews is ook naar dit onderwerp gevraagd.

2.7.1 Veiligheid

Amazeen (2019) benadrukt dat de grootste uitdagingen voor factcheckers afhankelijk zijn van de politieke en sociale context waarin het land verkeert waar een factcheckorganisatie zich verbindt. Een van deze uitdagingen is de veiligheid van factcheckers om hun werk in vrijheid uit te kunnen voeren, zonder geconfronteerd te worden met geweld, persoonlijke aanvallen en dreiging van gevangenisstraf. Amazeen (2019) merkt hierbij op dat deze dreiging dikwijls niet uit criminele hoek komt, maar juist vanuit het politieke regime zelf. Een van haar respondenten formuleerde het als volgt: ‘The ones that are threatening journalists the most are the ones in power: our governors or presidents or ministers, especially in the municipalities’ (p.511).

In Brazilië is de persvrijheid het afgelopen decennium onder druk komen te staan onder invloed van politieke en sociale onrust. In 2010 stond het land op nummer 58 van 180 op de Press Freedom Index van de internationale NGO Verslaggevers Zonder Grenzen. Inmiddels is het gedaald tot nummer 111. (Réporters Sans Frontières, 2021) Deze verslechtering van de vrijheid

en veiligheid van Braziliaanse journalisten (waaronder factcheckers) onderschrijft Amazeen (2019) bewering dat deze afhankelijk is van het politieke milieu waarin de organisatie opereert.

2.7.2 Financiering

Ook het genereren van voldoende financiële middelen om het werk gedegen uit te voeren is een consistent probleem voor factcheckers. Het blijkt een aanzienlijke uitdaging om een factcheckorganisatie zelfvoorzienend te maken, omdat factcheckorganisaties aanvankelijk vaak zijn opgezet met filantropische financiële steun of als gratis publieke dienst (Amazeen, 2019; Singer, 2018). Om volledige zelfbedruiping te bereiken, is geld nodig voor het loon van alle redactiemedewerkers, de aanschaf van materiaal zoals computers en verificatiesoftware en het opzetten van een professionele infrastructuur. (Amazeen, 2019, p. 552) Ook de respondenten van Singer (2020) beschouwen het gebrek aan adequaat personeel en voldoende financiering als grootste uitdaging van factcheckorganisaties.

Als grootste uitdaging in dit kader noemt Tai Nalon, de oprichter en directeur van de Braziliaanse factcheckorganisatie Aos Fatos (zie subparagraaf 2.8.2), om te blijven innoveren: 'It's hard to wake up and have ideas but no resources to apply them' (Singer, 2018, p. 1077).

2.7.3 Zichtbaarheid & filterbubbel

In de Verenigde Staten was ongeveer de helft van de bevolking zich in 2014 nog niet bewust van het bestaan van factchecken (Nyhan and Reifler, 2015). Amazeen (2019) verwacht dat dit percentage in andere landen nog lager is, omdat de VS wereldwijd koploper zijn op het gebied van factchecken als zelfstandige discipline. Factchecks zichtbaar maken en doelgericht verspreiden blijkt een uitdaging. Amazeen (2019) haalt het onderzoek van Vargo, Guo & Amazeen (2018) aan ter onderbouwing van deze bevinding: tussen 2014 en 2016 had nepnieuws een groter effect op de *agenda setting*¹⁷ in nieuwsberichtgeving dan factchecks, blijkt uit hun uitgebreide analyse van berichtgeving in digitaal nieuws in de VS. Dit kan volgens Amazeen (2019) als gevolg hebben dat politici en overheden minder druk voelen hun gedrag te veranderen op basis van factchecks, aangezien de checks het publiek dikwijls niet bereiken.

Hiermee samen hangt de notie van de filterbubbel. Via sociale media of partijdige nieuwskanalen ontvangen gebruikers een constante toevoer aan informatie die past bij hun reeds bestaande idealen en wereldbeeld. Dit creëert een echokamer van *confirmation bias* (zie subparagraaf 2.4.3), waardoor informatie die hier niet op aansluit, bijvoorbeeld uit factchecks, automatisch wordt ervaren als onbetrouwbaar. Bovendien worden ook factchecks zelf vaak enkel gedeeld binnen dergelijke sociale bubbels, waardoor betrouwbare informatie alleen wordt

---

¹⁷ *Agenda setting* is de manier waarop media de prioriteit van onderwerpen op de maatschappelijke en politieke agenda kunnen beïnvloeden (McCombs & Reynolds, 2002).

gepredikt voor eigen parochie en andere lezers niet bereikt. Zoals een van Amazeens (2019) respondenten het verwoordt: ‘We need to get away from our circle and affect another circle. We’re still in this circle.’ (p.553).

Ondanks de vele uitdagingen zijn factcheckers doorgaans zeer gecommitteerd aan hun vakgebied. De respondenten van Singer (2018) bestempelen de factcheckdiscipline als ‘vitaal’. Volgens Cristina Tardáguila, oprichter van Agência Lupa (zie subparagraaf ...) en voormalig directeur van het IFCN, kan factchecken de journalistiek zelfs nieuw leven inblazen: ‘This is proof that people still want journalism.’ (p.1077)

2.8 Factcheckers in Brazilië

Subparagraaf 2.7.1 beschrijft de Braziliaanse factcheckorganisaties die in dit onderzoek aan bod komen. 2.7.2 geeft een overzicht van voorafgaand onderzoek naar roloppvattingen van Braziliaanse journalisten en factcheckers.

2.8.1 Braziliaanse factcheckorganisaties

Agência Lupa

Agência Lupa (‘Lupa’ in het kort; ‘bureau vergrootglas’ vertaald uit het Portugees) is de eerste organisatie in Brazilië die is opgezet met als enige doel om te factchecken. Het platform werd opgericht in 2015 als nieuwe tak van de Braziliaanse regionale (online) kwaliteitskrant *Folha de São Paulo*. Inmiddels gaat Lupa ook desinformatie tegen door het publiek media-educatie te bieden (onder de noemer LupaEducação, vertaald ‘LupaOnderwijs’) en het algemene bewustzijn van de gevaren van desinformatie te vergroten.

De factchecks van Lupa worden gepubliceerd op de eigen website, maar ook verkocht aan andere media. De voornaamste onderwerpen waar de organisatie zich op richt zijn beleid, economie, stad, cultuur, onderwijs, gezondheid en internationale betrekkingen. Lupa neemt deel aan verschillende internationale projecten, waaronder het Third-Party Fact-Checking Program (3PFC) – het factcheckinitiatief van Facebook – en de CoronavirusFactAlliance, een mondiale samenwerking van factcheckorganisaties die het IFCN begin 2020 oprichtte om factchecks van mis- en desinformatie rond het coronavirus beschikbaar te maken voor een wereldwijd publiek in een centrale database.

Lupa publiceert factchecks in verschillende mediavormen: op schrift, maar ook via video en audio. Alle factchecks worden gepubliceerd in het Portugees en een deel wordt vertaald naar het Engels om een internationaal publiek te bereiken. De organisatie beschrijft haar missie als ‘stimuleren van het publieke debat en het bewustzijn van de risico’s van onjuiste informatie

vergroten'¹⁸. Lupa is IFCN-gecertificeerd en onderschrijft dus de vijf principes uit diens gedragscode: onpartijdigheid en *fairness*, openheid van bronnen, openheid over financiering en organisatie, een transparante en gestandaardiseerde methodologie en een transparant en eerlijk correctiebeleid (Poynter, z.d./b). (Agência Lupa, 2021).

Estadão Verifica

Estadão Verifica ('Estadão' in het kort; letterlijk vertaald 'staatscontroles') is de online factcheckredactie van de Braziliaanse regionale (online) kwaliteitskrant *O Estadão de São Paulo*. Het team werd in 2018 opgericht en factcheckt voornamelijk beweringen van politici, maar ook mis- en desinformatie die rondgaat op sociale media en dus veel mensen bereikt, bijvoorbeeld over het coronavirus. Om op de hoogte te blijven van de onjuiste berichten die op sociale media worden gedeeld, biedt Estadão een WhatsApp-service aan, waarbij burgers berichten die zij als verdacht beschouwen direct via een WhatsApp-bericht door kunnen sturen aan de redactie. Ook Estadão is gecertificeerd door het IFCN. (Estadão Verifica, 2020)

Agência Pública

Agência Pública (letterlijk 'openbaar bureau', een woordspeling op 'Openbaar Ministerie') is een online onderzoeksjournalistiek platform, maar publiceert in dit kader ook factchecks. Het werd in 2011 door enkel vrouwelijke verslaggevers opgericht en is het eerste non-profit onderzoeksbureau van Brazilië. De rapporten die Agência Pública publiceert hebben als doel de mensenrechten te verdedigen en zijn gebaseerd op onpartijdig feitenonderzoek. De factchecks die hier onderdeel van zijn, richten zich voornamelijk op het openbaar bestuur op alle overheidsniveaus en inclusief wetgevende instanties, sociale en milieueffecten van bedrijven, corruptie en transparantie, de rechterlijke macht en geweld tegen kwetsbare bevolkingsgroepen. De organisatie werkt niet alleen in Brazilië, maar in heel Latijns-Amerika, waar zij de onafhankelijkheid van de journalistiek wil verbeteren. Agência Pública dicht zich ook een educatieve rol toe: het wil de opleiding van 'ethische en competente journalisten'¹⁹ aanmoedigen. (Agência Pública, z.d./b)

Tussen 2014 en 2018 voerde Agência Pública het factcheckproject Truco ('truc') uit, waarbij het toespraken van politici, maar ook kettinge-mails en informatie op sociale media controleerde op feitelijke juistheid. Het doel hiervan was om 'het publieke discours en democratie te verbeteren door politici en publieke figuren verantwoordelijk te houden voor hun uitspraken'²⁰. Benadrukt

---

¹⁸ Originele tekst in het Portugees: 'É missão da Lupa estimular o debate público e promover a conscientização sobre os riscos da desinformação.'

¹⁹ Originele tekst: '[...] com estímulo à formação de de jornalistas éticos e competentes.'

²⁰ Originele tekst: 'Nosso objetivo é aprimorar o discurso público e a democracia, tornando políticos e personalidades públicas mais responsáveis por suas declarações.'

wordt dat Agência Pública ook in het kader van Truco ‘verschillende discoursen en standpunten [analyseert], zonder enig partijdig of ideologisch onderscheid’. (Agência Pública, z.d./a) Ook Agência Pública is IFCN-gecertificeerd.

Aos Fatos

Aos Fatos is een online, impactgedreven factcheck- en onderzoeksjournalistiek platform. De centrale doelstelling is ‘toezicht houden op de macht’. Om ervoor te zorgen dat de onderzoeken en factchecks bij een zo breed mogelijk publiek terechtkomen, publiceert Aos Fatos op verschillende platformen, waaronder sociale media. De organisatie is, net als Agência Lupa, aangesloten op het factchecknetwerk van Facebook, 3PFC. (Aos Fatos, z.d./b)

Op de website specificereert Aos Fatos, naast haar IFCN-certificering, dat alle journalisten de beoordelingen op een ‘duidelijke, objectieve en transparante manier [proberen te] ondersteunen’²¹. Aos Fatos-journalisten mogen in het openbaar geen politieke partijen onderschrijven. Op de website wordt expliciet genoemd dat het team niet optreedt als activist of voorkeuren uitspreekt, maar ‘aangemoedigd wordt om naar alle kanten te luisteren’²². Het platform geeft aan dat het autoriteiten aan alle kanten van het politieke spectrum wil controleren, maar daarbij de prioriteit geeft aan personen met veel macht en dus een grote invloed. (Aos Fatos, z.d./a)

Comprova (First Draft)

Het project Comprova (‘bewijs’) is een samenwerking van 24 Braziliaanse media om mis- en desinformatie tegen te gaan. Het project werd gelanceerd voorafgaand aan en gedurende de Braziliaanse presidentiële verkiezingen van 2018, waaromtrent een aanzienlijke hoeveelheid mis- en desinformatie werd gedeeld. Nieuwsmedia en factcheckorganisaties voerden gedurende een periode van twaalf weken samen claimverificatie uit om stemgerechtigden via digitale kanalen als sociale media te informeren over onjuiste informatie rond de verkiezingen. (First Draft, 2019) Comprova is nog steeds actief; inmiddels heeft het een doorstart gemaakt als permanente samenwerking van 33 Braziliaanse media, die zich gezamenlijk inzetten door factchecks te publiceren. De onderwerpen lopen uiteen van beweringen van politici tot mis- en desinformatie rond het coronavirus. (Comprova, 2021)

Comprova is opgezet door First Draft, een internationale denktank die zich richt op het tegengaan van desinformatie, onder andere door onderzoek te doen naar verificatietechnologie, factcheckers te begeleiden, beleidsmakers en journalisten te onderwijzen over mis- en

---

²¹ Originele tekst: ‘Além disso, nossos jornalistas buscam subsidiar todas as nossas classificações de modo claro, objetivo e transparente.’

²² Originele tekst: ‘Nossa equipe não faz militância nem manifesta preferência — ela é estimulada a ouvir todos os lados.’

desinformatie en zelf factchecks te publiceren. Het opzetten van samenwerkingsverbanden tussen journalisten wereldwijd vormt de kern van First Drafts methodiek. De organisatie werd in 2015 opgericht door negen partners, waaronder Google News Initiative, onderzoeksjournalistiek platform Bellingcat en enkele NGO's. Op de website zijn de volgende kernwaarden geformuleerd: 'Our work is pioneering, and conducted with rigor, empowerment, empathy and integrity.' (First Draft, z.d.)

Fato o Fake (*O Globo* en G1)

Fato o Fake ('feit of *fake*') is de factcheckwebsite van de grootste Braziliaanse nationale mediagroep, Grupo Globo, dat onder andere kwaliteitskrant *O Globo*, tv-nieuwsprogramma GloboNews en online nieuwskanaal G1 produceert. (Globo, z.d.) In 2018 lanceerde *O Globo* Fato o Fake met als doel 'Brazilianen te waarschuwen voor dubieuze inhoud die op internet of per mobiele telefoon wordt verspreid, om duidelijk te maken wat nieuws is (*fato*) en wat onwaar (*fake*)'²³ (O Globo, 2018). Fato o Fake richt zich vooral op het debunken van mis- en desinformatie die via sociale media wordt verspreid. Lezers kunnen dan ook contact opnemen met de redactie als zij een bewering gefactcheckt willen zien. Ook controleert het toespraken van politici, waarmee het hen verantwoordelijk wil houden voor geuite onwaarheden.

Fato o Fake is niet IFCN-gecertificeerd, maar *O Globo* specificeert in het artikel over de lancering wel een aantal stappen dat het doorloopt bij een factcheck en de waarden die het hierbij hanteert. Eerst zoekt de journalist (*O Globo* noemt de uitvoerende journalisten geen 'factcheckers') de originele bron van de bewering en duidt daarmee aan of deze uit context is gehaald en of het bericht recent is. Daarna wordt wederhoor gepleegd en worden experts en bronnen aangesproken ter verificatie. Transparantie van bronnen, methodologie en correctie beschouwt *O Globo* als het verificatiecriteria met het grootste belang. (O Globo, 2018)

UOL Confere

UOL Confere ('UOL controle') is de factcheckredactie van het Braziliaanse online nieuws-, technologie- en contentportaal Universo Online (UOL). Dit platform is het op vier na meest gelezen nieuwsmidium van Brazilië en valt onder de mediagroep Grupo Folha. (UOL, z.d.). UOL Confere werd begin 2017 gelanceerd. Net als *O Globo* noemt het redactieleden noemt op de website geen 'factcheckers', maar 'speciale verslaggevers' (*repórteres especiais*). Als doel formuleert UOL Confere het ontkrachten van mis- en desinformatie, maar ook 'om feiten te contextualiseren, met data en cijfers die hun gevolgen laten zien'²⁴ (UOL, 2017).

---

²³ Originele tekst: 'O objetivo é alertar os brasileiros sobre conteúdos duvidosos disseminados na internet ou pelo celular, esclarecendo o que é notícia (fato) e o que é falso (fake).'

²⁴ Originele tekst: 'A ideia é não apenas desmentir as fake news, mas também contextualizar fatos, com dados, números, mostrando seus desdobramentos.'

Ook UOL Confere is geen IFCN-gecertificeerde factcheckredactie. Op de website specificeert het vooral bronvermelding als belangrijk onderdeel van een factcheck: het wil de lezer een 'solide basis' bieden om mis- en desinformatie te kunnen onderscheiden van nepnieuws door 'verschillende bronnen en referenties' te verschaffen. Dit kan geïnterpreteerd worden als transparantie van bronnen als centrale waarde. (UOL, 2017)

AFP Fact Check

AFP Fact Check is de factcheckorganisatie van het internationale persbureau Agence France-Presse (AFP). Het beschrijft zichzelf als de 'leidende mondiale factcheckorganisatie' en heeft overal ter wereld deelredacties die beweringen uit de regio controleren, waaronder in Brazilië. De journalisten (ook AFP noemt de redactiemedewerkers geen 'factcheckers') publiceren de factchecks in hun lokale taal, waarna een gedeelte ook wordt vertaald naar het Engels. De redactionele leiding is gecentraliseerd: factcheckers moeten verantwoording afdragen aan een internationale hoofd- en eindredactie. Selectie van de gecheckte beweringen vindt plaats op basis van drie bepalende factoren: schadelijkheid, impact en manipulatie. (AFP Fact Check, z.d./a) AFP Fact Check is de grootste partner van Facebooks 3PFC-project. (Facebook, 2019) Het Braziliaanse blog van AFP Fact Check heet AFP Checamos en is gevestigd in Rio de Janeiro. (AFP Checamos, z.d.) Door de internationale aard van de organisatie ligt de focus op hoaxes die in verschillende landen voorkomen en onderzoeken die grenzen overstijgen. Samenwerking tussen de deelredacties uit alle verschillende landen beschouwt AFP Fact Check als essentieel. (Nicholson, 2018)

AFP is IFCN-gecertificeerd. Op de website specificeert het verder dat de organisatie onderhevig is aan een Franse wet (Légifrance, 2015) die bepaalt dat AFP onder geen beding beïnvloed mag worden door iets dat de accurate of objectiviteit van de berichtgeving in het geding brengt, niet onder leiding mag komen van ideologische, politieke of economische groeperingen en precieze, onpartijdige en betrouwbare informatie moet bieden op reguliere basis. Verder onderschrijft het de leidende principes van AFP, die, in toevoeging op het bovenstaande, specificeren transparant om te gaan met correcties en onafhankelijk van toon te zijn, 'free of prejudice, bias or external influence'. (AFP Fact Check, z.d./b)

2.8.2 Rolopvattingen en werkwijzen in Brazilië

Journalistiek

Herscovitz & Cardoso (1998) onderzochten de rolopvattingen van Braziliaanse journalisten. Tijdens het onderzoek werd hen het raamwerk van Weaver & Wilhoit (1996) van de acht verschillende 'dingen die de media doen' (p.135) voorgelegd en vroegen Herscovitz & Cardoso hen hierop te reflecteren: 1) informatie snel bij het publiek krijgen, 2) concentreren op nieuws

dat interessant is voor een zo breed mogelijk publiek, 3) voorzien in entertainment, 4) analyse en interpretatie verschaffen van complexe problemen, 5) beweringen en statements van de overheid analyseren, 6) de intellectuele en culturele interesses van het publiek ontwikkelen, 7) een tegenstander vormen van overheidsfunctionarissen door constant sceptisch te zijn jegens hun handelen en 8) verhalen met ongeverifieerde inhoud vermijden. De respondenten vonden 'beweringen en statements van de overheid analyseren' en 'analyse en interpretatie verschaffen van complexe problemen' het meest van belang. Zij schreven zichzelf hiermee de door Weaver & Wilhoit (1996) geformuleerde rollen (zie subparagraaf 2.5.1) van *interpreter/investigator* en *adversary* toe. In 2004 voerde Herscovitz een vergelijkbaar onderzoek uit onder journalisten uit São Paulo. Zij schreven zichzelf de *disseminator*-rol toe, opgevolgd door de rol van *interpreter*. In 2012, in een derde vergelijkbaar onderzoek onder Braziliaanse journalisten concludeerde Herscovitz dat de rollen van *interpreter/investigator* wederom centraal stonden: 'beweringen en statements van de overheid analyseren' en 'analyse en interpretatie verschaffen van complexe problemen' schaarden de respondenten onder hun centrale taken. De rollen van *disseminator* en *adversary* waren naar de achtergrond verdwenen. Herscovitz (2012) schrijft het verminderde belang van *dissemination* toe aan het gemak waarmee iedereen nu informatie kon verspreiden door de grootschalige integratie van het internet. Als mogelijke verklaring voor het verdwijnen van de *adversary*-rol suggereert zij de aanzienlijke hoeveelheid rechtszaken tegen de pers, de groei in censuur, een gebrekkige democratie en institutionele corruptie die in die periode in Brazilië plaatsvonden.

Ook Schmitz Weiss (2015) behandelt niet de roloppvattingen en werkwijzen van factcheckers specifiek, maar van Zuid-Amerikaanse – waaronder Braziliaanse – journalisten in het algemeen. Haar onderzoek is kwantitatief: 444 journalisten zijn bevestigd middels een online enquête. Ook Schmitz Weiss (2015) deelt de bevestigde journalisten in op basis van Weaver & Wilhoits (1996) rollen *interpreter*, *adversary* en *disseminator*. Vergeleken bij de andere onderzochte landen identificeerden Braziliaanse journalisten zich sterker met de rol van *interpreter*. Ook vroeg de onderzoeker voor welke doelen de respondenten digitale media het meest gebruiken; in het geval van de Braziliaanse journalisten was dit voor de nieuwsverzameling, onderzoek en om te factchecken.

Factcheckers

Naar de roloppvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers is slechts zeer beperkt onderzoek verricht. Nobre dos Santos (2019) onderzoekt de werkwijzen bij de Braziliaanse factcheckorganisatie Agência Lupa. Zij evalueert deze echter enkel van buitenaf, middels een inhoudsanalyse van de in factchecks beschreven methoden en informatie op de website van Agência Lupa. De oppvattingen van de onderzochte factcheckers over hun rol en werkwijzen blijven

buiten beschouwing. Ook Palau-Sampio (2018) analyseert de werkwijzen van de Braziliaanse factcheckorganisaties Truco, Aos Fatos en Agência Lupa enkel op basis van op hun websites beschikbare informatie en bespreekt de opvattingen van factcheckers over hun werkwijzen en rol niet.

Seibt (2019) behandelt de rolopvattingen van Braziliaanse factcheckers wel kort, op basis van een enquête uitgezet onder factcheckers van de Braziliaanse factcheckorganisatie *Agência Pública*. Zijn onderzoek richt zich op wat hij *journalism of verification* noemt: het belang van verificatie als onderdeel van de journalistieke en factcheckpraktijk. Het onderzoek poneert enkele reflectieve stellingen in de enquête, bijvoorbeeld: 'Het belangrijkste gebruikte criterium om een zin/feit te selecteren om te checken, is de relevantie van het thema voor het publieke debat'. 94,1 procent van de respondenten was het hier 'zeer mee eens'. Het belang van de gevolgen van een factcheck op sociale media schatten de factcheckers aanzienlijk lager in (41,2 procent). De behandeling van de rolopvattingen van factcheckers blijft in het onderzoek beperkt tot deze twee stellingen.

Dit onderzoek heeft als doel de lacune op te vullen die dit gebrek aan onderzoek naar de rolopvattingen en visie op werkwijzen van Braziliaanse factcheckers openlaat. Het volgende hoofdstuk bespreekt de hiervoor gebruikte methodologie.

3

METHODOLOGIE

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers. Dit hoofdstuk licht de daarbij gebruikte methoden toe en verantwoordt deze. Ook gaat het in op het selectieproces dat gebruikt is om de respondentenlijst van elf Braziliaanse factcheckers op te stellen (zie Bijlage II voor de complete lijst) en bespreekt het de manier waarop zij zijn benaderd. Vervolgens wordt het onderzoeksverloop beschreven. Verder behandelt het hoofdstuk de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek.

3.1 Verantwoording onderzoeksmethode

Er is voor gekozen om semigestructureerde interviews af te nemen bij elf Braziliaanse factcheckers, gevolgd door een kwalitatieve inhoudsanalyse van de interviewtranscripten. 'Semigestructureerd' houdt in dat de te stellen interviewvragen niet van tevoren volledig zijn vastgelegd, maar dat wel enige structuur is aangebracht in de te bespreken onderwerpen met behulp van een topiclijst (Bijlage I). Semi-gestructureerde interviews hanteren zo vastgelegde onderwerpen, volgorden en beginvragen. Van de vastgelegde structuur kan echter altijd worden afgeweken om eventuele andere vragen of onderwerpen die tijdens de gesprekken naar voren komen de ruimte te geven. Dit maximaliseert de hoeveelheid relevante informatie die uit de interviews voortkomt en stelt de onderzoeker in staat diep in te gaan op en door te vragen over persoonlijke ervaringen, opvattingen en keuzes van de respondenten. (Diciccio-Bloom & Crabtree, 2006, p.315)

In de topiclijst van dit onderzoek is de opgedane kennis over de rolopvattingen en werkwijzen van factcheckers uit het theoretisch kader verwerkt in beginvragen. Op deze wijze is zeker gesteld dat alle relevante onderwerpen in elk interview aan bod kwamen, maar bestond ook de ruimte om uitgebreid en spontaan in te gaan op opmerkingen van de respondenten, wanneer dit tot een vollediger beantwoording van de onderzoeksvragen kon leiden. (Diciccio-Bloom & Crabtree, 2006) Door de semigestructureerde opzet kon de onderzoeker de rol van gids aannemen en het gesprek in de gewenste richting sturen (Heldens & Reysoo, 2005).

Deze vorm van interviewen is geschikt voor dit onderzoek, omdat het kwalitatief van aard is: het betreft de subjectieve ervaringen en opvattingen van de geïnterviewde factcheckers. De persoonlijke aanpak van semigestructureerd interviewen maakt elk interview uniek (Rubin & Rubin, 2005; Bloom & Crabtree, 2006) en past ook daarom bij de persoonsgerichte aard van dit onderzoek.

3.2 Respondenten

Rubin & Rubin (2005) stellen dat de onderzoeker van tevoren moet bepalen in hoeverre de antwoorden van de respondenten generaliseerbaar dienen te zijn voor een grotere populatie dan enkel de respondenten zelf. In het geval van dit onderzoek moeten de resultaten uit de interviews voornamelijk de rolopvattingen en opvattingen over werkwijzen (hierna weer: 'rolopvattingen en werkwijzen') van specifiek de geïnterviewde Braziliaanse factcheckers tonen, maar ook een globaal beeld geven van de rolopvattingen en werkwijzen van alle Braziliaanse factcheckers. De respondenten dienen daarom als groep relatief homogeen te zijn en minstens één voor het onderzoek relevant kenmerk met elkaar gemeen te hebben, zodat de resultaten ook op grotere schaal, buiten de context van deze interviews, betekenis hebben. (Diciccio-Bloom & Crabtree, 2006) In het geval van dit onderzoek is dit kenmerk 'werkzaam (geweest) bij een in Brazilië actieve factcheckorganisatie of -redactie'.

Om de aanvankelijke respondentenlijst te bepalen, is een doelgerichte steekproef gebruikt. Dit houdt in dat de onderzoeker op basis van de voorkennis uit het theoretisch kader geschikt geachte respondenten heeft geselecteerd, zodat een homogene doch gebalanceerde onderzoekspopulatie kon worden gecreëerd. (Diciccio-Bloom & Crabtree, 2006) In de respondentengroep is in het kader van die balans een onderverdeling aangebracht: er is voor gekozen zowel operationele factcheckers als hoofdredacteurs, chefs en oprichters van factcheckinitiatieven of -redacties te interviewen. Dit zorgt ervoor dat het onderzoeksonderwerp vanuit twee perspectieven wordt uitgediept, dat van de uitvoerder en dat van de aanvoerder. Het kruisen van deze twee perspectieven heeft als doel een volledig beeld te geven van de vertegenwoordigde rolopvattingen en werkwijzen bij Braziliaanse factcheckorganisaties en zo de 'diepte en rijkdom van de data' te maximaliseren (Diciccio-Bloom & Crabtree, 2006, p. 40).

Na goedkeuring van het onderzoeksvoorstel is contact opgenomen met de beoogde respondenten via e-mail, LinkedIn en/of Twitter. De respondentenlijst lag aanvankelijk nog niet vast, omdat niet zeker was of alle beoogde respondenten beschikbaar waren voor een interview. Dit bleek niet het geval. Tijdens het benaderen van respondenten en gedurende de interviews is daarom gebruikgemaakt van de sneeuwbal methode, waarbij de onderzoeker de respondenten vraagt om nieuwe respondenten voor te dragen (Waters, 2014). Deze methode leidde tot enkele nieuwe geschikte respondenten. Bijlage II toont de definitieve respondentenlijst en vermeldt de methode die gebruikt is om elke respondent te vinden. De uiteindelijke selectie van respondenten dekt naar verwachting de aanwezige variatie in waarden, rolopvattingen en werkwijzen: van alle tien de bestaande factcheckorganisaties in Brazilië zijn respondenten geworven. In Bijlage II zijn de persoonsgegevens, professionele achtergrond, methode van verkrijgen contactgegevens en interviewdatum van alle respondenten schematisch weergegeven. Hieronder is van elk van hen een korte biografie verschaft. De volledige interviewtranscripten zijn opgenomen in Bijlage III.

Pedro Noel

Pedro Noel (33) is een Braziliaanse journalist en filosoof. Momenteel is hij werkzaam als hoofd Productinnovatie bij First Draft. Eerder stuurde hij hier ook het factcheckproject Comprova aan. Daarvoor werkte hij als factchecker bij AFP. In 2011 richtte hij de Associated Whistleblowing Press op, een NGO die zich inzet voor mensenrechten door transparantie en verantwoording van beleid na te streven en klokkenluiders te beschermen. Zijn vroegere werk als journalist richtte zich ook op het domein van de mensenrechten, onder andere in Spanje, Peru en Mexico. Hij studeerde Filosofie. Hiermee is hij de enige respondent die geen journalistieke graad heeft. Noel komt oorspronkelijk uit Rio de Janeiro, maar is woonachtig in Londen.

Lucas Borges Teixeira

Lucas Borges Teixeira (28) is sinds 2017 verslaggever bij UOL Confere. In deze functie voert hij ook factcheckwerkzaamheden uit. In het verleden checkte hij voor Comprova. Voorheen deed hij ook redactieopdrachten voor Forbes Brasil. Tijdens zijn studie Journalistiek volgde hij een journalistieke stage bij het stadhuis van São Paulo, zijn woonplaats.

Alessandra Monnerat

Alessandra Monnerat (26) is assistent-eindredacteur bij Estadão Verifica. Op het moment van interviewen was zij daar redacteur en factchecker, onder andere voor Comprova. Inmiddels is zij assistent-eindredacteur. Monnerat werkt bij Estadão sinds 2018; in 2017 liep ze er stage tijdens haar studie Journalistiek. Voorheen werkte ze als verslaggever en vertaler bij het Knight Center for Journalism in the Americas. Ook had zij bij verschillende publicaties de functie van grafisch ontwerper. Monnerat is woonachtig in São Paulo.

Bernardo Barbosa

Bernardo Barbosa (32) is momenteel assistent-eindredacteur bij UOL Conferre en werkte daarvoor als verslaggever en factchecker bij Aos Fatos, maar op het moment van interviewen was hij *content editor* bij CNN Brasil. Tussen 2015 en 2019 was hij redacteur bij UOL, waar hij factcheckte voor het project Comprova van mei tot december 2019. Eerder werkte hij ook bij *O Globo* als redacteur en socialmediaredacteur. Hij studeerde Journalistiek en woont in São Paulo.

Mauricio Moraes

Mauricio Moraes (44) is verslaggever, redacteur en factchecker bij Agência Lupa. Voorheen werkte hij als factchecker bij Agência Pública. Ook had hij opdrachten als freelance journalist en werkte hij als verslaggever en redacteur bij verschillende Braziliaanse kwaliteitskranten, waaronder de *Gazeta de Ribeirão* en *O Estado de São Paulo*. Hij is reeds 22 jaar actief in de journalistiek. Hij studeerde af in de journalistiek in 1997. Toen was het voor Braziliaanse journalisten nog verplicht om een studie Journalistiek te hebben gedaan; nu is dat niet langer het geval. Moraes woont in São Paulo.

Cristina Tardáguila

Cristina Tardáguila (40) is directeur van het IFCN en senior programmadirecteur bij het International Center for Journalists. Zij richtte in 2015 Agência Lupa op, de eerste factcheckorganisatie van Brazilië. Tardáguila speelde een centrale rol bij het formuleren van de Code of Principles van het IFCN en richt zich onder andere via haar werk daar op het samenbrengen van factcheckorganisaties op internationaal niveau, onder andere via Comprova. Zij is een bekende naam en kartrekker binnen de mondiale factcheckbeweging. Oorspronkelijk komt Tardáguila uit Rio de Janeiro, waar zij Journalistiek studeerde. Momenteel is zij woonachtig in Tampa, Florida (Verenigde Staten).

Tai Nalon

Tai Nalon (32) is directeur en mede-oprichter van Aos Fatos en bestuurslid van de Associação de Jornalismo Digital. Aos Fatos deed ook mee aan Comprova. Voorheen werkte zij als redacteur politiek verslaggever voor onder andere *Folha de São Paulo* en *G1*. Nalon studeerde Journalistiek in Rio de Janeiro, waar zij woont.

Thiago Reis

Thiago Reis (39) is sinds 2009 redactiechef bij *G1*. Hier overziet hij onder andere het factcheckproject Fato o Fake. Voorheen was hij redacteur en verslaggever bij *Folha de São Paulo*. Hij is woonachtig in São Paulo en studeerde Journalistiek en Film & Documentaire.

Marlen Couto

Marlen Couto (27) is datajournalist en verslaggever bij *O Globo*. Hij werkte voorheen als factchecker voor het project Fato o Fake. Tijdens zijn studie Journalistiek liep hij stage bij Infoglobo. Couto woont in Rio de Janeiro.

Ana Rita Cunha

Ana Rita Cunha (32) is directeur Strategie en Community Engagement bij Aos Fatos. Van 2018 tot 2021 werkte zij daar als redacteur, factchecker en chef. In 2016 was zij er freelancer. Voorheen werkte Cunha als economisch redacteur voor Debtwire, een Amerikaans data-analysebureau. Zij studeerde Journalistiek en woont in Rio de Janeiro.

Cecília Sorgine

Cecília Sorgine (26) werkt sinds 2016 als redacteur en factchecker voor AFP Brasil. Hier richt zij zich op internationale desinformatie. Voorheen vertaalde zij publicaties voor AFP. Sorgine studeerde Journalistiek en Business Administration en woont in Rio de Janeiro.

3.3 Operationalisering & onderzoeksverloop

Eerst vond schriftelijk contact plaats met de respondenten via e-mail, LinkedIn, Twitter of WhatsApp. Hierbij werd de globale strekking van het onderzoek en de interviews toegelicht, maar geen specifieke vragenlijst doorgestuurd (met twee uitzonderingen; zie voor een toelichting hoofdstuk 6: Discussie). Vervolgens ontvingen de respondenten, na toezegging en het vaststellen van een datum en tijdstip voor het interview, ongeveer een kwartier van tevoren een link naar de Jitsi-meeting. Bij aanvang van het interview werd de respondent om toestemming gevraagd voor het opnemen van het gesprek en het expliciet maken in dit onderzoeksverslag van de naam, leeftijd en organisatie waarvoor de respondent werkzaam is. Afgesproken is dat de interviews niet in hun volledigheid worden gepubliceerd, maar dat de begeleider en tweede nakijker deze wel mogen inzien. Ook is gevraagd of korte citaten uit de interviews met vermelding van naam en organisatie wel op mogen worden genomen in het verslag zelf. Na toestemming vond het inhoudelijke interview plaats, waarin elk onderwerp op de topiclijst aan bod kwam. Omdat de semigestructureerde interviewmethode is gehanteerd, is gedurende een aantal interviews afgeweken van de vaste volgorde op de topiclijst, zodat doorgevraagd kon worden en het gesprek op natuurlijke wijze kon verlopen. Alle interviews duurden tussen de 60 en 75 minuten, met uitzondering van het gesprek met Cristina Tardáguila, dat wegens tijdsgebrek slechts een halfuur duurde. De invulling van dit interview wordt toegelicht in de discussie (hoofdstuk 6).

De interviews zijn afgenomen met behulp van de online videobeltool Jitsi. Deze tool maakt het mogelijk om videogesprekken in hun volledigheid op te nemen en direct op te slaan op de clouddienst Dropbox. Om te verzekeren dat geen audiodata verloren zouden gaan, is elk interview daarnaast met de Apple Dictafon-app opgenomen op de iPhone van de onderzoeker.

De audiobestanden zijn daarna ingevoerd in de online transcriptietool Amberscript. Omdat vrijwel alle respondenten een zwaar Braziliaans-Portugees accent hadden en de tool daardoor niet alle woorden herkende, zijn de automatisch gegenereerde transcripten nogmaals nagekeken en gecorrigeerd waar nodig.

De topiclijst bevat de volgende vijf deelonderwerpen: 1) introductie persoonlijke en professionele achtergrond; 2) rolopvattingen; 3) mis- en desinformatie in Brazilië, 4) werkwijzen en 5) werkervaringen van factcheckers. Deze volgorde is, zoals eerder genoemd, aangepast als het interview op natuurlijke wijze van het ene in het andere onderwerp overvloede; desalniettemin zijn in elk interview alle deelonderwerpen aan bod gekomen.

Tijdens de introductie werd gevraagd naar de leeftijd van de respondent en de organisatie waar deze werkzaam is. Ook voorgaande relevante werkervaring en het al dan niet volgen van een journalistieke opleiding kwamen hier aan bod. De respondenten is verder gevraagd sinds wanneer zij factchecken en of zij dit nog steeds doen.

Bij het deelonderwerp 'rolopvattingen' is gevraagd naar de term die de respondenten zouden gebruiken om zich in hun professionele capaciteit te beschrijven. Gedurende de eerste interviews is hierbij het onderscheid tussen 'factchecker', 'verificator', 'debunker' en 'journalist' uitgelegd en gevraagd of de respondenten zich met een van deze termen identificeren. Gaandeweg is er echter voor gekozen deze vraag voortaan als open vraag te stellen, omdat de beschreven rollen tot verwarring leidden en enkele respondenten zich identificeerden met een andere rol. Pedro Noel van First Draft beschreef zichzelf bijvoorbeeld als 'meta-journalist' (zie paragraaf 4.1, tabel 1). Ook objectiviteit, betrouwbaarheid, transparantie en partijdigheid kwamen hier aan bod, net als onderschrijving van de principes van het IFCN.

Ook is gevraagd naar de vorm van mis- en desinformatie in Brazilië en hun invloed op het publieke debat, de politiek en op het werk en de rolopvatting van factchecker. Hierbij is specifiek ingegaan op wie de factcheckers wel en niet controleren. Ook is besproken wat zij zien als het doel van hun werk, in lijn met de drie categorieën geformuleerd door Amazeen (2019): publieke voorlichting, beter politiek gedrag en/of verbeterde journalistiek.

De werkwijzen zijn behandeld door het factcheckproces van alle respondenten door te nemen. Ook de manier van omgaan met selectie van checkbare beweringen, wederhoor, bronnen en experts is besproken.

Tot slot is de respondenten gevraagd naar de grootste uitdagingen die zij ervaren tijdens hun werk als factchecker. Vervolgens kregen zij de kans zelf nog toevoegingen te doen middels de open vraag: 'Is there anything you would like to add?' Hierna werden de interviews beëindigd.

3.4 Data-analyse

De transcripten van de interviews zijn geanalyseerd om de voor dit onderzoek relevante data te extraheren. Rubin & Rubin (2005) beschrijven data-analyse als het proces van classificeren, vergelijken, wegen en combineren van interviewmateriaal. Dit heeft als doel om betekenissen en implicaties vast te stellen, patronen te herkennen of verschillende ervaringen van gebeurtenissen samen te voegen tot één coherent verhaal. Hierbij onderscheiden zij twee fasen: 1) voorbereiding van de transcripten – het vinden, verfijnen en uitwerken van concepten, thema's en gebeurtenissen – en 2) vergelijking van deze concepten, thema's en gebeurtenissen. Hierbij moet altijd het beantwoorden van de onderzoeksvraag centraal blijven staan. (p. 201) De data-analyse van interviews gebeurt volgens Rubin & Rubin (2005) volgens vier stappen (p.207-208):

1. *Herkennen*. In de interviewteksten zijn concepten²⁵, thema's²⁶, gebeurtenissen²⁷ en wat Rubin & Rubin (2005) *topical markers*²⁸ noemen te herkennen. Deze worden gekleurcodeerd per onderwerp of categorie. Voorbeelden van onderwerpen die zijn gekleurcodeerd in dit onderzoek zijn 'factchecker' en 'objectiviteit'.
2. *Verfijnen*. Gedurende het verfijningsproces worden de gecodeerde concepten, thema's, gebeurtenissen en *topical markers* gelabeld op basis van de onderwerpen die relevant zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvraag. De voorkomende onderwerpen kunnen nu expliciet worden gemaakt als labels, bijvoorbeeld 'identificeert zich als factchecker' of 'vindt objectiviteit van belang'.
3. *Definiëren*. De onderwerpen die in het verfijningsproces zijn geformuleerd als labels, worden tijdens het definiëren samengevoegd. Dit stelt de onderzoeker in staat verschillen en overeenkomsten tussen de antwoorden van de respondenten te identificeren. De labels 'identificeert zich als factchecker' en 'identificeert zich als verificateur' kunnen in deze fase bijvoorbeeld worden samengevoegd onder de code 'professionele identificatie'.
4. *Uitwerken*. Tijdens dit proces worden de meest relevante onderwerpen uit de geanalyseerde gegevens geëxtraheerd. Deze onderwerpen dragen bij aan het beantwoorden van de onderzoeksvraag en worden daarom verder uitgediept.

3.5 Betrouwbaarheid en validiteit

Om de kwaliteit van het onderzoek te garanderen, moeten de onderzoeksresultaten op betrouwbare wijze zijn verkregen en verwerkt en valide zijn. Baarda & Van der Hulst (2017) leggen uit hoe betrouwbaarheid gewaarborgd kan blijven bij het afnemen en verwerken van interviews. Betrouwbaarheid is volgens hen de mate waarin de antwoorden tijdens de interviews onafhankelijk zijn van toeval (p. 30). Hierin zitten altijd variabelen bij kwalitatief onderzoek: geen situatie is volledig gelijk aan de situatie ervoor. Wel kan de betrouwbaarheid vergroot worden door telkens een vergelijkbare situatie te creëren. Dit is toegepast tijdens het afnemen van de interviews door telkens hetzelfde medium te gebruiken (videobellen via Jitsi) en de interviews op dezelfde manier te beginnen (introductie van persoonlijke gegevens en professionele achtergrond) en beëindigen (vragen naar uitdagingen en de open vraag of de respondent nog iets

---

²⁵ Een concept is een term die een idee vertegenwoordigt dat van belang is voor het onderzoek. (Rubin & Rubin, 2005, p.207)

²⁶ Een thema is een samenvattend statement of een uitleg. (Rubin & Rubin, 2005, p.207)

²⁷ Een gebeurtenis is iets dat reeds is voorgekomen of gebeurd. (Rubin & Rubin, 2005, p.207)

²⁸ *Topical markers* definiëren Rubin & Rubin (2005) als namen van plaatsen, mensen, organisaties, wetten en cijfers, maar bijvoorbeeld ook fysieke objecten die van belang zijn voor het onderzoeksonderwerp. Deze woorden markeren waar in de tekst relevante informatie staat.

wil toevoegen). Ook zijn telkens alle op de topiclijst vermelde deelonderwerpen besproken. Op één interview na (zie hoofdstuk 6: Discussie) duurden alle interviews ongeveer een uur.

Verder is het gebruik van opnameapparatuur bevorderlijk voor de betrouwbaarheid, omdat de interviews vastliggen en dus minder onderhevig zijn aan interpretatie achteraf. (Baarda & Van der Hulst, 2017) Het gebruik van zowel de in Jitsi ingebouwde opnamefunctie als de Dictafoon-app om de interviews op te nemen maximaliseert de kwaliteitscontrole en vergroot zo de betrouwbaarheid van het onderzoek.

Ook validiteit is van belang voor de degelijkheid van een onderzoek. Baarda, Goede, de & Teunissen (2001) omschrijven twee vormen van validiteit: interne en externe validiteit. Interne validiteit is het zeker stellen dat de verzamelde informatie een correcte afspiegeling is van de werkelijkheid (p. 99). Dit is gedurende de interviews gewaarborgd door, wanneer relevante concepten uit de topiclijst ter sprake kwamen, hierover telkens door te vragen bij de respondenten. Hierdoor hebben zij zo volledig mogelijk geantwoord, wat de interne validiteit van de data vergroot. Ook is bij onduidelijkheid over een gebruikte term of aangehaald concept gevraagd wat de respondent hiermee precies bedoelt. Wanneer een woord of zinsdeel niet goed verstaanbaar was door het zware accent van een respondent, is deze gevraagd om dit te herhalen. Wist een respondent de Engelse vertaling van een term niet, dan kon dit meestal opgelost worden door de term in het Portugees te noemen. De onderzoeker verifieerde daarna in het Engels bij de respondent of de term correct was begrepen.

De externe validiteit beslaat de generaliseerbaarheid van het onderzoek: de mate waarin de resultaten toe te passen zijn op een grotere populatie (p. 100). Externe validiteit is voor dit onderzoek minder van toepassing, omdat het onderzoeksonderwerp specifiek de populatie van Braziliaanse factcheckers beslaat. De resultaten hoeven in mindere mate generaliseerbaar te zijn voor andere personen of situaties, omdat vooral de persoonlijke ervaringen, opvattingen en werkwijzen van deze respondenten en de relatief kleine populatie van Braziliaanse factcheckers die zij vertegenwoordigen relevant zijn voor dit onderzoek (zie paragraaf 3.2).

4

RESULTATEN

Dit hoofdstuk toont de resultaten van het verrichte onderzoek, gebaseerd op de elf kwalitatieve interviews die zijn afgenomen bij Braziliaanse factcheckers. Deze resultaten zijn vergeleken met de bestaande literatuur uit het theoretisch kader. De respondenten verrichten in dit onderzoek in hun antwoorden uit de kwalitatieve interviews *boundary work* (Carlson, 2015) om hun domein te duiden en te onderscheiden van de journalistiek en andere factcheckers, door waarden, rolopvattingen en opvattingen over werkwijzen te formuleren die zij van belang achten in hun werk. Zo bakenen zij hun beroepsgroep af. Aan het eind van elke subparagraaf zijn deelconclusies opgenomen. Vervolgens worden in hoofdstuk 5 de deelvragen van dit onderzoek beantwoord en eindconclusies geformuleerd.

4.1 Journalistieke waarden

Deze paragraaf bespreekt de visie van de respondenten op de journalistieke waarden 'transparantie', 'accuraatheid', 'objectiviteit', 'bias', 'partijdigheid', 'selectie' en 'evenwicht' bij hun factcheckwerk. De resultaten uit deze paragraaf geven antwoord op deelvraag 1: 'Wat zijn de professionele waarden van Braziliaanse factcheckers?'

In tabel 1 is het belang dat elke respondent hecht aan de onderzochte waarden schematisch weergegeven. De tabel geeft een overzicht van de resultaten die in de analyse verder worden uitgediept. 'Ja' betekent dat een respondent de waarde onderschrijft; 'nee' dat deze de waarde niet onderschrijft. De laatste kolom laat zien of de organisaties van de respondenten ondertekenaars zijn van de Code of Principles van het IFCN, waarin deze waarden worden geformuleerd (zie subparagraaf 2.4.3).

4.1.1 Transparantie & accurateit

Alle respondenten zien transparantie als essentiële, dan niet belangrijkste journalistieke waarde bij de uitvoering van factcheckwerk. Acht van de elf respondenten onderschrijven dan ook de Code of Principles van het IFCN, die transparantie van bronnen, financiering, methodologie en correctie centraal zet (zie subparagraaf 2.4.3). Nalon beschouwt volledige transparantie zelfs als een waarde waarmee factcheckers zich onderscheiden van de journalistiek:

It's just because there aren't transparent standards inside a good newsroom. It's difficult for you to establish a standard and decide what transparency is when you are not the owner or if you don't have the authority to shut this kind of, it is basically an editorial policy, and if you don't have influence. How can you set a set of standards that you have to follow being inside an organisation that already has standards of its own?

Vooral transparantie van methoden en bronnen worden door de respondenten genoemd. Borges Teixeira vindt bijvoorbeeld dat factcheckers, naast het bieden van volledige transparantie over de toegepaste methodologie in elk gepubliceerd factcheckartikel, alle bronnen dienen te vermelden die zij hebben gebruikt en daarbij moeten hyperlinken naar de originele bronpagina's:

We try to disclose all the sources we have used to do a fact-checking of a claim or debunking and be very, very broad, and include web links to all the sites we have used and be as transparent as we can with how we came to that conclusion.

Ook Monnerat noemt methodologische transparantie een basale kwaliteit van factcheckers:

[...] we try to be as transparent as possible, try to always show our methods – how did we fact check that, how did we [get to] that conclusion? [...] I think openness and transparency are very important issues for us, and our work ethic.

Tabel 1. De journalistieke waarden van de respondenten

Naam	Organisatie	Transparantie	Objectiviteit	Accuraatheid	Voorkomen bias	Voorkomen partijdigheid	Evenwicht bij selectie	IFCN
Uitvoerders								
Alessandra Monnerat	Estadão Verifica	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Bernardo Barbosa	UOL	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Cecília Sorgine	AFP	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Lucas Borges Teixeira	UOL	ja	ja	ja	ja	ja	x	ja
Marlen Couto	<i>O Globo</i>	ja	ja	ja	ja	ja	ja	nee
Mauricio Moraes	Agência Pública	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Aanvoerders								
Ana Rita Cunha	Aos Fatos	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Cristina Tardáguila	Agência Lupa; IFCN	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Pedro Noel	First Draft (Comprova)	ja	nee	ja	nee	nee	nee	nee
Tai Nalon	Aos Fatos	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Thiago Reis	<i>G1</i>	ja	ja	ja	ja	ja	x	nee

Opvallend is de visie op transparantie van Pedro Noel. Hij verbindt transparantie aan het expliciet tonen van *biases* door journalistieke en factcheckorganisaties. Enkel door de eigen *bias* en waarden openlijk te erkennen, denkt hij, kunnen factcheckers volledig transparant zijn over hun werk:

I think it would help the public to understand what they're reading. It would help the public to understand how the media work. It would provide the public with more freedom to choose which kind of information they access. I think, yeah, it would be more transparent. The process of the media would be more transparent to the public if newsrooms and media organisations had stronger values and would follow these values in a more overt way.

Noels visie op transparantie en *bias* sluit als enige van de respondenten niet volledig aan op de Code of Principles van het IFCN, omdat hij het principe *Non-partisanship and Fairness* (zie subparagraaf 2.4.3) niet onderschrijft. First Draft is dan ook geen ondertekenaar van de IFCN-gedragscode.²⁹ Verder ziet Noel het als taak van factcheckers om te helpen transparantie in (publieke) instellingen te bevorderen:

I think a big problem in society is that people don't understand how society works, and how their institutions work. It makes them very badly informed, so they cannot take their decisions accordingly. So I think a way to tackle that is to enhance transparency in institutions, so people can understand better the system they live in and then act accordingly.

Noel definieert met dit statement de rol van factcheckers tot op zekere hoogte als die van onderwijzer, in lijn met de categorie *educational* van Donsbach (2012).³⁰

Alle respondenten noemen ook 'accuraatheid' wanneer gevraagd naar centrale waarden van factcheckers. Dit sluit aan op de bevindingen van Singer (2020), wier respondenten enkel onpartijdigheid van groter belang achtten dan accurateit. Borges Teixeira beschouwt accuraat zijn bij de uitvoering van factchecks als een manier om het vertrouwen van lezers te winnen en geloofwaardig over te komen, maar ook om de validiteit van de factchecks te verzekeren en zich in te dekken tegen kritiek:

Accuracy is, well, to me, the most important thing, because when you show something that is really accurate to the readers, they don't argue. When something is missing, it can be a little piece of the entire story, [...] some reader will show it and say, 'Yes, okay, but this part, you didn't explain that'.

For me, it was a little bit difficult because I'm not the best with numbers. I had to check it, check it and I asked other journalists and specialists to see if my account was right, but it was, so I was glad. But it was really complex, because you've got to really know, because if you're going to say the government's lying with numbers, those numbers have got to be really, really accurate, because if you leave one number, everything goes away.

---

²⁹ Subparagraaf 4.1.2 gaat dieper in op Noels visie op *bias*, objectiviteit en partijdigheid.

³⁰ Subparagraaf 4.2.2 behandelt de rollen die factcheckers zichzelf toebedelen uitgebreider.

Dit belang van geloofwaardigheid door middel van transparantie en accuraatheid bevestigt de bevindingen van Amazeen (2019): ook haar respondenten gaven aan de geloofwaardigheid van hun werk te waarborgen door zeer accuraat te factchecken en volledig transparant te zijn over de gebruikte bronnen en methoden (p.554). Reis beschouwt accuraatheid niet als een waarde die enkel voor factcheckers of journalisten van belang is, maar relevant in elk beroep:

Giving accurate news and looking for the truth should be a commitment for any profession.

Volgens Sorgine kunnen factcheckers door zelf accuraat te zijn slordigheden in traditionele journalistiek opvangen die zijn veroorzaakt door een gebrek aan redactionele capaciteit:

Sometimes [traditional newsrooms] don't have the time to check, or they share inaccurate information; sometimes this is happening. We check it, we publish it, and the articles are corrected for them.

Dit sluit aan op de bevindingen van Amazeen (2013; 2019) en Graves (2016): zij formuleren het onderscheid tussen respectievelijk traditionele journalistiek en factchecken als het verschil tussen een focus op het zo precies mogelijk verslaan van een uitspraak of de accuraatheid controleren van de inhoud van die uitspraak.

Samenvattend achten alle respondenten zowel transparantie als accuraatheid van zeer groot belang bij het uitvoeren van hun werk als factchecker. De effecten van transparant en accuraat werken richten zich volgens hen op drie verschillende domeinen: zij waarborgen de validiteit van de eigen praktijk, stimuleren het vertrouwen van de lezer en verzekeren factcheckers tegen kritiek van buitenaf. Deze resultaten bevestigen de bevindingen van Amazeen (2013; 2019), Graves (2016) en Singer (2020).

4.1.2 Objectiviteit, bias, partijdigheid & evenwicht

Ook de waarde 'objectiviteit' staat bij tien van de elf respondenten hoog in het vaandel. Zij kleuren deze term doorgaans in volgens de definities 'geen subjectiviteit', 'evenwicht' en 'waardeoordelen' van Skovsgaard et al. (2013), waarbij de eigen mening en (politieke) overtuiging volledig dienen te worden uitgeschakeld. Nalon verbindt objectiviteit bijvoorbeeld inherent aan het factchecken van beide kanten van het politieke spectrum, ongeacht de eigen voorkeur:

I think [objectivity is] essential. I think we always try to check everything that's circulating. If you have something circulating for a political from the right-wing and the left-wing, we have to include that. If it's really circulating a lot, you check that. I think it's very important to not differ in that.

Sorgine noemt als voornaamste reden om de objectiviteit te waarborgen dat lezers het factcheckproces kunnen repliceren en subjectieve uitlatingen dus zouden kunnen ontdekken:

We have to be [objective], because the reader can redo our steps. I found it on a site, so they can be allowed to click on this link and check what we saw, and then another step. This is really important in our texts, in our live posts, so we need to be objective for that. Obviously, the context is needed. It's the small part of the text. The process of verification, of finding the clues or the details, is the more important part of the text. [...] We need to give all the information in a more direct way and a more straight way. This is really important.

Hiermee verbindt zij objectiviteit inherent aan transparantie van bronnen en methoden. Monnerat ziet het waarborgen van de objectiviteit daarnaast als manier om factcheckers en journalisten te beschermen tegen sterke kritiek en zelfs (online) geweld door deze politisering van het publieke debat³¹:

[Objectivity is] very important. It's also a form of protecting yourself. Because there have been a lot of attacks against journalists here, and even if we [think] that our political preference doesn't interfere with our job, it does. It's a form of people attacking you online that has happened a lot of times in recent years.

Dit druist in tegen de mening van Noel, die benadrukt dat objectiviteit niet bestaat en factcheckers en journalisten hun persoonlijke *bias* niet uit kunnen schakelen:

I don't believe in unbiasedness. I think everyone and every journalist is biased. Because we're always thinking from values, and when you think from values, you're biased. So I think the problem is when you don't accept this and then don't communicate this to your public. When you don't [make] your bias recognisable to your public. I think this is problematic. And also... I also don't believe in objectivity. I think you're always... I mean, I don't believe in truth, and I don't believe in 'false'. There is a concept of First Draft which was [made up] by Claire Wardle, which I like a lot. It is: nothing is false, but we have information of which the interpretation is in dispute. So when you fact-check or when you verify, in the end you are just getting a more reasonable interpretation of specific information.

Volgens Noel sluiten het nastreven van volledige transparantie en de neiging naar objectiviteit elkaar dus uit, omdat elke factchecker en journalist werkt op basis van de eigen waarden. Alleen door hier volledig transparant over te zijn, kunnen zij de lezer een eerlijk beeld geven van hun interpretatie van de feiten. Deze paradox tussen altijd aanwezige *bias* en het produceren en controleren van 'harde feiten' (de vierde definitie van 'objectiviteit' volgens Skovsgaard et al., 2013) schetsen ook Graves (2016), die zegt dat factcheckers feiten en waarden onmogelijk van elkaar los kunnen houden (p.77), en Amazeen (2015), die het waarmerken van een bewering door factcheckers als 'waar' of 'onwaar' inherent onverenigbaar acht met *unbiasedness*, omdat de factchecker op basis van de eigen waarden een oordeel moet vellen (p.4). Ook Barbosa, Nalon en

---

³¹ Subparagraaf 4.4.1 gaat dieper in op de veiligheid van factcheckers in Brazilië.

Couto erkennen dat het niet mogelijk is volledig objectief te zijn. Barbosa verbindt dit aan het proces van selectie dat voorafgaat aan het controleren van een bewering:

This is a very, very personal opinion. I personally think that you cannot be fully objective in anything journalism. You can try to, but it's impossible. Every time that you're doing a news story about something and not another thing, you are not being objective, right? In fact, I believe it applies to fact-checking too. The fact-checking itself, it's very objective, but the story that you pick to check, the way that you pick, that you can try to build as much parameters as you want, it can't be a hundred per cent objective.

Couto beschouwt selectie van beweringen als de moeilijkste taak van factcheckers, omdat zo veel informatie beschikbaar is dat niet alle claims kunnen worden geverifieerd:

I think selection is part of the job in regular journalism and fact-checking. Of course, it's not possible to have one hundred per cent objectivity. We have to choose what to talk about. I think it's the first thing to consider. I think it's more difficult to select something in fact-checking, because we have to choose. For example, when a politician speaks, sometimes they [say] a lot of things. Bolsonaro is always using disinformation in his speeches. It's hard to choose what information we're going to work on. Sometimes we don't have all the resources to do a lot of verification. [...] I think it's the hardest part of the job.

Het bereiken van een objectief evenwicht tijdens het proces van claimselectie zien alle respondenten, behalve Noel, als centrale waarde van factcheckers. Op de vraag hoe zij dit evenwicht bereiken, geven alle tien aan dat het aantal factchecks aan beide kanten van het politieke spectrum een reflectie moet zijn van de verhouding in realiteit en dus geen *false balance* dient te vertonen. Moraes vertelt dat dit er in praktijk doorgaans wel toe leidt dat politiek rechts meer wordt gefactcheckt dan links:

We tend to monitor all the political aspects. Of course, if there is a lot of [false] information being shared by the right, we will check more the right than the left. This is what's happening now. We have lots and lots and lots of information from the right that is false. We always look at the left and see what they are saying, but if they are not saying anything, we can't fact-check them. We try to be as balanced as we can, but we also have to see what's being said, and the impact of what's being said, and we cannot just leave a balance of 50/50 if the public discussion is not balanced 50/50.

Tardáguila is het hier niet mee eens; zij observeert even veel desinformatie aan beide kanten van het politieke spectrum.

Being in a country where you have such a big polarisation – on both sides, I can easily tell you: if we didn't have Bolsonaro but a leftist in power, it would be the same. Because I was there when Dilma was in power and when Lula was in power and you also had a lot of misinformation and disinformation. And it's funny, because sometimes we can [see] how close super left and super right are.

Het nastreven van een reflectief evenwicht in plaats van een 50/50-vertegenwoordiging van beide politieke zijden druist in tegen de gebruikte methode die Skovsgaard (2013) onder veel journalisten observeert, dat evenwicht nastreven in hun verslaggeving door even veel ruimte te geven aan tegenstrijdige ideeën. Wel zit enig verschil in de factoren die de respondenten hierbij het zwaarst vinden wegen. Couto geeft bijvoorbeeld aan dat *O Globo* elke politieke kleur wenst te controleren en dit wil bereiken door bronnen tijdens de selectie te diversifiëren. Dit kan echter leiden tot onzekerheid over wat 'objectiviteit' precies betekent:

I think in *O Globo*, for example, we're trying to cover every politician with different views. We cover Bolsonaro and the left party too. We try to diversify the sources of what we are going to check. It's a way to try to be more objective, but sometimes it's hard, too. Because for example, Bolsonaro always says more disinformation than another politician. How can I make some balance here to show other politicians, too? It's not a simple decision to do that.

Volgens Reis komt op de redactie van *G1* een organisch evenwicht voort uit de diversiteit aan (politieke) achtergronden in het team:

In my team, we have a variety of political views. That's very good. If you ask me, I will say that, in general, it's normal in the newsroom to have some kind of a left position of the majority, I think, but we don't have this in my team.

Dat diversiteit in meningen en perspectieven in een factcheckteam kan leiden tot een gebalanceerdere claimsselectie, beweert ook Alexios Mantzarlis – de oud-directeur van het IFCN – in het onderzoek van Amazeen (2019, p.555).

Noel geeft daarentegen aan geen moeite te hebben met disbalans in de claimsselectie en partijdigheid in factcheckorganisaties, opnieuw onder de strikte voorwaarde van volledige transparantie. Als factcheckers de lezer openheid bieden over de politieke of ideologische voorkeuren, kan deze de informatie juist beter op waarde schatten en in een referentiekader plaatsen, denkt hij:

I think it would help the public to understand what they're reading. It would help the public to understand how the media work. It would provide the public with more freedom to choose which kind of information they access. [...] The process of the media would be more transparent to the public if newsrooms and media organisations had stronger values and would follow these values in a more overt way.

If you can have a fact-checking service, and you say, you know, 'we are left-oriented; here you'll only find fact-checks about lies disseminated by the right' – that's okay. I mean, you are free to choose – as long as it does not interfere in the quality of your fact-check. Newsrooms, they are free to choose which information they are going to check and which are the parameters for them to select what to debunk. As long as they make it clear for the public, 'here we are going to debunk everything that goes viral', or 'here we are going to debunk everything that is disseminated by the right'. I mean, they have to choose their parameter and just make this parameter clear to their public, and then perform the fact-check or the verification accordingly.

Hiermee valt hij als enige respondent aan de linkerkant van het spectrum *advocacy—neutral* van Donsbach (2012), omdat hij subjectieve waarden gebruikt om een maatschappelijk doel te bereiken.³² Tardáguila is het hier zeer mee oneens. Haar mening ligt in lijn met de voorwaarde *Non-partisanship and Fairness* uit de Code of Principles van het IFCN:

I think this is at the heart of journalism. Journalism should stick to the facts. Facts don't have sides. Facts are facts, period. So if you're talking about fact-checking... Facts don't have sides, that's it. You can't elaborate more than that. I think you have to be careful to... I mean, if you want the [...] public debate to be fair, you have to be fair in your work, in your methodology, and by being unpartisan you're being fair. That's it. I mean, no. We're on a planet, I would say – there are so many countries in that situation – where we don't need more partisanship. We need *less* partisanship.

Ook Barbosa voorspelt enkele problemen bij partijdige factcheckers: gebrekkige transparantie over de eigen oriëntatie, factchecken als wapen gebruiken en moeite om een gebalanceerde focus te houden.

There are a few problems, I think. One of them is that sometimes it's not clear that that is a partisan media. [...] They're not clear about [their bias]. The second one is when you're partisan and checking, sometimes you weaponise the fact-checking. Even if you are clear about your bias, but you do that to attack an adversary and not to really do the fact-checking. The other thing: I don't know if you are able to reach some balance if you have left fact-checkers doing fact-checking about Bolsonaro, and you have right-wing fact-checkers doing fact-checking about Lula and other politicians on the left. I think it becomes very personal, too. You're just focussing on an adversary and not the facts. It doesn't mean that you will be lying, but it will have a very specific focus. Then I don't know if it's very good to do fact-checking.

De algemene consensus onder de respondenten – met uitzondering van Noel – is dat objectiviteit, onpartijdigheid en het vinden van een zeker evenwicht altijd het streven moeten blijven. Dit sluit aan op de bevindingen van Amazeen (2019), wier respondenten onpartijdigheid en neutraliteit direct verbinden met de geloofwaardigheid van hun factcheckwerk (p.553). Ook reflecteert het de resultaten van Mena (2019), wier respondenten unaniem van mening zijn dat factchecken een inherent 'onpartijdige bezigheid' is en dat factcheckers hun politieke voorkeuren niet sterk uit mogen spreken (p.668-669). Barbosa vult nog aan dat de persoonlijke *bias* van factcheckers niet altijd politiek van aard is, maar journalistiek, en dus meestal irrelevant voor de uitkomst van een factcheck:

I think that it will be important to make clear that this bias is not necessarily political. It has to do with subjective journalistic judgments about a certain factor or a certain story. I believe it's very hard to explain that to someone who is not a journalist, but I think we should try, we need to try that, because, for me, that's a big part of what makes people not believe in media anymore.

---

³² Zie tabel 2 en paragraaf 4.4 voor meer informatie over de rolopvattingen volgens de verschillende categorieën uit de literatuur.

Met dit statement doelt hij op de geloofwaardigheid waaraan media wereldwijd en in het bijzonder in Brazilië het afgelopen decennium hebben ingeboet (zie paragraaf 1.1). Ook Cunha ziet de politisering van aanvankelijk onpolitieke onderwerpen in het publieke discours als probleem. Volgens haar worden factcheckers bij objectieve verslaggeving steeds vaker beticht van politieke bevooroordeeldheid. Een voorbeeld van een dergelijk onderwerp is het dragen van mondkapjes tijdens de coronapandemie:

This affects also how people see the bias of how to cover it, because talking about masks, for example, that masks don't cause your blood to become acidic. Sometimes it's people saying, 'You're leftist media because you're saying the masks work.' You can do nothing with that. We're not going to say the mask doesn't work. You're not going to produce a piece that chooses sides in the mask discussion, it doesn't make sense. This cross-path between politics and the pandemic makes it more difficult, this bias, avoiding being seen as biased media.

Samengevat scharen tien van de elf respondenten zich achter de waarden 'objectiviteit', 'voorkomen *bias*', 'voorkomen partijdigheid' en 'evenwicht bij selectie'. Dit sluit aan op de bevindingen van Amazeen (2013; 2019) en Mena (2019). Ook raakt de benadering van de respondenten van 'objectiviteit' aan de vier dimensies van Skovsgaard et al. (2013), alhoewel hun visie op de tweede dimensie, 'evenwicht', iets afwijkt, aangezien de respondenten wel evenwicht willen bereiken, maar niet door *he-said-she-said*-journalistiek te bedrijven. Noel wijst als enige het nastreven van objectiviteit, het voorkomen van *bias* en het voorkomen van partijdigheid af op de voorwaarde dat transparantie en accuraatheid strikt in acht worden genomen. Zijn visie op de waarden van factcheckers is te herkennen in het onderzoek van Graves (2016), die concludeert dat factcheckers feiten en waarden onmogelijk van elkaar kunnen scheiden (p.77).

4.2 Rolopvattingen

Deze paragraaf bespreekt de rolopvattingen van de respondenten en geeft hiermee antwoord op deelvraag 2: 'Wat zijn de rolopvattingen van Braziliaanse factcheckers?' Hierbij is ingezoomd op vier onderdelen. Eerst wordt de professionele identificatie van de respondenten besproken. Hun is gevraagd met welke term zij hun functie zouden beschrijven en waarom. Daarna komt het beoogde doel van factchecken volgens de respondenten aan bod. In dit kader zijn de drie domeinen die Amazeen (2015; 2019) de 'hoofddoelen' van factcheckers noemt als leidraad genomen: publieke voorlichting, het verbeteren van politiek gedrag en het verbeteren van de journalistiek (p.543). Ook zijn de rolopvattingen van de respondenten in deze paragraaf, wanneer relevant, in verband gebracht met de theorieën van Donsbach (2012), Graves & Cherubini (2016) en Singer (2020). Een overzicht hiervan is weergegeven in tabel 2. Deze indeling wordt in subparagraaf 4.2.2 toegelicht. Verder is het *boundary work* dat de respondenten verrichten tussen journalistiek en factchecken besproken in subparagraaf 4.2.3.

Tabel 2. Professionele identificatie respondenten en categorisering volgens de literatuur

Naam	Organisatie	Identificatie	Donsbach (2012)	Amazeen (2015; 2019)	Graves & Cherubini (2016)	Singer (2020)
Uitvoerders						
Alessandra Monnerat	Estadão Verifica	factchecker debunker	observational neutral educational	public	reporter expert	informatie publiek groot publiek
Bernardo Barbosa	UOL	factchecker	observational neutral educational	public journalism	reporter	informatie publiek groot publiek verbeteren journalistiek
Cecilia Sorgine	AFP	factchecker	observational neutral educational	public politics journalism	reporter	informatie publiek groot publiek verbeteren journalistiek
Lucas Borges Teixeira	UOL	verslaggever factchecker	observational neutral educational	public	reporter	informatie publiek groot publiek
Marlen Couto	<i>O Globo</i>	datajournalist factchecker	participant neutral educational	public	reporter	informatie publiek groot publiek
Mauricio Moraes	Agência Pública	factchecker	participant neutral educational	public politics	reporter reformer	informatie publiek groot publiek
Aanvoerders						
Ana Rita Cunha	Aos Fatos	journalist directeur S&CE	observational neutral educational	public politics	reporter reformer	informatie publiek groot publiek
Cristina Tardáguila	Agência Lupa; IFCN	directeur	participant neutral educational	public politics journalism	reporter reformer expert	informatie publiek groot publiek verbeteren journalistiek
Pedro Noel	First Draft (Comprova)	metajournalist	participant advocacy educational	public politics journalism	reporter reformer expert	informatie publiek groot publiek verbeteren journalistiek
Tai Nalon	Aos Fatos	directeur	observational neutral educational	public politics	reporter reformer expert	informatie publiek groot publiek
Thiago Reis	<i>G1</i>	journalist	observational neutral educational	public politics	reporter reformer	informatie publiek groot publiek

4.2.1 Professionele identificatie

Tijdens de interviews is de respondenten gevraagd met welke functietitel zij zichzelf zouden beschrijven. Hierbij was een duidelijk onderscheid op te merken tussen de ‘uitvoerders’ en de ‘aanvoerders’. De uitvoerders – de respondenten die zelf factchecks uitvoeren en artikelen schrijven – omschrijven zichzelf allemaal als ‘factchecker’. Drie van hen voegen hier nog een andere titel aan toe. Monnerat noemt zichzelf naast factchecker ‘debunker’, omdat haar werk zich voornamelijk richt op het debunken van hoaxes; Couto is naast zijn voormalige werk als factchecker voornamelijk actief als datajournalist en Borges Teixeira beschouwt zichzelf ook als algemeen verslaggever (*repórter*). Die laatste beschouwt de titel ‘factchecker’ als een benaming met een bepaalde autoriteit:

I do mainly the fact-checking [...], but it's not the only thing that I do. [...] Nowadays [with the coronavirus, I'm doing a lot of things. I'm going to the streets to report how people are. [...] Actually, [...] I describe myself as a reporter generally, but when I'm doing fact-checking, [...] when I'm going to interview someone or when I send an email to find some information to the government or to anybody's house, I introduce myself as 'a fact-checker for [UOL] Confere'. [...] As an authority to express what I'm doing and to show them that I am a fact-checker. [...] When you confront them and when you show them that you're digging and you see that you are on the path to show that this is a lie [...], when you show that you're a fact-checker, [...] I believe they take it more seriously.

De 'aanvoeders' – de respondenten met een leidinggevende rol in hun factcheckorganisatie – beschouwen zichzelf niet als factcheckers. Nalon legt uit waarom zij zich ook niet expliciet 'factchecker' noemde tijdens haar eerdere functie als redacteur-tekstschrijver bij *Folha de São Paulo*, waarin zij wel factcheckwerk verrichte:

I was a copywriter, actually, because I wasn't a reporter. I was a kind of editor. In 2010 *Folha* had this kind of section inside the politics desk that was dedicated to fact-checking, but we didn't call it 'fact-checking' at that time because it wasn't a popular term in Brazil. It was inspired by the Fact Checker from *The Washington Post*, and it basically measured the amount of veracity, or how true was a statement made by a politician that was running for government at that year. It was my first experience with fact-checking without even knowing that it was fact-checking.

Hieruit blijkt dat, in tegenstelling tot de latere ervaring van Borges Teixeira, de titel 'factchecker' aanvankelijk negatieve connotaties had en dus juist achterwege werd gelaten om de geloofwaardigheid niet in het geding te brengen. Cunha stelt zichzelf voor als 'journalist' en vertelt later dat zij die week is begonnen als directeur Strategie & Community Engagement. Daarvoor was zij wel vijf jaar actief als factchecker voor Aos Fatos en noemde zichzelf ook zo. Tardáguila is zelf niet langer actief als factchecker, maar stuurt een aanzienlijke hoeveelheid factcheckorganisaties aan en heeft het voortouw (gehad) bij het bepalen van de richtlijnen van het IFCN. Reis, die Fato o Fake aanvoert bij *G1*, voert zelf ook niet langer factchecks uit en stelt zich voor als 'journalist'. In het verleden identificeerde hij zichzelf wel als 'factchecker'. Noel beschouwde zichzelf voorheen vooral als verifactor:

For me, fact-checking was always mostly about checking speeches and checking precise data, let's say, of information from politicians or public figures – so [for instance] if a politician says, 'the efficiency of the economy doubled this year because of my government'. So I think debunking is more a fact-checking activity, whereas verification is different, we're actually *verifying* a piece of information, a video, an image... So I was more, I always considered myself more into verification, so I would be like a verifier, a verifactor, I don't know... Something more forensic, let's say.

De titel 'verifactor' vindt hij niet langer volledig zijn professionele identiteit dekken. Hij beschrijft zichzelf nu als 'metajournalist':

I think that's how I define myself on Twitter, I think I'm kind of a 'meta-journalist', something like that. Meta-journalism, because I don't do journalism itself, but I help journalists to do their journalistic work. It's kind of 'before-journalism', but it's still journalism.

Deze paraplueterm kan in theorie worden toegepast op alle respondenten uit de categorie 'aanvoerders': zij voeren allen werkzaamheden uit waarbij zij zelf geen factchecks uitvoeren en publiceren, maar factcheckers in staat stellen dit wel te doen.

Samenvattend identificeren alle uitvoerders zich als factchecker, mogelijk aangevuld met een bredere journalistieke titel. Alle aanvoerders identificeren zich met hun leidinggevende rol binnen het factcheckdomein, maar beschrijven een geschiedenis waarin zij zelf operationeel waren als factchecker en beschouwen zichzelf nog steeds als centraal onderdeel van de factcheckpraktijk. De definitie van de term 'metajournalist' geformuleerd door Noel is toe te passen op alle geïnterviewde aanvoerders; een andere, wellicht preciezere suggestie is 'metafactchecker'.

4.2.2 Doel & doelgroep

Amazeen (2015; 2019) noemt drie hoofddoelen die factcheckers hebben in hun werk: het bieden van publieke voorlichting, het verbeteren van politiek gedrag en het verbeteren van de journalistiek. De respondenten is gevraagd te formuleren welke van deze drie functies het best aansluit(en) op hun eigen ervaring.

Publieke voorlichting

Alle respondenten noemen het voorlichten van het publiek als voornaamste doel van hun werk als factchecker. Tárdaguila, Reis en Borges Teixeira zien dit als een actieve educatieve taak. Tardáguila noemt bijvoorbeeld mediageletterdheid en het opbouwen van weerstand tegen desinformatie onder burgers als voornaamste doel van Braziliaanse factcheckers:

It's media-literacy. Resilience... We have a high amount of people that, firstly, don't read or write. It's a very tough situation there. People don't understand how journalism is made. So we're talking about basic levels of media literacy. And people don't understand how information can be manipulated. And how powerful people – and I'm not just saying 'politicians' – can make them, can use the mass to get them to do stuff. So fact-checking should be like an eye-opener.

My main sentence would be: the basic unit for a decision is a fact. If you don't have a good fact, you will probably make bad decisions. And it's not just about what you vote. It's about what food you're eating, in what school you're enrolling your kid. Basic, very basic.

Reis vertelt dat deze actieve educatieve rol bij *G1* invulling krijgt in de vorm van artikelen of video's die de lezer uitleggen hoe bijvoorbeeld zelf bronnen te checken:

In all of our texts, we have a video that we do with all the collaborators. There is one person from *G1*, one from *O Globo*, and one for CDN [...] – I think seven or eight tips to check a message. We have one of our collaborators giving a tip to people [...]. We put this video in our chats so people [can] try to check a message themselves.

Borges Teixeira vult de educatieve rol voornamelijk in door te checken beweringen te selecteren die het welzijn van burgers in gevaar kunnen brengen. Door deze onjuiste informatie te debunken, wil hij het publiek niet alleen de feiten laten zien, maar ook onderwijzen over de gevaren voor hun gezondheid:

I believe our fact-checking specifically does have an educational goal, to show people the truth and to educate people as well too. [...] With the coronavirus, it's really important to fact-check, because if you don't tell more simple people that if you drink warm water three times a day, you're not going to kill the virus. Some people are going to get sick and, 'Well I've read there if I drink warm water, I'm going to kill the virus.' Then they die. It's important to have that checking to show that no, that's a lie. Come on. Go to the hospital. Don't say home drinking warm water. That's not going to help you. Fact-checking – yes, it does have an educational purpose that is really important.

De overige respondenten zien het doel 'publieke voorlichting' als een meer passieve taak, waarbij het publiceren van gefactcheckte informatie bijdraagt aan de kennis van burgers. Noel beschouwt het bijvoorbeeld als voornaamste missie van factcheckers om het publiek beter geïnformeerd te maken, zodat zij weerbaarder worden in het publieke debat:

I think a big problem in society is that people don't understand how society works, and how their institutions work. It makes them very badly informed, so they cannot take their decisions accordingly. So I think a way to tackle that is to enhance transparency in institutions, so people can understand better the system they live in and then act accordingly. [...] I think 'educate' is a strong word, but it's a role of journalism to make information available to the public, about as many topics as possible, and as in-depth as possible.

Met deze algehele focus op (zowel actieve als passieve) voorlichting en educatie van het publiek, vallen alle respondenten aan de rechterkant van de *commercial—educational*-schaal van Donsbach (2012): zij maken beslissingen die bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van het publieke debat en de democratie. Ook de eerste twee rollen van Singer (2020), burgers voorzien van correcte informatie en een zo groot mogelijk publiek bereiken om het publieke debat te versterken, sluiten hierop aan. Alle respondenten vallen om dezelfde reden in de categorie *reporters* van Graves en Cherubini (2016), die factchecken beschouwt als middel om het publiek te informeren.

Opvallend is dat alle vijf de aanvoerders in alle drie de categorieën van Graves & Cherubini (2016) vallen. Dit lijkt samen te hangen met hun kartrekkerspositie: leiders binnen de factcheckgemeenschap bepalen logischerwijs de richting en doelen van de organisaties waarbij zij aan het roer staan. De aanvoerders formuleren elk op eigen wijze een actieve behoefte om het

publiek te informeren en (actief of passief) te onderwijzen, invloed uit te oefenen op de politiek (*reformers*) en het eigen domein te verbeteren (*experts*). Deze laatste twee categorieën worden later in deze paragraaf verbonden aan de resultaten.

Verbeteren politiek gedrag

Acht van de elf respondenten, waaronder alle aanvoeders, zien het als tweede doel van factcheckers om politici aan te zetten tot verbetering van hun gedrag. Dit doel is tijdens de interviews zowel actief als passief geformuleerd. ‘Actief’ betekent hier dat de respondent expliciet uitsprak dat het veranderen van politiek gedrag een doel is van factcheckers; ‘passief’ betekent dat verandering van politiek gedrag als bijproduct van de factcheckpraktijk welkom is, naast het primaire doel om publieke voorlichting te bieden. Moraes is de enige respondent die het belang van het doel om politiek gedrag te verbeteren gelijkstelt aan dat van publieke voorlichting:

I think it's both. We want politicians to use better information and to be correct all the time. We also need the public to see that they have to take care about what they trust and check the information they share, things like this. I think we have to act [along] these two lines.

De andere zeven respondenten die het veranderen van politiek gedrag als doel van factcheckers beschrijven, zien het als positief bijproduct van de taak om publieke voorlichting te bieden. Nalon noemt factchecken bijvoorbeeld ‘gereedschap om politici verantwoordelijk te houden’, maar heeft bij Aos Fatos niet het doel om actief verandering van politiek gedrag na te streven:

Fact-checking is a tool to make politicians accountable. It includes not only the politicians, but [also] the politics that they conduct. When there were normal times – I don't know if that exists anymore – [about] four years ago, politicians made statements regarding public policies issues. They were data-backed. In Brazil there was a convention for the past decades that a good politician was the one that could mention data in their statements, in their speeches, so that they would seem to understand what they were talking about. What we have today is exactly the opposite.

We don't expect politicians to change their behaviour while we fact-check them. Of course, if they correct themselves, that's great, but it's really unusual. It's not that common. [...] Our purpose is to inform people of what politicians are saying and what is true and what is false. What they will do with that information is completely different. As much as we don't expect our readers to change their minds when they read our fact-checks, we don't expect politicians to change their rhetoric [either] when they see a fact-check from us.

Het doel van Aos Fatos is om wel degelijk maatschappelijke en politieke verandering te bewerkstelligen, maar enkel via het aanbieden van correcte, geverifieerde informatie. Daarom valt Nalon op het spectrum *advocacy—observational* van Donsbach (2012) aan de *observational*-zijde, maar is zij toch in te delen in de categorie *politics* van Amazeen (2019) en *reformer* van Graves & Cherubini (2016). Dit geldt ook voor Cunha, Tardáguila, Noel en Reis. Borges Teixeira

zou het veranderen van politiek gedrag graag als doel van zijn factcheckwerk willen beschouwen, maar denkt dat dit niet realistisch is:

It would be a goal, but I don't have that hope yet. We are experiencing something that, well, politicians lie in the entire world as the world exists. It's such cynical times [...], that I don't believe politicians would change too much, even if I say 'you're lying, you're lying'.

Verbeteren journalistiek

Vier van de elf respondenten zien het als hun doel om de journalistiek zelf te verbeteren en sluiten hiermee, naast op het derde doel van Amazeen (2019) ook aan op Singers categorie met het doel de journalistiek te verbeteren en de *expert*-rol van Donsbach (2012). Noel valt in deze categorieën. Hij werkt bij First Draft, een organisatie die journalisten handvatten en tools biedt om hun praktijk te verbeteren. Noel beschrijft de training die hij media-organisaties biedt om dit te bewerkstelligen. Zijn uiteindelijke doel hierbij is om het vertrouwen in de media te herstellen:

Training is about trying to enrich the skills of newsrooms so they can perform their job in a more successful and effective way, in order to recover the trust, in order to make their pieces more attractive to the public, in order to join this new market of fact-checking, as well.

Barbosa geeft aan dat er wat hem betreft een duidelijke educatieve rol voor factcheckers is ten opzichte van hun collega's in de traditionele journalistiek:

Newsrooms should invest in training of their teams so that everyone could have the abilities of fact-checkers. [...] I believe that there is [a training role for factcheckers]. I just don't know if the companies are so interested and willing to spend money on that, but I think that fact-checkers also have a training role. They should spread what they know to other colleagues.

Ook Tardáguila heeft als doel om de journalistieke praktijk te verbeteren, onder andere met haar werk voor het IFCN en voorheen voor Lupa. Dit doet zij naast het standaardiseren en controleren van de kwaliteit van factcheckorganisaties via het IFCN ook door workshops te geven aan beginnende journalisten en factcheckers. Sorgine vertelt bijvoorbeeld dat zij voor het eerst in aanraking is gekomen met factchecken als discipline via een cursus factchecken die Tárdaguila doceerde. Sorgine zelf schetst haar bijdrage als factchecker aan het verbeteren van de journalistieke praktijk in een passievere vorm, door ook beweringen in mainstream media te factchecken, zodat zij deze kunnen publiceren:

This is happening, but it's not the [biggest part] of our job. I don't know an example for now, because it's a small part of our job. If it's happening, it's happening a little bit [...]. Sometimes [mainstream media] don't have the time to check, or they share inaccurate information. Sometimes this is happening. We check it, we publish it, and the articles are corrected for them.

Sorgine is hiermee de enige van de respondenten die zonder terughoudendheid aangeeft ook mainstream media te factchecken (zie tabel 3). Negen respondenten zeggen dit bij hoge uitzondering ook weleens te hebben gedaan, maar in de regel niet te doen. Deze uitzonderingen zijn verwaarloosbaar; in tabel 3 zijn de respondenten die een dergelijke ervaring beschreven dus genoteerd als 'nee'. Als verklaring voor het niet factchecken van mainstream media worden verschillende redenen aangedragen. Noel noemt bijvoorbeeld het groeiende gebrek aan vertrouwen in de mainstream media in Brazilië:

We never checked national media. I think this whole fact-checking and verification, the training itself, is meant to recover trust in professional journalism. So if I would attack something that was not accurate in a piece from a professional media outlet, I would just let them know through a back channel, like, 'hey, this information is not accurate, you should correct this'. I would never make a debunk, I would never expose them publicly, because it could undermine the trust of the public. And it's all about the opposite, about recovering trust in professional media.

Monnerat geeft aan per definitie geen mainstream media te checken, omdat dit volgens haar niet bij de taken van een factcheckorganisatie hoort, maar bij de eigen taken van het medium:

They have a standard, they have a newsroom. They have a public face that makes them responsible for their claims. It's not just one random person, fact-checking publishing things online, they have a responsibility. It's all professional news there. It wouldn't be right to fact-check them. They have their own fact-checking process and their organisation.

Borges Teixeira vertelt over een bericht van *O Globo* dat incorrecte informatie bleek te bevatten in de vorm van een foto die uit context was gehaald. In die situatie heeft hij wel een factcheck uitgevoerd, maar is besloten om de bron er niet bij te vermelden:

I found the picture showing this was not true [...] and it was a fake image, just propaganda publicity. We published that, but when we published it we didn't write *O Globo* – We didn't say *O Globo* published that as if it was true. I believe in Brazil that wouldn't be really nice, because that was not a political lie, that was just misleading.

Deze minimale aanpak van mainstream media lijkt vooral voort te komen uit het onderscheid dat de respondenten maken tussen des- en misinformatie. Wordt een onwaarheid bewust en met slechte intenties gedeeld, dan factchecken ze deze. De algemene consensus is dat mainstream media enkel per ongeluk misinformatie delen. Een fout van een journalist is volgens Reis geen reden om een factcheck te publiceren:

You don't fact-check a journalists' texts. [...] Because we think they are not spreading false messages. Sometimes journalists make mistakes. We're not trying to do attacks on the source of the journalist's process. [...] We don't see this as people who spread false messages.

Samenvattend zien alle respondenten het als voornaamste doel om het publiek – al dan niet passief – voor te lichten, zodat zij weerbaarder worden tegen desinformatie. Acht respondenten beschouwen in meerdere of mindere mate ook het helpen verbeteren van politiek gedrag als een doel, maar altijd secundair aan de publieke voorlichting. Tot slot rekenen slechts drie respondenten het verbeteren van de journalistiek tot hun taken.

4.2.3 *Boundary work: factchecken versus journalistiek*

De respondenten zijn tijdens de interviews ook bevraagd over de verschillen en overeenkomsten die zij zien tussen factcheckers en journalisten. Acht van hen stellen geen harde grens tussen de twee disciplines. Borges Teixeira beschrijft zichzelf bijvoorbeeld als ‘gewoon een verslaggever die ook factcheckt’; Monnerat zegt dat ze wel degelijk verschil ziet, maar dat zij allemaal journalisten zijn, met eigen standaarden en een journalistiek diploma. Hiermee beschouwen zij factchecken als onderdeel van journalistiek. Volgens het model van Carlson (2015) kan dit opgevat worden als een toepassing van *boundary work* van het type ‘uitbreiding’ op het gebied van professionalisme: de professionele definitie van ‘journalistiek’ is uitgebreid en omvat nu ook het domein ‘factchecken’. Reis betitelt zichzelf eerder als ‘journalist’ dan als ‘factchecker’:

I think I would call myself a journalist, because I think fact-checking is nothing else more than journalism. I don't see any crucial difference between doing journalism and doing fact-checking. Because, I think all the journalists must be fact-checkers, you know. Giving accurate news and looking for the truth should be a commitment for any profession. If you ask me, 'Oh, who is not a fact-checker?' I'd say a person who doesn't really want to disclose verifiable facts and who doesn't [care about] researching, collecting data, listening to sources to be a hundred per cent sure if their information is right. It means people who don't practice journalism. [lacht]

Hier past Reis expliciet *boundary work* van het type ‘uitsluiting’ toe, door te beschrijven wie niet binnen zijn opvatting van ‘journalist’ en (daaraan volgens hem gelijkgesteld) ‘factchecker’ past: personen die geen verifieerbare feiten willen blootleggen en niets geven om onderzoek doen, data verzamelen en luisteren naar bronnen om te zorgen dat hun informatie volledig klopt. Hiermee stelt hij vooral grenzen op het gebied van praktijken, omdat zijn uitsluitingscriteria over gebruikte methoden gaan. Ook raakt het aan het gebied ‘professionalisme’, omdat Reis de professionele praktijk van journalisten en factcheckers beschrijft.

Cunha noemt factchecken ‘een nieuw ontwerp van de tools en methoden van reguliere journalistiek’; inhoudelijk is er volgens haar geen verschil. Dit sluit aan op Graves’ bevinding dat professioneel factchecken ‘een zekere set van verslaggeefpraktijken’ is (2016, p.24). Ook hier vindt *boundary work* plaats op het gebied van praktijken (Carlson, 2015). Sorgine vindt ‘elke journalist een beetje een factchecker’ en schetst als enige grote verschil dat journalisten dikwijls onder sterke tijdsdruk staan, terwijl factcheckers meer tijd kunnen nemen om hun werk naar

behoren uit te voeren. Tardáguila sluit zich hierbij aan, maar is minder neutraal in haar oordeel over de mogelijke tijdsinvestering van traditionele journalisten:

I think they have different timing. Fact-checkers in Brazil, they are – I don't have a word for that in English – I could say 'slower'. We have more time. Journalism in Brazil right now is so fast. Journalists in Brazil – [public figures] reach out to their microphones, and whatever they said, it goes online. Journalists do not have time to elaborate, to think about what they get on their mic. It is a big issue. Because journalists just keep posting, posting, posting... 'He said this, she said that', and the 'he said-she said'-journalism is so dangerous. 'He said-she said'-journalism without factchecking is amplifying misinformation and disinformation, and it's just throwing people against each other, one against the other in a country.

Hier observeert Tardáguila een grens tussen reguliere journalistiek en factchecken op het gebied van zowel praktijken als participanten. Braziliaanse journalisten investeren volgens haar onvoldoende tijd in het verrichten van de geschikte methoden (praktijken), die hun werk legitiemer zouden maken. Factcheckers hebben wel voldoende tijd om deze handelingen grondig uit te voeren. In dit citaat past Tardáguila *boundary work* van het type 'uitsluiting' toe op alle Braziliaanse journalisten (participanten) en sluit hen hiermee uit van het domein factchecken. Opvallend is verder dat Tardáguila hier niet enkel *boundary work* verricht tussen journalistiek en factchecken, maar ook tussen journalistiek en niet-journalistiek: zij heeft kritiek op de manier waarop journalistiek in Brazilië wordt bedreven (*he-said-she-said*) en schetst de journalistieke professionele praktijken als afwijkend van wat deze zou moeten zijn.

De overige drie respondenten zien wel degelijk een duidelijk verschil tussen de twee domeinen. Couto noemt factchecken bijvoorbeeld 'beprekter' dan reguliere journalistiek, omdat factcheckers enkel kunnen kiezen uit de onderwerpen waarover reeds beweringen zijn gedaan. Ook kunnen factcheckers volgens hem niet alle informatie gebruiken, maar enkel data en feiten, terwijl een traditionele journalist wel subjectievere informatie in het verhaal kan plaatsen, bijvoorbeeld meningen. Daarnaast noemt hij de volledige transparantie over de gebruikte methodologie in factchecks een groot verschil. Couto's visie betreft *boundary work* tussen journalistiek en factchecken van het type uitsluiting op het gebied van praktijken (het gebruiken van subjectieve informatie) en professionalisme (transparantie van methoden).

Samenvattend stellen de respondenten voornamelijk grenzen tussen reguliere journalistiek en factchecken van het type uitsluiting en op het gebied van praktijken en professionalisme. Waar enkele respondenten journalistiek en factchecken als elkaars gelijke beschouwen of factchecken onder de paraplu van journalistiek scharen, schetsen anderen juist een sterk contrast tussen beide domeinen.

4.3 Werkwijzen

De respondenten zijn ook ondervraagd over hun opvattingen over factcheckmethoden en praktijken. Deze paragraaf zet de verkregen resultaten uiteen en verbindt deze aan de literatuur. De resultaten betreffen niet de daadwerkelijk in praktijk gebrachte werkwijzen en methoden, maar de opvattingen en idealen van de respondenten over de geschiktheid en het belang van bepaalde praktijken, normen en taken voor factcheckwerk. Hiermee zijn de resultaten normatief van aard en zijn zij te plaatsen binnen het kader van *boundary work* op het gebied van praktijken (Carlson, 2015).

Naar drie van de vijf stappen in het factcheckproces die Graves (2017) observeerde op Amerikaanse factcheckredacties – beweringen kiezen, de spreker contacteren en experts interviewen – is tijdens de interviews uitvoerig gevraagd. De resultaten komen aan bod in subparagraaf 4.3.1. Stap 1, het traceren van de originele bron van de bewering, is weggelaten, omdat dit in praktijk overlap bleek te vertonen met de selectie van beweringen. De factoren die de respondenten van belang vinden bij de uitvoering van stap 5, het werk laten zien, zijn reeds aan bod gekomen in subparagraaf 4.1.1 over transparantie van bronnen en methodologie. Subparagraaf 4.3.2 behandelt in hoeverre verschillende factcheckorganisaties samenwerken en hoe dit invloed heeft op de werkwijzen. De bevindingen over de vindplaats van checkbare beweringen, of de respondenten wederhoor plegen tijdens het factcheckproces en de mate waarin zij experts raadplegen, zijn schematisch opgenomen in tabel 3. Ook is het factchecken van mainstream media, dat in subparagraaf 4.2.2 is besproken, in tabel 3 getoond, omdat dit strikt gezien valt onder claimselectie en dus onder werkwijzen.

Tabel 3. Werkwijzen van Braziliaanse factcheckers

Naam	Organisatie	Vindplaats	Wederhoor	Experts	Media factchecken
<i>Uitvoerders</i>					
Alessandra Monnerat	Estadão Verifica	sociale media (Facebook; WhatsApp)	nee	triangulatie	nee
Bernardo Barbosa	UOL	sociale media	ja	nee	nee
Cecília Sorgine	AFP	sociale media (Telegram)	nee	specifieke onderwerpen	ja
Lucas Borges Teixeira	UOL	sociale media	ja	uit netwerk	nee
Marlen Couto	<i>O Globo</i>	sociale media politici	ja	triangulatie	nee
Maurício Moraes	Agência Pública	sociale media politici	sociale media niet politici wel	triangulatie	nee
<i>Aanvoerders</i>					
Ana Rita Cunha	Aos Fatos	sociale media politici	sociale media niet politici wel	triangulatie	nee
Cristina Tardáguila	Agência Lupa; IFCN	x	x	x	x
Pedro Noel	First Draft (Comprova)	sociale media (WhatsApp)	ja	gidsfunctie	nee
Tai Nalon	Aos Fatos	sociale media politici	sociale media niet politici wel	triangulatie	nee
Thiago Reis	G1	sociale media politici	sociale media niet politici wel	triangulatie	nee

4.3.1 Factcheckproces

De respondenten is gevraagd naar de factoren die zij van belang achten bij de uitvoering van factchecks. Om de processen die zij beschrijven te structureren, zijn hieronder drie van de vijf stappen gebruikt die Graves (2017) observeert bij Amerikaanse factcheckorganisaties: beweringen kiezen om te checken, de spreker contacteren en werken met experts (zie subparagraaf 2.6.1). De resultaten van dit onderzoek zijn normatief van aard en gaan over de *opvattingen* van de respondenten over werkwijzen. Het onderzoek van Graves is descriptief en betreft dus de daadwerkelijke handelingen van zijn onderzoeksobjecten. Daarom zijn de stappen van Graves hier enkel gebruikt als raamwerk om structuur aan te brengen en moeten de resultaten slechts beperkt met elkaar worden vergeleken.

Beweringen kiezen

Voor het selecteren van te checken beweringen gebruiken de respondenten uiteenlopende methoden en proberen zij specifieke kenmerken te herkennen in een claim. Zij vinden checkbare claims allemaal via sociale media. Enkele organisaties, zoals Aos Fatos, hebben een eigen WhatsApp-account, zodat lezers zelf te controleren beweringen kunnen insturen. Nalon geeft aan dat er dagelijks ongeveer tachtig tips binnenkomen. Andere organisaties zijn aangesloten op het 3PFC-programma van Facebook en vinden checkbare beweringen via deze weg, bijvoorbeeld AFP Checamos. Noel noemt ook de monitoringtools Crowdtangle en TweetDeck. Vier respondenten richten zich verder op het controleren van speeches of andere uitlatingen van politici.

‘Relevantie’ wordt door meerdere respondenten genoemd als centrale focus bij de claimselectie. Op de vraag wat een onderwerp relevant maakt, antwoordt Nalon ‘nationale impact’:

The relevance, the national impact that that person has, so whether it is, of course, the president or a state governor, or senator. Any kinds of politicians that have a national influence, we will fact-check them preferably.

It's about the potential of the falsehood or the potential – not just falsehood but distorted content, hoaxes, the more traction they have, we feel that it's more prone to be fact-checked first.

Moraes noemt ook ‘relevantie’ en ‘impact’, maar vult deze termen in als ‘helpen de kwaliteit van het publieke debat te verhogen’. Hij beschouwt het als uitdaging om evenwicht te waarborgen door zowel claims te selecteren die onwaar zijn als claims die waar zijn. Deze methode sluit aan op Graves’ notie dat een focus op onwaarheden het selectieproces vanaf het begin kan kleuren (2016, p.93). Bij Aos Fatos wordt bevooroordeeldheid tijdens het selectieproces vermeden middels een controlerende organisatiestructuur. Cunha onderscheidt twee verschillende centrale

functies: die van verslaggevers (*repórteres*) en redacteuren (*editoras*). Deze functies zijn vergelijkbaar met respectievelijk de Nederlandse functies van redacteuren en chefs of eindredacteuren. Om verwarring te voorkomen, zijn hieronder de Portugese termen gebruikt. *Repórteres* zijn degenen die de te controleren feiten selecteren, de factchecks uitvoeren en de bijbehorende artikelen schrijven, onder begeleiding van de *editoras*. Voordat een factcheck wordt gepubliceerd, controleren en redigeren twee *editoras* deze op inhoud en vorm. Zo is met behulp van triangulatie in de controle – dit noemen zij zelf het gebruiken van drie ‘filters’ – zo groot mogelijke zekerheid ingebouwd over de validiteit van de factcheck vanaf de selectie. Deze focus op zorgvuldigheid, objectiviteit en onbevooroordeeldheid benadrukt het belang dat Cunha aan deze waarden hecht bij het factchecken en stelt daarom in het kader van *boundary work* een grens op de gebieden ‘praktijken’ en ‘professionalisme’.

Monnerat beschouwt ‘impact op het dagelijks leven’ als belangrijkste kenmerk van een bewering die het waard is om te factchecken:

We try to see if something is harmful, if it can have an impact on daily lives, if it's related to a public figure, if it's related to a subject that's been on the news lately. So we try to have all of those in mind when we're selecting something.

Sorgine noemt ook een variant op ‘onderbuikgevoel’ als factor bij de claimsselectie. Wel geeft zij aan dat dit niet altijd feilloze resultaten oplevert:

In Portuguese, we have a word for it, like ‘a nose for it’. We see something and we think, "This is wrong, this is weird. I don't know if it's right." Sometimes it's right. I look it up, "Oh my God, this is right and I didn't know about it."

Het kwalificeren van ‘onderbuikgevoel’ als valide middel om checkbare claims te selecteren laat een verrichting van *boundary work* zien op het gebied van participanten van het type ‘uitsluiting’: op basis van Sorgines uitspraak hebben factcheckers dit onderbuikgevoel, wat impliceert dat actoren zonder dit gevoel zijn uitgesloten van het factcheckdomein.

De organisaties die een WhatsApp-tiplijn hebben, geven aan dat dit een belangrijke bron van informatie is. In Brazilië komt de meeste mis- en desinformatie bij burgers terecht via WhatsApp tekst- of spraakberichten. Omdat dit geen openbaar kanaal is, is het moeilijk te monitoren zonder zelf onderdeel te zijn van het netwerk, vertelt Noel:

WhatsApp is a big problem in Brazil, especially WhatsApp audio's. So I think this is a challenge and this is something that Brazilian fact-checkers focus on a lot, this information over WhatsApp and closed channels. In Brazil, another characteristic is that there is a lot of recycling of content as well, so the same content serves to tell different lies.

Nalon geeft aan redactionele beslissingen te maken op basis van wat de lezers Aos Fatos via WhatsApp toesturen. Als een bericht vaak met hen is gedeeld en dus veel rondgaat, heeft het prioriteit dit bericht te factchecken. Tardáguila vindt, in lijn met de Code of Principles van het IFCN, dat factcheckorganisaties de behoeften van hun publiek altijd in acht moeten nemen bij de claimselectie. Hierbij dienen factcheckers wel een kritische houding aan te nemen:

They should have a way to hear what the audience needs and wants them to fact-check. But in super polarised countries, they also need to be aware, because they can be manipulated there, right? Because I could be a PR person and just buy a bot farm to keep emailing to say 'check this, check this', right? So you have to be super careful about that. You have to be a good journalist to not let the audience drive a hundred per cent. But you cannot ignore the audience, either. It's very tough mathematics.

Bij de claimselectie stuiten de respondenten ook op problemen en uitdagingen. Dit doet zich bijvoorbeeld voor wanneer politici ervoor zorgen dat hun onware uitspraken niet langer checkbaar zijn, door deze om te vormen tot meningen. Moraes geeft bijvoorbeeld aan dat politici vaak zo veel mogelijk radicale meningen uiten, die weliswaar gebaseerd zijn op onware beweringen, maar in de vorm van een mening niet gefactcheckt kunnen worden. Dit sluit aan op de bevindingen van Graves & Cherubini (2016), wiens respondenten beschrijven hoe politici tijdens verkiezingen hun woorden steeds vaker omzetten van feitelijkheden naar 'vage beloftes en lege platitudes' (p.21).

Samenvattend spelen de waarden 'objectiviteit', 'accuraatheid' en 'onbevooroordeeldheid' een rol bij het selecteren van checkbare beweringen, maar wordt ook geluisterd naar de behoeften van de lezers. Door bij de claimselectie vooral de impact op het publiek centraal te zetten, benadrukken de respondenten dat hun factcheckwerk van algemeen belang is.

Spreker contacteren

Slechts drie van de elf respondenten proberen altijd de originele bron van de bewering te contacteren in het kader van wederhoor. Gedeeltelijk komt dat doordat een aanzienlijke hoeveelheid van de gefactcheckte claims afkomstig is van social media of WhatsApp en het vrijwel onmogelijk is om de originele bron te vinden, beschrijft Moraes:

[...] because it's difficult to determine who shared the content first. In Brazil, we have a lot of things that spread first using WhatsApp, which is closed, and we don't know the real author. There's no way to know who was responsible for it, so even if we look into the tool of Facebook and see some kinds of content being shared by users there, we know that they weren't responsible for generating the content. There is not a reason for us to contact them or a specific person.

Omdat de middelen en menskracht op factcheckredacties doorgaans beperkt zijn, is het de tijd en moeite in dergelijke gevallen niet waard om te zoeken naar de originele auteur van de claim. Moraes, Nalon en Reis geven om deze reden aan alleen politici te contacteren voor wederhoor. Een andere motivatie om geen wederhoor te plegen, is omwille van de veiligheid, vertelt onder andere Monnerat:

Usually I don't do it for safety reasons. It has happened before [that you] contact someone and that person exposes you or attacks you. So I don't do that a lot.

Ook Cunha weidt uit over de dreiging die het plegen van wederhoor met zich mee kan brengen. Om persoonlijk geweld tegen de factcheckers te voorkomen, worden e-mails naar bronnen en gefactcheckte politici bij Aos Fatos doorgaans vanaf een algemeen e-mailadres verstuurd, dat niet verbonden is aan een specifieke redacteur. Tijdens het project Comprova werd wel van factcheckers verwacht dat zij altijd de bron van de bewering proberen te contacteren. Barbosa acht dit van belang voor de validiteit van het factcheckproces en om er zeker van te zijn dat het om desinformatie gaat in plaats van misinformatie:

It's important, because it wasn't on purpose all of the times. In fact, it was very small amount of it. Sometimes the person posted something that wasn't real, but they had no idea that that thing wasn't real. You're giving this person a chance to correct the information and apologize and so on.

Barbosa stelt hiermee een grens op het gebied van praktijken. Uit zijn nadruk op het verschil tussen mis- en desinformatie blijkt dat hij de intentie van de verspreider als belangrijke factor beschouwt bij het uitvoeren van factchecks. Hiermee onderstreept hij het belang van de waarden 'transparantie' en 'accuraatheid' voor de factcheckpraktijk.

Bij Agência Pública wordt de auteur zelfs tweemaal gecontacteerd: eerst, aan het begin van het factcheckproces kort na selectie van de claim, om te vragen naar de bron van de bewering, en later wanneer de bewering is gedebunkt met de resultaten. Moraes is het eens met deze methodologie, maar begrijpt waarom andere organisaties, zoals Agência Lupa, deze stap overslaan omwille van de tijd:

We thought that it was important for them to see that they were being fact-checked and to have some kind of care about the sources they use. It was the first contact. It slowed the process [down a lot]. I understand why Lupa doesn't do this, because we took a lot of time to do it, sometimes.

Samenvattend zijn de respondenten verdeeld in hun opvattingen over het plegen van wederhoor; enkelen beschouwen het als een standaard onderdeel van de factcheckpraktijk, maar anderen zien het waarborgen van de veiligheid of het gebrek aan tijd als valide redenen om de originele bron niet te contacteren.

Experts

Over het gebruik van experts bij de waarheidsvinding zijn de respondenten redelijk eensgezind. Zes van de elf zijn van mening dat experts een toegevoegde waarde kunnen bieden, maar enkel in combinatie met andere experts en/of geschreven betrouwbare bronnen. In tabel 3 is deze visie weergegeven als ‘triangulatie’. Deze methode beschrijft ook Graves (2017) in zijn onderzoek naar Amerikaanse factcheckorganisaties. Hij observeert dat de afhankelijkheid van experts een doorlopend probleem is voor factcheckers. Noel beaamt dit en geeft aan experts om die reden bij voorkeur enkel als gids naar gedocumenteerd bewijs te gebruiken:

It’s problematic, but I think... What experts can do in a fact-check, is to guide you to evidence. So they can say, you know, ‘this is like *this*, and there is a study, that you can consult *here*, about *this*’. But just the word of an expert is pointless, it doesn’t carry any authority by itself. An expert can help a journalist by pointing him [towards] resources and studies and investigations.

De coronapandemie en de aanzienlijke hoeveelheid daaruit voortvloeiende mis- en desinformatie op het gebied van gezondheid hebben er voor de meeste respondenten toe geleid dat hun afhankelijkheid van medische experts significant is gegroeid. Nalon geeft aan dat de factcheckers van Aos Fatos snel een netwerk hebben opgebouwd van in hun ogen betrouwbare medisch experts:

In the pandemic, you have a lot of doctors that are reliable, because we are doing many fact-checks about that. You have some of them [of whom] you see that, ‘Oh, this kind of person is really good’. We have some of them that you already know, but when you are going to check something, we always look for the best person to talk about that. The best specialist to talk about that.

Barbosa vindt dat factcheckers het gebruik van expertbronnen zo veel mogelijk dienen te vermijden, omdat factchecks replicerbaar moeten zijn voor lezers en deze meestal geen toegang hebben tot dergelijke bronnen:

We try to not talk to experts, because the goal of our checking and explaining the way we checked was for the reader to be able to replicate that in some way. He doesn’t need to exactly, of course, do it all again, but [this is why] in many cases, we use public resources to do our checking. Talking to an expert is not something that anyone can do. It’s a privilege that we [can] call someone and say that [we’re] a reporter, and that person will talk to you just because you’re a journalist. You try to avoid that.

Met deze nadruk op het belang van replicerbaarheid stelt Barbosa een grens op het gebied van praktijken en van het type ‘uitsluiting’: hij beschouwt het gebruiken van expertbronnen als een beperking van de voor factcheckers centrale waarde ‘transparantie van methoden en bronnen’ en sluit actoren die wel experts gebruiken daarom uit van het factcheckdomein.

Alle respondenten geven de voorkeur aan openbare gegevens en documenten die kunnen worden opgevraagd bij overheidsinstellingen in plaats van expertbronnen. Hierbij lopen zij echter tegen enkele uitdagingen aan, bijvoorbeeld moeizaam contact kunnen leggen of lang moeten wachten op toegang tot de benodigde gegevens. Ook komt het voor dat overheidsinstellingen niet mee willen werken, vooral als zij zelf van het verspreiden van mis- of desinformatie beticht worden, vertelt Borges Teixeira:

I keep asking the government until they give me an answer. It can be a bad answer, but I've got to have an answer. Sometimes when it's data, it's easier, because you can ask another specialist to find that data for you. [And then] I write it [in the factcheck]: 'The government didn't want to give us the data, but another institute, a very renowned, very good institute gave it to us, so we have both numbers.'

Samenvattend toont de voorkeur voor geschreven, openbare bronnen bij overheidsinstellingen ten opzichte van het gebruik van experts het belang aan dat de respondenten hechten aan de waarden accuraatheid en objectiviteit op het gebied van praktijken. Hiermee verrichten zij *boundary work* van het type 'bescherming van de autonomie': zij prefereren zelfstandigheid en willen niet afhankelijk zijn van menselijke, mogelijk subjectieve bronnen.

4.3.5 Samenwerking

Enkele van de respondenten geven aan dat samenwerking met andere factcheckers – zowel van de eigen of een gelieerde organisatie als van andere redacties – waardevol is. Noel beschrijft de wereldwijde factcheckgemeenschap als 'heel sterk en verenigd', met een groot gevoel van solidariteit. Onderling ervaart hij onder verschillende factcheckorganisaties geen frictie of concurrentie:

And as it's something new, as it's something not fully recognised, et cetera, I think this creates a unity among fact-checkers. So, in terms of differences... I would say, the differences are merely the differences in which kind of disinformation is present in the country. But in terms of methodology, in terms of how they feel as fact-checkers, I would say the feeling is pretty the same, I think.

Deze behoefte aan samenwerking en solidariteit wordt bij Noel ook gereflecteerd in zijn managementfunctie voor project Comprova. Ook Barbosa beschrijft een prettige samenwerkingservaring tijdens Comprova, waarbij verschillende nieuwsredacties uit heel Brazilië samenwerkten tegen mis- en desinformatie rond de verkiezingen in 2018 (Comprova, 2021):

I really enjoyed the experience. I got to know a lot of colleagues, because it's a collaborative project. [...] It's really amazing what they were able to do, so I liked it very much.

Reis werkte niet alleen mee aan Comprova met zijn team van *G1*, maar geeft leiding aan Fato ou Fake, een factcheckredactie waarin factcheckers en journalisten van *G1*, *O Globo* en *GloboNews* samenwerken. Hij beschrijft samenwerking als belangrijke methode om de grote hoeveelheid mis- en desinformatie en (juridische) aanvallen op factcheckers in Brazilië beter op te kunnen vangen:

Sometimes I have a collaboration of a local from TV and another reporter from *O Globo*, and today I have just running, working in a daily basis, at Fato ou Fake, but I usually ask for help from *O Globo* or CDN or *GloboNews*.

I think collaboration is very important here in Brazil with all the agencies, and the electoral court, and all the people who want to avoid this kind of dissemination of false content. I think we have to share thoughts. I think it's impossible to avoid the dissemination, but at least try to reduce this, and try to inform people that it's our goal.

Dat journalisten die niet zijn getraind als factchecker soms wel bij het factcheckteam terechtkomen via het samenwerkingsverband van Fato ou Fake, beschouwt Reis niet als een probleem:

There are journalists that are collaborating that are not fact-checkers or trained to be fact-checkers, so that's to me, there's no difference.

Dit is een opvallende uiting van *boundary work* van het type 'uitbreiding' op het gebied 'professionalisme': de reikwijdte van factchecken verbreedt Reis hier door reguliere journalisten ook als volwaardige en effectieve factcheckers te beschouwen.

Samenvattend beschouwen de respondenten samenwerking tussen verschillende factcheckorganisaties als een verrijking van hun praktijk. Het vormen van allianties met gestandaardiseerde waarden, rolopvattingen en werkwijzen en met een gemeenschappelijk doel illustreert de verenigde en solidaire aard van het factcheckdomein. Via het expliciet uitdragen van een gedeeld discours verricht de factcheckgemeenschap op deze manier collectief *boundary work*.

4.4 Uitdagingen

Tijdens de interviews is gevraagd naar de grootste uitdagingen die factcheckers ondervinden tijdens hun werk. Twee categorieën kwamen hierbij het duidelijkst naar voren: het waarborgen van de veiligheid en het vinden van voldoende financiering. Beide worden hieronder besproken.

4.4.1 Veiligheid

Alle elf de respondenten beschrijven de het in het geding komen van hun veiligheid als een probleem voor factcheckers in Brazilië. In het gepolariseerde politieke klimaat worden

journalisten, waaronder factcheckers, steeds vaker neergezet als ‘nepnieuwsmedia’ en worden persoonlijke aanvallen op hen uitgevoerd, zowel digitaal als in het echte leven. Dergelijke aanvallen komen niet alleen uit de hoek van burgers, maar worden zelfs uitgevoerd door politici en ambtenaren zelf. Naast laster klagen zij journalisten en factcheckers regelmatig aan. Dit sluit aan bij de bevindingen van Amazeen (2019), die beschrijft dat de dreiging voor factcheckers dikwijls niet uit criminele hoek komt, maar vanuit het politieke regime. Nalon beschrijft hoe deze dynamiek bij Aos Fatos vorm krijgt:

We don't always have problems with it, but we received threats from members from the government, senators, deputies, not the president. The president focuses his attacks on larger bigger news outlets, not us. His allies, they threaten us on social media.

Factcheckers waken zich doorgaans tegen persoonlijke aanvallen door geen sociale media te gebruiken of hun bestaande kanalen op ‘privé’ te zetten. Sorgine vertelt dat zij, om zich in te dekken, slechts beperkt politieke en gevoelige persoonlijke zaken via WhatsApp bespreekt:

For my own protection, my social media are [open] to only friends [...]. I avoid this as much as I can. Maybe I could do something bad [and] embarrass my job. So I don't share it anymore, and I just talk with my friends and family [face-to-face]. And almost [no] personal conversations on WhatsApp – I guess, the cryptography... I don't believe in it, so I don't share [on there] anymore. [...] I only share [personal stories] with my friends in small groups, not in all big groups that are in a space that can be open to other people and I could be wrongly interpreted.

Echter, geen van de respondenten geeft aan dat dreigende persoonlijke aanvallen hun werk als factchecker inhoudelijk beïnvloeden. Moraes zegt dat als journalisten en factcheckers zich zouden laten stoppen door (digitaal) geweld, er in Brazilië niets meer gepubliceerd zou worden:

If we think it's important, we do the fact-checking and we are taking care of everything. We try to be the most precise as possible and disclose all the sources and we don't worry about being attacked after this, because if we did, we wouldn't do anything here in Brazil for some time. [lacht] There's always a kind of possibility of being attacked if we fact-check something.

4.4.2 Financiering

Voor de acht respondenten die werkzaam zijn bij zelfstandige, onafhankelijke factcheckorganisaties vormt het vinden van voldoende financiering een structureel probleem. Monnerat beschrijft als gevolg hiervan een constant gebrek aan capaciteit in het team:

We don't have enough people] to fact-check everything we have to. Recently, with the coronavirus, we upgraded our team. We only had two people. Now we have four. And we're hiring a fifth person. [...] It's the newspaper's decision. You know, journalism is facing a difficult time right now. [...] A lot of people have been let go in recent years.

Dit sluit aan op de bevindingen van Singer (2020), wier respondenten een tekort aan adequaat personeel en voldoende financiering als grootste uitdaging van factcheckorganisaties beschouwen. Borges Teixeira herkent onvoldoende financiering niet alleen als een probleem onder factcheckers, maar in de gehele journalistiek in Brazilië:

We do have a lot of financing issues here. Sometimes we get paid, sometimes we don't. It's really a problem in our class. Actually, you don't have too many journalists [who are happy] with their paying. I believe that's the biggest problem.

Reis, Couto en Sorgine werken elk voor een groter mediabedrijf. Hierdoor zijn zij verzekerd van een geldstroom naar de factcheckredactie, omdat deze ingebouwd is in de organisatiestructuur van het bedrijf en dit voldoende omzet genereert. Financiering vormt voor hen dus geen urgent probleem. Wel betekent een vastgelegd budget dat er niet meer factcheckers aan kunnen worden genomen dan reeds in het team zitten, waardoor de capaciteit van de factcheckredacties onvoldoende blijft om de aanzienlijke hoeveelheid desinformatie te controleren.

Op basis van de resultaten uit dit hoofdstuk zijn in hoofdstuk 5 conclusies getrokken en is antwoord gegeven op de deelvragen en hoofdvraag.

5

CONCLUSIE

In dit onderzoek is gezocht naar een antwoord op de hoofdvraag:

- **RQ** *Wat zijn de professionele waarden, rolopvattingen en werkwijzen van Braziliaanse factcheckers?*

Hiervoor is kwalitatief onderzoek uitgevoerd middels elf semi-gestructureerde interviews met Braziliaanse factcheckers van tien organisaties over hun waarden, rolopvattingen en opvattingen over geschikte werkwijzen binnen het factcheckdomein. De hoofdvraag is opgedeeld in drie deelvragen, die hieronder worden beantwoord. In hoofdstuk 6 worden deze antwoorden geïnterpreteerd in de discussie.

- **D1** *Wat zijn de professionele waarden van Braziliaanse factcheckers?*

Uit de resultaten is gebleken dat transparantie de belangrijkste professionele waarde is voor Braziliaanse factcheckers. Vrijwel alle respondenten zien transparantie als essentieel bij factcheckwerk, met een nadruk op methodologische en bronnentransparantie. Dit wordt bevestigd doordat acht van de elf respondenten de Code of Principles van het IFCN onderschrijven, die transparantie van bronnen, financiering, methodologie en correctie centraal zet.

Ook objectiviteit is voor de meeste Braziliaanse factcheckers van aanzienlijk belang. Veel van hen erkennen dat het bereiken van volledige objectiviteit niet mogelijk is, maar dat dit wel het streven moet zijn. Enkel Pedro Noel onderschrijft dit belang niet; hij benadrukt dat niemand objectief is en bepleit volledige openheid over de eigen *bias* van factcheckers om complete inzichtelijkheid voor de lezer te waarborgen. Dit sluit aan op de resultaten over partijdigheid: tien respondenten vinden dat factcheckers niet partijdig mogen zijn, met Noel als enige uitzondering. Hij heeft als enige respondent een achtergrond in de filosofie en werkt voor First Draft, een denktank die zich richt op het weerbaar maken van publiek, journalistiek en beleid tegen desinformatie. De andere respondenten hebben een diploma in de journalistiek en zijn doorgaans meer operationeel actief in het factcheckdomein.

Ook is deze verdeling te herkennen in de visie op evenwicht tussen het checken van verschillende politieke zijden. Tien van de respondenten proberen dit evenwicht te bereiken door factchecks aan beide kanten van het politieke spectrum uit te voeren. Zij benadrukken dat hierbij geen gelijke verdeling tussen links en rechts dient te worden gemaakt, maar dat de geselecteerde claims een reflectie moeten vormen van de daadwerkelijke balans in desinformatie. Noel vormt hierop de uitzondering.

• **D2** *Wat zijn de rolopvattingen van Braziliaanse factcheckers?*

Om deelvraag 2 te beantwoorden, zijn de rolopvattingen van de respondenten onderzocht. Zij zijn ten eerste gevraagd naar hun professionele identificatie. Ook is hun beoogde doel bij het factcheckwerk behandeld, hoofdzakelijk volgens de drie categorieën uit de theorie van Amazeen (2015; 2019): publieke voorlichting, politiek gedrag verbeteren en de journalistiek verbeteren. Verder is het *boundary work* dat Braziliaanse factcheckers verrichten tussen factchecken en traditionele journalistiek besproken.

De ‘uitvoerders’ – operationele factcheckers – identificeren zich allemaal als ‘factchecker’, door enkelen aangevuld met een algemenere journalistieke titel zoals ‘datajournalist’ of ‘verslaggever’. De ‘aanvoerders’ beschouwen zichzelf eerder als journalisten of noemen zich bij hun officiële functietitel van ‘directeur’.

Alle respondenten zien het als voornaamste doel van hun factcheckwerk om het publiek voor te lichten, in passieve zin door correcte informatie te verspreiden of actief door burgers trainingen en educatieve artikelen aan te bieden. Vooral de aanvoerders zien het ook in meerdere of mindere zin als hun taak om te proberen politieke verandering teweeg te brengen. Ook dit krijgt ofwel een passieve vorm, door onjuiste beweringen van politici te controleren, ofwel een actieve, door politici daadwerkelijk aan te spreken op hun gedrag. De uitvoerders noemen deze rolopvatting minder vaak. Tot slot zien slechts vier respondenten het als hun taak om de journalistiek te verbeteren. Dit doen zij door actief trainingen aan te (willen) bieden aan media-actoren, door standaardisering en kwaliteitscontrole op basis van de Code of Principles van het IFCN of door ook mainstream media te factchecken.

Acht van de elf respondenten stellen geen harde grens tussen reguliere journalistiek en factchecken; zij beschouwen factchecken ofwel als gelijk aan journalistiek, ofwel als onderdeel van journalistiek. De overige drie schetsen wel een scherp contrast tussen journalistiek en factchecken, vooral op basis van de gebruikte methodologie en de selectie van onderwerpen.

• **D3** *Wat zijn de opvattingen van Braziliaanse factcheckers over geschikte werkwijzen?*

Om deelvraag 3 te kunnen beantwoorden is bekeken hoe de respondenten beweringen uitkiezen om te checken, of zij de spreker contacteren in het kader van wederhoor en of zij werken met experts. Ook is kort ingegaan op samenwerking tussen verschillende factcheckorganisaties.

Alle respondenten vinden checkbare beweringen via sociale media. Vijf van de elf geven aan verder uitspraken en speeches van politici te controleren. Verder gebruiken enkele respondenten claimselectietools. ‘Relevantie’ en ‘impact’ worden meermaals genoemd als kenmerken van een bewering die prioriteit heeft om te checken. Beweringen worden ook vaak verzameld via een WhatsApp-tiplijn.

De meeste respondenten geven aan geen wederhoor te plegen bij beweringen die via sociale media zijn gedeeld, maar enkel als de bron een politicus of ander publiek persoon betreft. Wanneer de Braziliaanse factcheckers geen wederhoor plegen, is dit doorgaans om hun persoonlijke veiligheid te waarborgen.

Alle respondenten staan kritisch tegenover het gebruik van expertbronnen. De meesten lossen problemen die het gebruiken van een expert opleveren voor de validiteit van de factcheck op door triangulatie toe te passen en meerdere bronnen te raadplegen. De factcheckers ervaren soms afhankelijkheid van expertbronnen, voornamelijk wanneer het wetenschappelijke of medische checks betreft. Het gebruik van openbare, geschreven overheidsdata geniet altijd de voorkeur. De meeste respondenten hebben meegewerkt aan het project Comprova en vonden dit een positieve ervaring. De factcheckgemeenschap beschouwen zijn als saamhorig en solidair.

Braziliaanse factcheckers ervaren tot slot de grootste uitdagingen op het gebied van veiligheid en financiering. Journalisten en factcheckers in Brazilië lopen het risico persoonlijk bedreigd of vervolgd te worden, zowel door individuen als door de overheid. Financiering is een uitdaging, omdat de meeste factcheckorganisaties zelfstandig opereren. Voor factcheckers die deel uitmaken van een grotere nieuwsorganisatie vormt een gebrek aan financiering doorgaans geen probleem.

6

DISCUSSIE

Hoofdstuk 6 bespreekt de validiteit, betrouwbaarheid en beperkingen van dit onderzoek. Ook interpreteert het en duidt het de implicaties van de resultaten. Tot slot zijn enkele suggesties voor vervolgonderzoek gedaan.

Dit onderzoek betreft de professionele waarden, rolopvattingen en opvattingen over geschikte werkwijzen van Braziliaanse journalisten. Deze drie subonderwerpen zijn onderzocht middels semi-gestructureerde interviews met elf Braziliaanse respondenten uit het factcheckdomein. De volledigheid van de resultaten wijst uit dat is gemeten wat gemeten moest worden, waardoor het mogelijk was in de conclusie alle drie de deelvragen en zo ook de hoofdvraag te beantwoorden. Een compleet beeld is geschetst van de professionele waarden, rolopvattingen en opvattingen over werkwijzen van de respondenten, waarbij ook onderscheid is gemaakt tussen uit- en aanvoerende actoren.

De interne validiteit is gewaarborgd door tijdens de interviews zo veel mogelijk door te vragen over de relevante onderwerpen en daardoor een zo volledig mogelijk antwoord te krijgen. Ook is de respondenten gevraagd onduidelijke termen te specificeren, zodat hierover geen dubbelzinnigheid kon bestaan. De externe validiteit van het onderzoek is aangetoond, doordat datasaturatie is bereikt: met uitzondering van het eerste interview met Pedro Noel gaven de overige tien respondenten zeer vergelijkbare antwoorden. In dit onderzoek zijn tien Braziliaanse factcheckorganisaties aan bod gekomen; dit zijn de enige initiatieven in Brazilië die op deze schaal factchecken. Ervan uitgaande dat bij elke organisatie maximaal tien mensen werken, bestaat de populatie die deze elf respondenten moeten vertegenwoordigen naar schatting uit maximaal honderd mensen. Om deze reden kan aangenomen worden dat de onderzoeksresultaten grotendeels generaliseerbaar zijn voor Braziliaanse factcheckers in het algemeen. Omdat dit een kwalitatief onderzoek betreft naar de ervaringen en opvattingen van specifiek de geïnterviewde respondenten, wordt deze mate aan generaliseerbaarheid voldoende geacht om de externe validiteit aan te tonen.

De betrouwbaarheid van het onderzoek is gewaarborgd door telkens te proberen een vergelijkbare situatie te creëren tijdens interviews. Dit is bij kwalitatief onderzoek slechts tot op zekere hoogte mogelijk, omdat geen enkele situatie precies zo is als die ervoor. De interviews zijn alle op eenzelfde manier verwerkt tijdens de data-analyse, wat de betrouwbaarheid vergroot. Enkele mogelijke beperkingen van dit onderzoek worden hieronder besproken.

Het onderzoek is uitgevoerd in de periode van februari 2020 tot en met juni 2021. Het eerste en laatste interview lagen een jaar uit elkaar. In overleg met de scriptiebegeleider is bepaald dat dit geen probleem vormt voor de betrouwbaarheid van het onderzoek, omdat de verwachting was dat de ervaringen en opvattingen van de respondenten niet in één jaar volledig zouden

veranderen. Dit is bevestigd, doordat vijf van de zes interviews uit begin 2020 en de vijf interviews uit 2021 grotendeels dezelfde resultaten opleverden. Aanvankelijk was het de bedoeling om zestien interviews af te nemen; uiteindelijk zijn het er elf. Doordat wel datasaturatie is bereikt, brengt dit de betrouwbaarheid van het onderzoek niet in het geding.

De elf respondenten zijn werkzaam bij professionele factcheckorganisaties, nieuwsredacties met een factcheckafdeling of denktanks gericht op desinformatie. Ook is in de selectie rekening gehouden met een gelijke spreiding tussen uitvoerders en aanvoerders. Dit waarborgt de te verwachten variatie in de selectie van respondenten. Enkele respondenten zijn afkomstig van dezelfde organisatie. Dit betreft Tai Nalon en Ana Rita Cunha (Aos Fatos) en Lucas Borges Teixeira en Bernardo Barbosa (UOL). Omdat zij elk andere functies bekleeden en verschillende voorafgaande loopbanen hadden, dekt de selectie van respondenten ook wat dit betreft toch de aanwezige variatie in waarden, rolopvattingen en werkwijzen bij Braziliaanse factcheckers. Daarom heeft dit voor de betrouwbaarheid van de resultaten geen consequenties.

Tijdens de interviews is verder niet altijd dezelfde opbouw van onderwerpen aangehouden. Dit stelde de onderzoeker in staat op natuurlijke wijze dieper in te gaan op en verloop te creëren tussen de onderwerpen. Omdat in elk interview alle relevante onderwerpen aan bod zijn gekomen, is de betrouwbaarheid toch gewaarborgd. Besloten is om niet te vragen naar beoordelingssystemen die factcheckers gebruiken om hun conclusies te labelen (bijvoorbeeld 'onwaar', 'waar' en 'ongefundeerd'), omdat dit meer zou zeggen over de in praktijk gebrachte werkwijzen van de respondenten dan over hun visie op een geschikte manier van werken. Om die reden viel dit buiten de scope van dit onderzoek.

Gedurende de eerste vier interviews is de respondenten expliciet gevraagd of zij zich identificeren als 'factchecker', 'debunker' of 'verificator'. Dit leidde bij de respondenten tot verwarring over het verschil tussen deze termen. Het uitleggen ervan en de respondent vragen een keuze te maken bleek daarom geen geschikte wijze om te vragen naar de professionele identificatie. Om die reden is er vanaf het vijfde interview voor gekozen om de vraag open te stellen ('Welke titel zou je je eigen functie geven?' of 'Identificeer je jezelf als factchecker, als journalist of als iets anders?'). Cristina Tardáguila is deze vraag niet expliciet gesteld, omdat zij slechts een half uur de tijd had voor het interview. Het gesprek met haar valt enigszins buiten de standaard gehanteerde aanpak; besloten is om Tardáguila vooral te vragen naar haar visie op journalistieke waarden en rolopvattingen van factcheckers en naar factchecken in Brazilië ten opzichte van de rest van de wereld, omdat zij hier unieke inzichten in heeft als een van de leiders van de mondiale factcheckgemeenschap.

Ook de aanpak voorafgaand aan de interviews met Thiago Reis en Cecília Sorgine verschilde iets van de rest, omdat zij beiden de topiclijst van tevoren wensten te ontvangen ter voorbereiding; Reis omdat zijn Engels volgens hem niet sterk genoeg was om spontaan uitputtend te kunnen reageren en Sorgine om toestemming voor het interview te krijgen van haar meerderen. Dit heeft de betrouwbaarheid van het onderzoek echter niet aangetast, maar juist versterkt; in het

geval van Reis omdat hij nu beter antwoord kon geven op de vragen en bij Sorgine omdat zij nu dienst kon doen als respondent.

Verder viel de internetverbinding tijdens alle interviews soms weg. Wanneer dit voorkwam, is de vraag in kwestie opnieuw gesteld en het gesprek opgepakt. Daarom heeft dit geen consequenties voor de betrouwbaarheid. Wel is een kort gedeelte van het interview met Noel weggevallen door falende techniek; achteraf bleek dat zowel de Jitsi-opname als de telefoonopname ongeveer vijf minuten niet werkten. Het gespreksonderwerp betrof op dat moment het doel van factcheckers (publiek, politiek of journalistiek). Dit onderwerp is in de rest van het interview ook aan bod gekomen, zodat dit mankement op de resultaten vrijwel geen invloed heeft en de betrouwbaarheid minimaal beperkt.

De resultaten van dit onderzoek geven inzicht in de manier waarop Braziliaanse factcheckers hun beroep definiëren. Daarom passen zij in het kader van *boundary work*. Op basis van de bestaande literatuur van onder andere Graves (2016) en Amazeen (2015; 2019) was de verwachting dat de journalistieke waarde 'objectiviteit' centraal zou staan, maar spanning zou vertonen met de aard van factcheckwerk door het proces van claimselectie. Graves (2016) beschreef bij Amerikaanse factcheckorganisaties een paradox tussen enerzijds een focus op 'harde feiten' en objectiviteit en anderzijds het gebruiken van het eigen onderbuikgevoel en waardeoordeel van de factchecker in kwestie om die feiten te selecteren. Dat onderscheid creëren tussen feit en waarde zowel nodig als onmogelijk is (p.168) komt ook in de resultaten van dit onderzoek naar voren, doordat de meeste respondenten erkennen dat objectiviteit niet bestaat, maar wel het streven moet zijn. Hun hierop aansluitende mening over partijdigheid en *bias* bevestigt ook de bevindingen van Mena (2019), wiens respondenten factchecken beschouwen als een inherent 'onpartijdige bezigheid' (p.668-669).

De constante uitzondering is Pedro Noel, die een filosofischer visie op objectiviteit, *bias* en partijdigheid heeft. Een verklaring voor zijn uitzonderingspositie zou kunnen zijn dat de aard van de organisatie waar hij voor werkt anders is dan die van de andere organisaties. First Draft richt zich vooral op het weerbaarder maken van het publieke debat, de journalistiek en beleid tegen mis- en desinformatie. Het is een denktank die relatief activistisch van aard is en er duidelijke voorkeuren en waarden op nahoudt. Bovendien is First Draft gevestigd in Londen en heeft het een mondiale focus, waaronder op Brazilië. Dit verschil in perspectief – de meeste andere respondenten werken voor Braziliaanse media vanuit Brazilië, met uitzondering van Cristina Tardáguila – kan verklaren waarom Noels benadering op factcheckwerk zo afwijkt van die van de andere respondenten. Ook is Noel de enige die geen journalistieke, maar filosofische opleiding heeft genoten.

De opvattingen over transparantie, die de respondenten van dit onderzoek zien als belangrijke professionele waarde voor factcheckers, liggen niet geheel in lijn met de bevindingen van Singer (2020). De enquêtes uit haar onderzoek wijzen uit dat factcheckers transparantie juist beschouwen als een minder urgente waarde; haar respondenten vinden accuraatheid, onpartijdigheid, verantwoording, objectiviteit en onafhankelijkheid van groter belang.

Transparantie staat voor Braziliaanse factcheckers wel centraal. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat bijna alle organisaties van de factcheckers uit dit onderzoek aangesloten zijn op het IFCN en naar voorbeeld van Cristina Tardáguila zijn opgericht. Agência Lupa zette zij in 2015 op als eerste Braziliaanse factcheckorganisatie. De waarden van het IFCN en Tardáguila, die transparantie van groot belang acht en als koploper van de factcheckdiscipline in Brazilië een aanzienlijke stempel heeft gedrukt op de ontwikkeling van het domein daar, lijken bij alle organisaties behalve First Draft te gelden als de gulden standaard.

Uit de resultaten blijkt dat Braziliaanse factcheckers het als hun voornaamste doel zien om publieke voorlichting te verschaffen. De meesten streven hier in passieve zin naar door het publieke debat aan te zwengelen middels de publicatie van factchecks, maar enkelen zien het ook als hun taak om actief te onderwijzen. Dit doel sluit aan op Amazeens (2015) observatie dat factchecken burgers aanmoedigt om deel uit te maken van het politieke en maatschappelijke discours (p.16). Hier is een verschil zichtbaar met het doel van Amerikaanse factcheckers zoals geobserveerd door Graves (2016); zij richten zich voornamelijk op het bewerkstelligen van beter gedrag door politici middels hun factchecks. Daarmee sluit de rolopvatting van factcheckers in de VS aan op de klassieke journalistieke rolopvatting van *watchdog*. De politieke situaties in de VS en Brazilië zijn vergelijkbaar. Ten tijde van het afnemen van de eerste vijf interviews was Donald Trump bijvoorbeeld nog de president van de VS en nam hij een vergelijkbare politieke positie in als president Jaír Bolsonaro in Brazilië. In zowel politiek als maatschappij heerst een cultuur van desinformatie en gebrek aan vertrouwen in de media. Dit maakte de politiek in zowel de VS als in Brazilië een centrale tegenstander van de journalistiek. Daarom was de verwachting voorafgaand aan dit onderzoek dat Braziliaanse factcheckers ook als voornaamste doel zouden hebben om politiek gedrag te verbeteren. Dit blijkt echter van secundair belang en slechts voor ongeveer de helft van de respondenten. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het vertrouwen in de media in Brazilië zodanig is afgenomen en desinformatie zo is geïntegreerd in het publieke debat, dat de grootste prioriteit ligt bij het weerbaarder maken van het publiek hiertegen. Enkele respondenten noemen ook de nonchalance waarmee Bolsonaro desinformatie verspreidt, kritiek afwimpelt en de media afvalt als reden om de focus te leggen op het publiek in plaats van het veranderen van zijn gedrag.

Het valt op dat maar vier van de respondenten het als hun doel zien om ook de journalistiek te verbeteren. Dit wijkt af van Graves' (2016) karakterisering van factchecken: hij beschrijft juist een focus op het hervormen en verbeteren van de journalistiek. Slechts een van de respondenten geeft aan met regelmaat mainstream media te controleren op onjuistheden. De grootste motivatie om mainstream media niet te factchecken lijkt opnieuw te liggen in het gegroeide gebrek aan vertrouwen in de media in Brazilië. Dit leidt ertoe dat factcheckers hun blik liever richten op desinformatie verspreid via socialmediakanalen of door politici, dan het vertrouwen in de journalistiek nog verder te ondergraven. Dit kan worden beschouwd als een kenmerk van specifiek Braziliaanse factcheckorganisaties in reactie op hun lokale realiteit; in Nederland worden mainstream media bijvoorbeeld wel regelmatig gefactcheckt, vermoedelijk omdat de

maatschappelijke en politieke scepsis tegenover de media minder groot is (Commissariaat voor de media, 2021). Een suggestie voor vervolgonderzoek is om te vergelijken in welke landen factcheckers mainstream media controleren wat hun redenen daarvoor zijn.

In het kader van werkwijzen valt op dat het selecteren van beweringen bij veel Braziliaanse factcheckorganisaties deels verloopt via een WhatsApp-tiplijn. Dat betekent dat lezers een actieve rol hebben in het selectieproces. De keuze voor deze werkwijze lijkt te maken te hebben met het Braziliaanse desinformatielandschap: lezers ontvangen de meeste onjuiste informatie via gesloten kanalen zoals WhatsApp en Telegram, waardoor factcheckers zichzelf in dat netwerk moeten plaatsen om te ontdekken welke berichten het meeste rondgaan. Het uitblijven van wederhoor heeft ook te maken met deze obscure manier van (mis- en des)informatieverspreiding, omdat de originele bron van een bericht doorgaans niet te achterhalen is. Ook spelen de veiligheid van factcheckers en delegitimering van de media door de politiek in Brazilië opnieuw een centrale rol bij het gebrek aan wederhoor; wanneer invloedrijke politici of andere publieke personen van tevoren op de hoogte worden gesteld van een factcheck aan hun adres, volgt dikwijls een vergelding in de vorm van (digitale) aanvallen of zelfs strafrechtelijke vervolging. Het is mogelijk dat dit de persvrijheid in het geding brengt, omdat Braziliaanse factcheckers bang zijn bepaalde personen te controleren. Verder onderzoek hiernaar kan dit uitwijzen.

Een andere suggestie voor vervolgonderzoek betreft verdere verkenning van de werkwijzen van Braziliaanse factcheckers. Dit onderzoek verkent hun eigen ideeën hierover. Bij een volgend onderzoek zou etnografische observatie plaats kunnen vinden op locatie bij de factcheckorganisaties om te verkennen of zij hun in dit onderzoek besproken werkwijzen ook daadwerkelijk in praktijk brengen. Als model voor dit onderzoek zou het werk van Graves (2017) gebruikt kunnen worden, die etnografische observatie uitvoerder op Amerikaanse factcheckredacties.

Ook kan het waardevol zijn om meer vergelijkend onderzoek te verrichten naar de verschillen in rolopvattingen en werkwijzen tussen factcheckorganisaties in verschillende landen. Nog altijd is het merendeel van het onderzoek naar factcheckers gericht op de VS; het onderzoek van Singer (2020) richt zich wel op factcheckers van vier continenten, maar is niet vergelijkend van aard en maakt in de analyse weinig onderscheid op basis van de herkomst van de respondenten. Omdat de rolopvattingen en werkwijzen van factcheckers dikwijls locatie- en cultuurgebonden blijken – bijvoorbeeld uit de bevindingen van dit onderzoek – biedt het trekken van een vergelijking tussen twee landen waar de politieke en maatschappelijke situatie erg van elkaar verschillen mogelijk nieuwe inzichten.

BIBLIOGRAFIE

- AFP Checamos (zonder datum). 'Sobre nós'. *AFP*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://checamos.afp.com/sobre-nos>
- AFP Fact Check (zonder datum/a). 'About us'. *AFP*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://factcheck.afp.com/about-us>
- AFP Fact Check (zonder datum/b). 'Fact-checking at AFP'. *AFP*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://factcheck.afp.com/fact-checking-afp>
- Agência Lupa (2021, 1 maart). 'O que é a Agência Lupa? *Agência Lupa*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://piaui.folha.uol.com.br/lupa/2015/10/15/como-selecionamos-as-frases-que-serao-checadas/>
- Agência Pública (zonder datum/a). 'Truco'. *Agência Pública*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://apublica.org/checagem/>
- Agência Pública (zonder datum/b). 'Quem somos'. *Agência Pública*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://apublica.org/quem-somos/>
- Allcott, H. & Gentzkow, M. (2017) Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), p. 211-236.
- Aos Fatos (zonder datum/a). 'Nosso método'. *Aos Fatos*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://www.aosfatos.org/nosso-m%C3%A9todo/>
- Aos Fatos (zonder datum/b). 'Quem somos'. *Aos Fatos*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://www.aosfatos.org/quem-somos/>
- Amazeen, M. A. (2015). Revisiting the Epistemology of Fact-Checking. *Critical Review*, 27(1), 1-22. DOI: 10.1080/08913811.2014.993890
- Amazeen, M. A. (2019). Practitioner Perceptions: Critical Junctures and the Global Emergence and Challenges of Fact-Checking. *International Communication Gazette*, 81(6-8), 541-561. DOI: 10.1177/1748048518817674
- Amazeen, M. A. (2017). Journalistic interventions: The structural factors affecting the global emergence of fact-checking. *Journalism*, 21(1), 95-111. DOI: 10.1177/1464884917730217
- Avelar, D. (2019, 30 oktober). 'WhatsApp fake news during Brazil election 'favoured Bolsonaro''. *The Guardian*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/30/whatsapp-fake-news-brazil-election-favoured-jair-bolsonaro-analysis-suggests>

- Baarda, D.B. & De Goede, M.P.M. & Teunissen, J. (2001) *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*, (2de ed.). Groningen/Houten, Nederland: Wolters Noordhoff BV.
- Baarda, B. & Hulst, M. van der (2017). *Basisboek interviewen* (4de druk). Groningen/Houten, Nederland: Noordhoff Uitgevers.
- Balod, H. S. S., & Hameleers, M. (2019). Fighting for truth? The role perceptions of Filipino journalists in an era of mis- and disinformation. *Journalism*, 146488491986510. DOI: 10.1177/1464884919865109
- Blanken, H. (2012, 4 april). 'Alleen echte journalisten tellen mee.' *De Nieuwe Reporter*. Geraadpleegd op 2 juni 2021 van <https://www.denieuwereporter.nl/2012/04/alleen-echte-journalisten-tellen-mee/>
- Boeije, H. (2005) *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen* (1e ed.). Amsterdam, Nederland: Boom Uitgevers.
- Borges-Rey, E. (2020). 'Data Journalism in Latin America: Community, Development and Contestation'. In Mutsvairo, B., Bebawi, S. & Borges-Rey, E. (2020): *Data Journalism in the Global South* (257-283). New York, Verenigde Staten: Springer Publishing. DOI: 10.1007/978-3-030-25177-2_14
- Brandtzaeg, P. B., Lüders, M., Spangenberg, J., Rath-Wiggins, L., & Følstad, A. (2016). Emerging Journalistic Verification Practices Concerning Social Media. *Journalism Practice*, 10(3), 323-342. DOI: 10.1080/17512786.2015.1020331
- Brandtzaeg, P. B., Følstad, A., & Chaparro Domínguez, M. Á. (2018). How Journalists and Social Media Users Perceive Online Fact-Checking and Verification Services. *Journalism practice*, 12(9), 1109-1129. DOI: 10.1080/17512786.2017.1363657
- Carlson, M. (2015). The Many Boundaries of Journalism. In M. Carlson & S. C. Lewis (Eds.), *Boundaries of Journalism* (1-18). New York, NY: Routledge.
- Carlson, M. (2016). Metajournalistic Discourse and the Meanings of Journalism: Definitional Control, Boundary Work, and Legitimation. *Communication Theory*, 26(4), 349-368. DOI: 10.1111/comt.12088
- Chan, M.S., Jones, C.R., Hall Jamieson, K. & Albarracín, D. (2017) Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation. *Psychological Science*, 28(11), 1531-1546. DOI: 10.1177/0956797617714579
- Commissariaat voor de media. (2021, juni). *Digital News Report – Nederland 2021*. Mediamonitor. Geraadpleegd op 1 juli 2021 van <https://www.mediamonitor.nl/wp-content/uploads/Digital-News-Report-Nederland-2021.pdf>

- Comprova (2021). 'Jornalismo colaborativo contra a desinformação'. *Comprova*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://projetocomprova.com.br/>
- Diccio-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006). The Qualitative Research Interview. *Medical Education*, 40(4), 314–321. DOI: 10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x
- Donsbach, W., & Klett, B. (1993). Subjective Objectivity. How Journalists in Four Countries Define a Key Term of Their Profession. *Gazette (Leiden, Netherlands)*, 51(1), 53-83. DOI: 10.1177/001654929305100104
- Donsbach, W., & Patterson, T. (2004). Political News Journalists: Partisanship, Professionalism, and Political Roles. *Comparing political communication: Theories, cases and challenges*, 251-270. DOI: 10.1017/CBO9780511606991.012
- Donsbach, W. (2012). Journalists' Role Perception. *The International Encyclopedia of Communication*. DOI: 10.1002/9781405186407.wbiecj010.pub2
- Dourado, T. M. (2019). Fact-checking Como Possibilidade de Media Accountability Sobre o Discurso Político? *Compólitica*, 9(2), 93-112. DOI: 10.21878/compolitica.2019.9.2.143
- Elizabeth, J. (2014, 4 mei). 'Who Are You Calling a Fact-Checker?' *American Press Institute*. Geraadpleegd op 24 januari 2020 van <https://www.americanpressinstitute.org/fact-checking-project/fact-checker-definition/>
- Estadão Verifica (2020, 18 mei). 'Recebeu algum boato? Envie para checagem do Estadão Verifica'. *Estadão Política*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://politica.estadao.com.br/blogs/estadao-verifica/recebeu-algum-boato-envie-para-checagem-do-estadao-verifica/>
- Facebook (2019, 11 september). 'How AFP Has Built a Global Fact-Checking Operation'. *Facebook*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://www.facebook.com/journalismproject/afp-fighting-false-news-facebook>
- First Draft (2019, 27 juni). 'Comprova: An Evaluation of the Impact of a Collaborative Journalism Project on Brazilian Journalists and Audiences'. *First Draft*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://firstdraftnews.org/articles/comprova-an-evaluation-of-the-impact-of-a-collaborative-journalism-project-on-brazilian-journalists-and-audiences/>
- First Draft (zonder datum). 'Our Mission'. *First Draft*. Geraadpleegd op 9 juni 2021 van <https://firstdraftnews.org/about/>
- Gallas, D. (2019, 17 april). 'Brazil's Odebrecht Corruption Scandal explained'. *BBC*. Geraadpleegd op 22 januari 2020 van <https://www.bbc.com/news/business-39194395>
- G DATA (2021). 'Wat is eigenlijk een hoax?' *G DATA*. Geraadpleegd op 2 juni 2021 van <https://www.gdata.nl/guidebook/wat-is-eigenlijk-een-hoax>

- Globo (zonder datum). 'About Globo'. *Globo*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://globoir.globo.com/show.aspx?idMateria=bOz0NXkg3cBj1kFF1zqnUA==>
- Graves, L. (2016). *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism*. New York, Verenigde Staten: Columbia University Press.
- Graves, L. (2018). Boundaries Not Drawn: Mapping the Institutional Roots of the Global Fact-Checking Movement. *Journalism Studies*, 19(5), 613-631.
DOI: 10.1080/1461670X.2016.1196602
- Graves, L. & Amazeen, M. (2019, februari) 'Fact-Checking as Idea and Practice in Journalism'. *Oxford Research Encyclopedia*. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228613.013.808
- Graves, L., Nyhan, B., & Reifler, J. (2016). 'Understanding Innovations in Journalistic Practice: A Field Experiment Examining Motivations for Fact-Checking'. *Journal of Communication*, 66(1), 102-138. DOI: 10.1111/jcom.12198
- Heldens, J. J. H. M. & Reysoo, F. (2005) 'De kunst van het interviewen: reflecties op het interview met een guide'. *Kwalon: Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek in Nederland*, vol. 10, p. 106-121. Geraadpleegd op 26 januari 2020 van https://www.tijdschriftkwalon.nl/inhoud/tijdschrift_artikel/KW-10-3-8/De-kunst-van-het-interviewen-reflecties-op-het-interview-met-een-guide
- Heymans, R. (2020) 'Geen corona aan het Rijswijkseplein – factcheck met behulp van HALT'. *Nieuwscheckers*. Geraadpleegd op 2 juni 2021 van <https://nieuwscheckers.nl/nieuwscheckers/geen-corona-rijswijkseplein-halt/>
- Ireton, C., & Posetti, J. (2018). *Journalism, Fake News & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*. Plaats onbekend, UNESCO Publishing.
- Janowitz, M. (1975). Professional Models in Journalism: The Gatekeeper and the Advocate. *Journalism Quarterly*, 52(4), 618–626. DOI: 10.1177/107769907505200402
- Jurna, N. (2018, 10 oktober). 'Nepnieuws stuurde campagne Brazilië'. *NRC*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/10/nepnieuws-stuurt-campagne-brazilie-a2417369>
- Kirby, Jen. (2019, 19 maart). 'Jair Bolsonaro says Brazil and the US stand side by side “against fake news”'. *Vox*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.vox.com/2019/3/19/18272995/jair-bolsonaro-trump-white-house-brazil-fake-news>
- Légifrance (1957, 10 januari). 'Loi n° 57-32 du 10 janvier 1957 portant statut de l'agence France-Presse.' *République Française*. Geraadpleegd op 10 januari 2021 van <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000315388/>

- Luengo, M., & García-Marín, D. (2020). The performance of truth: politicians, fact-checking journalism, and the struggle to tackle COVID-19 misinformation. *American Journal of Cultural Sociology*, 8(3), 405–427. DOI: 10.1057/s41290-020-00115-w
- Lupu, N., Ramírez Bustamante, M. & Zechmeister, E.J. (2020). Social Media Disruption: Messaging Mistrust in Latin America. *Journal of Democracy*, 31(3), 160-171. DOI: 10.1353/jod.2020.0038
- McCombs, M., & Reynolds, A. (2002). News influence on our pictures of the world. In J. Bryant & D. Zillmann (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (1–18). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Mena, P. (2019). Principles and Boundaries of Fact-Checking: Journalists' Perceptions. *Journalism Practice*, 13(6), 657-672. DOI: 10.1080/17512786.2018.1547655
- Menezes, L.F. (2020, 13 januari). 'É falso que Cedae emitiu alerta para que cariocas evitassem consumo de água'. *Aos Fatos*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://aosfatos.org/noticias/e-falso-que-cedae-emitiu-alerta-para-que-cariocas-evitassem-consumo-de-agua/>
- Mantzarlis, A. (2018). 'Fact-checking 101'. In UNESCO (2018): *Journalism, 'Fake News' and Disinformation* (81-95). Parijs, Frankrijk: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Geraadpleegd op 4 juni 2021 van https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0_0.pdf (pdf)
- Miller, E. (2020, 15 juli). 'Opinion, news or editorial? Readers often can't tell the difference.' *Poynter*. Geraadpleegd op 2 juni 2021 van <https://www.poynter.org/reporting-editing/2020/opinion-news-or-editorial-readers-often-cant-tell-the-difference/>
- Nicholson, S. (2018, 17 december). 'Here's what the AFP learned from expanding its fact-checking team to 13 countries in one year'. *Poynter*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://www.poynter.org/fact-checking/2018/heres-what-the-afp-learned-from-expanding-its-fact-checking-team-to-13-countries-in-one-year/>
- Nieminen, S., & Rapeli, L. (2018). Fighting Misperceptions and Doubting Journalists' Objectivity: A Review of Fact-checking Literature. *Political Studies Review*, 17(3), 296-309. DOI: 10.1177/1478929918786852
- Nobre dos Santos, K. (2019). A rede de checagem da agência Lupa. *Estudos em Jornalismo e Mídia* 16(2), 59-73. DOI: 10.5007/1984-6924.2019v16n2p59
- Nyhan, B. & Reifler, J. (2015). 'The Effect of Fact-Checking on Elites: A Field Experiment on U.S. State Legislators.' *American Journal of Political Science*, 59(3), 628–640. DOI: 10.1111/ajps.12162

- O Globo (2018, 30 juli). 'O GLOBO lança 'Fato ou Fake' para checagem de conteúdo suspeito.' *O Globo*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://oglobo.globo.com/fato-ou-fake/o-globo-lanca-fato-ou-fake-para-checagem-de-conteudo-suspeito-22930724>
- Örnebring, H. (2016) *Newsworkers: A Comparative European Perspective* (1ste ed.). New York, Verenigde Staten: Bloomsbury.
- Pathak, A. & Srihari, R.K. (2019). Presenting Fake News Corpus For Automated Fact Checking. *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics: Student Research Workshop* (357-362). DOI: 10.18653/v1/p19-2050
- Phillips, T. (2019, 6 maart). 'Brazil's Bolsonaro ridiculed after tweeting explicit carnival video'. *The Guardian*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/06/bolsonaro-carnival-pornographic-tweet-ridiculed>
- Pickard, V. (2015). 'Media activism from above and below.' *Journal of Information Policy* 5: 109–128. DOI: 10.5325/jinfopoli.5.2015.0109
- Poynter (zonder datum/a). 'The commitments of the code of principles'. *Poynter Institute*. Geraadpleegd op 4 juni 2021 van <https://www.ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>
- Poynter (zonder datum/b). 'The International Fact-Checking Network'. *Poynter Institute*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.poynter.org/ifcn/>
- Réporters Sans Frontières. (2016, 3 november). 'Brazil falls in Press Freedom Index, now 104th'. *Réporters Sans Frontières*. Geraadpleegd op 4 juni 2021 van <https://rsf.org/en/news/brazil-falls-press-freedom-index-now-104th>
- Rosen, J. (2016, 11 oktober). 'We Have No Idea Who's Right: Criticizing "he said, she said" journalism at NPR.' *PressThink*. Geraadpleegd op 4 juni 2021 van <https://pressthink.org/2011/09/we-have-no-idea-whos-right-criticizing-he-said-she-said-journalism-at-npr/>
- Rubin, V. L. (2017). 'Deception Detection and Rumor Debunking for Social Media'. In L. Sloan & A. Quan Haase (2017): *Handbook of Social Media Research Methods* (342-364). Londen, Verenigd Koninkrijk: Sage. DOI: 10.4135/9781473983847
- Rubin, V. L., Chen, Y., & Conroy, N. (2015). 'Deception Detection for News: Three types of fakes'. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 52(1), 1-4. DOI: 10.1002/p19-2050
- Rubin, H.J. & Rubin, I. (2005) *Qualitative interviewing the art of hearing data* (2de ed.). Thousand Oaks, Verenigde Staten: Sage Publications.
- Santos, K. N. dos (2019). 'A Rede de Checagem da Agência Lupa'. *Estudos em Jornalismo e Mídia*, 16(2), 59-73. DOI: <http://dx.doi.org/10.5007/1984-6924.2019v16n2p59>

- Schmitz Weiss, A. (2015). 'The Digital and Social Media Journalist: A Comparative Analysis of Journalists in Argentina, Brazil, Colombia, Mexico, and Peru'. *International Communication Gazette*, 77(1), 74-101. DOI: 10.1177/1748048514556985
- Seibt, T. (2019). 'Fact-checking, Democracy and Public Transparency: The 2018 Brazilian Elections Case'. *Academic Track Reader*, 305. Geraadpleegd op 18 januari 2020 van <https://gijc2019.org/>
- Shapiro, I., Brin, C., Bédard-Brûlé, I., & Mychajlowycz, K. (2013). Verification as a Strategic Ritual: How Journalists Retrospectively Describe Processes for Ensuring Accuracy. *Journalism Practice*, 7(6), 657-673. DOI: 10.1080/17512786.2013.765638
- Singer, J.B. (2018). Fact-Checkers as Entrepreneurs: Scalability and Sustainability for a New Form of Watchdog Journalism. *Journalism Practice*, 12(8), 1070-1080. DOI: 10.1080/17512786.2018.1493946
- Singer, J.B. (2020). Border patrol: The rise and role of fact-checkers and their challenge to journalists' normative boundaries. *University of London*, 1-18. DOI: 10.1177/1464884920933137
- Skovsgaard, M., Albæk, E., Bro, P., & de Vreese, C. (2013). 'A Reality Check: How Journalists' Role Perceptions Impact Their Implementation of the Objectivity Norm'. *Journalism*, 14(1), 22-42. DOI: 10.1177/1464884912442286
- Steiker-Ginzberg, K. (2017, 24 april). 'Fact-checking Booms in Brazil'. *Poynter Institute*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.poynter.org/fact-checking/2017/fact-checking-booms-in-brazil/>
- Stencel, M. (2019, 11 juni). 'Number of fact-checking outlets surges to 188 in more than 60 countries'. *Duke Reporters' Lab*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://reporterslab.org/number-of-fact-checking-outlets-surges-to-188-in-more-than-60-countries/>
- Stencel, M. & Griffin, R. (2018). 'Fact-checking Triples over Four Years.' *Duke Reporters' Lab*. Geraadpleegd op 26 januari 2020 van <https://reporterslab.org/fact-checking-triples-over-four-years/>
- Stencel, M. & Luther, J. (2021). 'Fact-checking census shows slower growth.' *Duke Reporters' Lab*. Geraadpleegd op 2 juni 2021 van <https://reporterslab.org/tag/fact-checking-census/>
- Stevenson, R.W. (2019, 30 juli). 'How We Fact-Check in an Age of Misinformation'. *The New York Times*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.nytimes.com/2019/07/30/reader-center/fact-checking-politics-presidential-election.html>

- Strömbäck, J. (2005). 'In Search of a Standard: four models of democracy and their normative implications for journalism'. *Journalism Studies*, 6(3), 331–345.
DOI: 10.1080/14616700500131950
- Sultan, Z. (2018, 12 oktober). 'As Brazil fights election misinformation, fact-checking sites work overtime'. *Columbia Journalism Review*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.cjr.org/innovations/brazil-election-comprova-fact-checking.php>
- Tandoc Jr., E.C., Lim, Z.W. & Ling, R. (2017). Defining "Fake News": A Typology of Scholarly Definitions. *Digital Journalism*, 6(2), 137-153. DOI: 10.1080/21670811.2017.1360143
- Tardáguila, C., Benevenuto, F. & Ortellado, P. (2018, 18 oktober). 'Fake News Is Poisoning Brazilian Politics. WhatsApp Can Stop It.' *The New York Times*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.nytimes.com/2018/10/17/opinion/brazil-election-fake-news-whatsapp.html>
- Tardáguila, C., Stencel, M. & Luther, J. (2019, 21 oktober) 'There are 210 active fact-checkers in 68 countries, says the Duke Reporters' Lab.' *Poynter Institute*. Geraadpleegd op 26 januari 2020 van <https://www.poynter.org/fact-checking/2019/there-are-210-active-fact-checkers-in-68-countries-says-the-duke-reporters-lab/>
- Temer, A.C.R.P., & Tuzzo, S.A. (2020). Não basta informar, tem que participar: a inserção dos jornalistas nos novos formatos diversionais do telejornalismo. *Intercom: Revista Brasileira de Ciências da Comunicação*, 43(2), 37–51. <https://doi.org/10.1590/1809-5844202022>
- Tilburg University (2021), 'Wat is epistemologie?' *Tilburg University*. Geraadpleegd op 2 juni 2021 van <https://www.tilburguniversity.edu/nl/over/schools/tshd/departementen/dfi/wijzer/epistemologie>
- UOL (zonder datum). 'About us'. *UOL*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://sobreuol.noticias.uol.com.br/en/>
- UOL (2017, 7 mei). 'UOL Confere se consolida no combate à disseminação de fake news no Brasil. *UOL*. Geraadpleegd op 10 juni 2021 van <https://blog.publicidade.uol.com.br/branding/uol-confere-se-consolida-no-combate-a-disseminacao-de-fake-news-no-brasil/>
- Vargo C.J., Guo L. & Amazeen M.A. (2018). The agenda-setting power of fake news: A big data analysis of the online media landscape from 2014 to 2016. *New Media & Society* 20(5). 2028–2049.
- Volkskrant, de (2018, 28 oktober). 'Extreemrechtse Bolsonaro wint presidentsverkiezingen Brazilië'. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/extreemrechtse-bolsonaro-wint-presidentsverkiezingen-brazilie~bd5bef50/>

- Water, M. van de (2018, 22 oktober). 'Braziliaanse factcheckers draaien overuren in strijd tegen nepnieuws: 'Leugens blijken sexyer''. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/braziliaanse-factcheckers-draaien-overuren-in-strijd-tegen-nepnieuws-leugens-blijken-sexyer~b4acb4bf/>
- Waters, J. (2014). Snowball Sampling: a Cautionary Tale Involving a Study of Older Drug Users. *International Journal of Social Research Methodology*, 18(4), 367–380.
DOI: 10.1080/13645579.2014.953316
- Weaver, D., Randal, H., Beam, A.B., Brownlee, J., Voakes, P.S. & Wilhoit, G.C. (2007). *The American Journalist in the 21st Century*. Mahwah, Verenigde Staten: Lawrence Erlbaum.
DOI: 10.4324/9781410614568
- Weaver, D.H., & Wilhoit, G.C. (1996). *The American Journalist in the 1990s*. Mahwah, Verenigde Staten: Lawrence Erlbaum. DOI: 10.4324/9781003064152
- Wardle, C. & Rinehard, A. (2018, 6 augustus). 'Journalism Project Comprova Begins to Publish in Brazil'. *First Draft*. Geraadpleegd op 14 januari 2020 van <https://firstdraftnews.org/latest/comprova-publishes/>

BIJLAGEN

BIJLAGE I. Topiclijst

Introductievragen
<ul style="list-style-type: none">
• Huidig en vroeger beroep
• Opleiding; wel of niet in de journalistiek?
• Hoe, wanneer en waarom begonnen met factchecken?
• Achtergrondinformatie over de organisatie en/of website van de respondent
Rolopvatting respondent
<ul style="list-style-type: none">
• Factchecker, debunker, verificateur of journalist? Waarom? (later aangepast)
• Objectiviteit en <i>bias</i>
• Betrouwbaarheid, geloofwaardigheid en transparantie
• Wie behoort expliciet niet tot factcheckers? Waarom niet?
• De relatie tussen factchecken en gevestigde media
• Het belang van factchecken
• Eventuele invloed politieke voorkeur op respondent zelf en medium
• Eventuele nadelen aan werk als factchecker
• Overeenkomsten en verschillen tussen factcheckers in Brazilië en elders
Mis- en desinformatie in Brazilië
<ul style="list-style-type: none">
• Wat is de reden voor de grote belangstelling voor mis- en desinformatie?
• De hoeveelheid mis- en desinformatie in Brazilië
• Wat zijn de meest besproken mis- en desinformatie-onderwerpen?
• Het Braziliaanse medialandschap
• Impact factchecken in Brazilië en wereldwijd
Werken als factchecker
<ul style="list-style-type: none">
• Benodigde eigenschappen
• Verzamelen onderwerpen of checkbare beweringen – hoe en waar zoekt de respondent?
• Benaderen van auteur claim, bronnen, tools en experts
• Opbouw van factchecks
• Verspreiding van factchecks
• Gebruik beoordelingssysteem
• Financiering
• Overige uitdagingen

BIJLAGE II. Geïnterviewde respondentent

Respondent	Naam	Organisatie + functie	Methode verkregen	Datum interview
1	Pedro Noel	*First Draft, hoofd productinnovatie *Comprova, manager *AFP Checamos, eindredacteur/factchecker	Twitter	06-04-2020
2	Lucas Borges Teixeira	*UOL, verslaggever *Comprova, redacteur/factchecker	LinkedIn	07-04-2020
3	Alessandra Monnerat	*Estadão Verifica, redacteur/factchecker *Comprova, redacteur/factchecker	Twitter	05-05-2020
4	Bernardo Barbosa	*UOL Confere, redactieassistent/factchecker *Comprova, redacteur/factchecker *Aos Fatos, verslaggever/factchecker	Sneeuwbalmethode via e-mail aan Marcel Oliveira (UOL)	05-05-2020
5	Mauricio Moraes	*Agência Pública, verslaggever/factchecker	E-mail	13-05-2020
6	Cristina Tardáguila	*IFCN (Poynter), directeur *Agência Lupa, oprichter	E-mail	29-05-2020
7	Tai Nalon	*Aos Fatos, mede-oprichter en directeur	E-mail via Cristina Tardáguila	18-06-2020
8	Thiago Reis	*G1 Fato o Fake, redactiechef	LinkedIn	19-05-2021
9	Marlen Couto	*O Globo, datajournalist/factchecker	Sneeuwbalmethode via Thiago Reis	19-05-2021
10	Ana Rita Cunha	*Aos Fatos, directeur Communicatie & Strategie/factchecker	E-mail via Tai Nalon	27-05-2021
11	Cecília Sorgine	*AFP, redacteur/factchecker	Sneeuwbalmethode via Pedro Noel en Renata Galf (<i>Folha de São Paulo</i>)	28-05-2021